

IV. KULTURA MATERIALNA W ŚWIELTE ZNALEZISK Z GROBÓW NA CMENTARZU SALWATORA WE WROCŁAWIU

JAKUB SAWICKI

W trakcie badań cmentarza Salwatora we Wrocławiu odkryto około 1200 pochówków szkieletowych, ich znaczna część zawierała elementy stroju oraz różne inne przedmioty. Z terenów współczesnej Polski nie znamy nekropoli z aż tak bogatym wyposażeniem. Z opublikowanych cmentarzy najbliższą analogię, biorąc pod uwagę to kryterium, stanowi katolicki cmentarz przy kościele św. Jana v Oboře na Malej Stranie w Pradze. Zabytki z tego stanowiska opublikowano na łamach czasopisma „Archeologie ve Středních Čechách” w latach 2007–2010 (por. m.in. Omelka, Šlancarová 2007; Omelka, Řebunová 2008). Na innych cmentarzyskach z terenu Wrocławia (zarówno katolickich jak i protestanckich) odkryto jedynie niewielką liczbę przedmiotów stanowiących wyposażenie grobowe (por. Wojcieszak 2007, 2010; Pankiewicz, Witkowski 2012).

Pojawia się więc pytanie: z czym należy łączyć ten fenomen? Dodatkowo wart podkreślenia jest fakt, że wśród znalezisk na tym cmentarzu najbardziej charakterystyczne są pasy z licznych grobów kobiecych, ze „standardowymi” dodatkami w postaci pierwotnie do nich podczepionych kluczy i noży.

Być może przyczyny należy szukać w sposobie przygotowywania ciała i składania zmarłych do trumien. Zwłoki w okresie nowożytnym, przebierano w giezło – „śmiertelną koszulę”, a także, podobnie jak w późnym średniowieczu, często zawijano w całun (Kizik 1998 s. 84). Znamy też jednak zapisy, w których władze miejskie apelują o umiar w wydatkach na odzież grobową (Kizik 1998, s. 86), a co za tym idzie zapewne też na ozdoby i elementy stroju. Jak zauważa Edmund Kizik (1998, s. 86): rodzinom, które włożyły dużo wysiłku i pieniędzy na ozdobienie

ciała zmarłego, zależało aby inni mogli go podziwiać. W ustawach antyzbytkowych zakazywano pokazywania zmarłych na widok publiczny w trakcie pogrzebu. Zwyczaj ten musiał być mocno rozpowszechniony, o czym świadczy fakt, że w Austrii, aż do wydania dekretu w 1777 r., wystawiano przed pochówkiem na widok publiczny ciała zmarłych, nawet na choroby zakaźne (Kizik 1998, s. 86).

Badania archeologiczne niekiedy potwierdzają respektowanie ustaw antyzbytkowych. Tekstyliasta z pochówków bogatych mieszczan z Torunia (Grupa 2005) wskazują, że zachowane XVI–XVIII wieczne elementy ubiorów mają uproszczony krój w stosunku do tego, co noszono na co dzień według panującej wówczas mody. Jednocześnie jednak często wykonane są z kosztownych materiałów.

Możemy sądzić, że ubogich mieszczan, a tacy byli chowani na cmentarzu Salwatora (por. Wojtucki, w tym tomie), nie stać było na specjalne i wystawne stroje trumienne. Być może potrzeba zadośćuczynienia tradycji, a być może także modzie, była na tyle duża, że do grobu składano ich w stroju skromnym, ale jednak odświętnym. Przykładem mogą być pasy odkryte na cmentarzu Salwatora. Pozornie mają one skomplikowaną formę i konstrukcję, jednak są to proste przedmioty – naśladownictwa egzemplarzy z droższego surowca, znane z różnych kolekcji muzealnych (por. m.in. Harder 2010, Měchurová 2012). Możemy sądzić, że o wartości danego przedmiotu decydował zdecydowanie bardziej materiał, z którego go wykonano niż walory estetyczne. Pasy odkrywane w grobach są odlewami z brązu lub mosiądzu, albo też ich poszczególne elementy wybito lub wycięto z cienkiej blachy, a następnie znitowano lub zluto-

wano. Przypominają one formą egzemplarze ze złota lub srebra, jednak są one o wiele prostsze i gorzej wykonane.

Dla omawianego stanowiska, charakterystyczne jest to, że w grobach kobiet dorosłych (*adultus* i *senilis*) znajdujemy oprócz wspomnianych pasów, podwieszane do nich noże i klucze. Stanowi to charakterystyczny zestaw, najprawdopodobniej o wydźwięku symbolicznym, stanowiący wyposażenie „dobrej gospodyni”.

Przedmiotem naszych rozważań będą elementy stroju i pasa, a także przedmioty osobiste i codziennego użytku. Jest to bardzo liczny zbiór zróżnicowanych zabytków. Znaczna ich część w polskiej literaturze, nie została poddana nawet próbie jakiegokolwiek klasyfikacji czy też uściślenia terminologii. Niniejsze studium stanowi jedynie wstęp do dalszych, niezbędnych badań nad nowożytną kulturą materialną, zwłaszcza widzianą z perspektywy archeologa.

Ustalenie dokładnej chronologii poszczególnych typów zabytków wymaga dalszych studiów. Niestety monety, odkryte w grobach na cmentarzu Salwatora, nie pozwalają nam na pewne datowanie zespołów (por. Książek 2010). Przyjmuje się, że cmentarz został założony w 1541 roku, a z niektórych grobów pochodzą numizmaty o ponad 100 lat starsze (groby nr: 3, 6, 8, 29, 94, 108, 196, 234, 319, 453, 919, 1046). Halerz z XV w. (1422–1448) znajdował się grobie nr 108 wraz z denarami datowanymi na 1525 r. W pochówku dorosłego osobnika (grób nr 94) moneta datowana na lata 1485–1498 towarzyszy wyposażeniu grobowemu „dobrej gospodyni”, które najprawdopodobniej należy datować na XVII–XVIII wiek, a nawet jego drugą połowę. Fakt ten nie pozwala nam na uściślenie datowania na podstawie tej kategorii zabytków, mimo, że znaczna część monet jest datowana na XVII wiek. Większość zabytków możemy datować jedynie ogólnie, na XVI–XVIII wiek.

I. PASY I ELEMENTY PASÓW (ANEKS 1)

Nowożytne pasy z grobów na cmentarzu Salwatora można podzielić na dwa zasadnicze rodzaje – wykonane z materiałów organicznych, a więc skórzane i tekstylne, jedynie z okuciami wykonanymi z metalu, oraz egzemplarze w całości wykonane z metalowych segmentów. W pierwszym wypadku z omawianego

stanowiska nie zachował się żaden fragment rzemienia, ale ich użytkowanie potwierdzają znaleziska metalowych elementów – sprzączek i skuwek, a także okuć kabłąkowych, na których niekiedy zachowały się jeszcze pozostałości skóry.

I.1–2. PASY Z TAŚMĄ METALOWĄ

Publikacje archeologiczne dotyczące nowożytnych pasów są bardzo nieliczne, w przeciwieństwie do stanu badań dotyczącego zarówno późno- jak i wczesnośredniowiecznych znalezisk tego typu. Części elementów takich, jak okucia kabłąkowe czy zapięcia szczelinowe są rozpoznane błędnie lub nierozpoznane w ogóle, czemu nie należy się dziwić ze względu na (ciągle jeszcze) znikomy stan wiedzy o kulturze materialnej czasów nowożytnych. Jeden z największych zbiorów opublikowanych zabytków pochodzi z Wrocławia, z badań dotyczących fosy miejskiej. Magdalena i Paweł Konczewscy (2004) przedstawili wszystkie zabytki odkryte w latach 1998–1999. Znaleziska z wcześniejszych wykopalisk w tym rejonie (lata 1992–1993) zostały omówione przez Zdzisława Wiśniewskiego (1995) jedynie częściowo. Ostatnio pojawiły się dwa artykuły dotyczące tego zagadnienia. Starszy, dotyczy znalezisk pasów metalowych z terenów współczesnych Niemiec (Harder 2010), nowszy stanowi opracowanie egzemplarzy

z kolekcji w Muzeum Ziemi Morawskiej w Brnie (Měchurová 2012). Z polskich zbiorów przedstawiono drukiem omawiane zabytki ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie (Buczkowski, Marekowska 1965).

Całe pasy metalowe, lub ich elementy zarejestrowano w 9 grobach, tylko i wyłącznie kobiecych¹, dodatkowo jeszcze 3 fragmenty odkryto na terenie cmentarza poza obrębem jam grobowych. Metalowe taśmy, znane z cmentarza Salwatora, można podzielić na dwa zasadnicze rodzaje: wykonane z ogniwek łańcucha o różnych splotach, określane także jako pasy pancerzowe, oraz na egzemplarze z metalowych sztabek (płytek) połączonych ze sobą za pomocą konstrukcji haczyk–oczko. Znamy także przykłady

¹ Tak jest zresztą w wypadku wszystkich omawianych elementów pasa odkrytych cmentarzu Salwatora – niemal wszystkie pochodzą z grobów kobiecych, lub w wypadku wątpliwości, takich które można określić jako kobiece na podstawie pozostałego wyposażenia grobowego.

o konstrukcji kombinowanej, z taśmą nośną złożoną z segmentów z metalowych płytek połączonych łańcuszkami. Te ostatnie określane są w literaturze jako tabliczkowe (por. Buczkowski, Marekowska 1965)². Taki egzemplarz znany jest m.in. z terenu współczesnych Niemiec, z miejscowości Triglitz (Lkr. Prignitz) (Harder 2010, s. 2, tam też inne, podobne przedmioty).

Warto podkreślić, że kobiece metalowe pasy w literaturze niemieckiej bywają określane jako *Brautgürtel*, czyli pasy panieńskie lub ślubne. Spowodowane jest to tym, że często bywają ozdobione motywami kojarzonymi z ceremonią weselną, takimi jak gołębie, portrety nowożeńców czy też motyw złączonych dłoni. Problem ten porusza Jörg Harder (2010, s. 10 i n.). Przestrzega jednak przed zbytnim generalizowaniem. Nie wszystkie pasy mają ślubne motywy zdobnicze, a podobne widnieją na portretach dzieci i dziewczynek w wieku niezamężnym. Nie wyklucza jednak, że nawet egzemplarze pozbawione tych motywów mogły być darami ślubnymi. Znamienne, że oprócz pasów ze złota i srebra, popularnych wśród zamożnych w XVI i XVII w., podobne przedmioty wykonane z tańszych surowców, nosiły także kobiety z klas niższych. Te spostrzeżenia potwierdzają znaleziska z cmentarza Salwatora we Wrocławiu.

1.1. PASY OGNIWKOWE

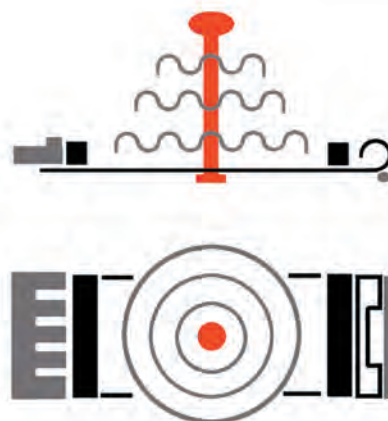
Wszystkie omawiane pasy mają taśmę nośną wykonaną z ogniwek łańcuszka. Wśród zabytków odkrytych na cmentarzu Salwatora we Wrocławiu pojawiają się dwa zasadnicze rodzaje. W pierwszym wypadku taśma wpleciona jest bezpośrednio z samych ogniwek o ósemkowatym kształcie (tabl. 1a). Do drugiej grupy należą pasy składające się z metalowych płytek (żeberek), wykonanych techniką trybowania, połączonych ogniwkami (tabl. 1b, 2a, b). W obu wypadkach pozwalało to na uzyskanie odpowiedniej szerokości pasa, pasującej do klamry.

Zapięcia omawianych pasów mają formę klamry. Podstawę zapięcia stanowi wycięta z blachy, lub odlana płytka, z centralnie umieszczonym bolcem zakończonym kulką, na który nałożone są kolejne, mniejsze płytki (ryc. 1). Elementy te są wycięte z blachy i ozdobione nacięciami (tabl. 1a) lub też wykonane techniką trybowania (tabl. 1b, 2a). W omawianym zbiorze zachowały się 3 klamry (tabl. 1a, b, 2a) z fragmentami ogniwek taśmy nośnej. Wszystkie pochodzą z pochówków kobiet w wieku

adultus i stanowią jedynie część wyposażenia. Na podstawie innych znalezisk z grobów, w których odkryto omawiane przedmioty (groby nr 32, 959 i 1087), możemy przypuszczać, że podwieszano do nich noże jak i klucze.

Wśród omawianych przedmiotów, dwa charakteryzują się niewielką szerokością taśmy wynoszącą poniżej 2 cm (tabl. 1a, b, 2a). W jednym wypadku, gdy odkryto tylko niewielką ilość ogniwek (tabl. 2a), można by sądzić, że było to pierwotnie zapięcie bransolety (znalezione pod prawą kością ramieniową). Z tego samego grobu pochodzi również nóż, prawdopodobnie podwieszony do pasa, co wyklucza tę hipotezę. Egzemplarz o podobnie wąskiej taśmie, chociaż innej klamrze, datowany na XVIII w. przechowywany jest w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie (Buczkowski, Marekowska 1965, s. 79, katalog 73; ryc. 36, s. 39).

Ze zbiorów muzealnych znane są pasy o klamrach podobnej konstrukcji. Przykładem może być egzemplarz, wykonany ze srebra przez Tobiasa Shiera w latach 1727–1737, obecnie przechowywany w Dziale Rzemiosła Muzeum Sztuki Mieszczańskiej, Oddział Muzeum Miejskiego Wrocławia (ryc. 2), a także pas sygnowany przez mistrza wrocławskiego Gotlieba Kuntze, datowany na lata 1721–1725 (Dolczewska 2000, s. 139, ryc. 197). Taką samą konstrukcję klamry zastosowano w egzemplarzu wykonanym z lichego srebra przechowywanego w Muzeum Narodowym w Krakowie (Buczkowski, Marekowska 1965, s. 73, katalog 57; ryc. 41, s. 41). Badacze ci sugerują, że pochodzi on z polskiego warsztatu i datowany jest szeroko na XVII–XVIII w. Warto zwrócić uwagę, że jego taśma nośna podszyta jest tkaniną, jest

Ryc. 1. Konstrukcja klamry pasa ogniwkowego, rys. Jakub Sawicki

Fig. 1. Ring belt buckle construction, drawing by Jakub Sawicki

² Określenia pasy tabliczkowe i pancerzowe pojawiają się w literaturze z zakresu historii sztuki.

Ryc. 2. Wrocław, Muzeum Miejskie Wrocławia, Dział Sztuki Mieszczańskiej, pas ogniwkowy ok. 1727–1737 r., za: <http://www.zbiory.muzeum.miejskie.wroclaw.pl.dev2.3c.pl/obiekt/64437#cline1>

Fig. 2. Wrocław, City Museum of Wrocław, Bourgeois Art Department, ring belt ca. 1727-1737, source: <http://www.zbiory.muzeum.miejskie.wroclaw.pl.dev2.3c.pl/obiekt/64437#cline1>

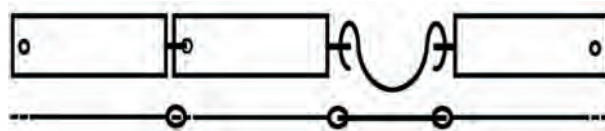
bardzo prawdopodobne, że tak samo wzmacniano ogniwna i żeberka pasów z Wrocławia. Datowanie tych dwóch przywołanych egzemplarzy muzealnych daje także pewne wyobrażenie o chronologii pasów ogniwkowych odkrytych na cmentarzu Salwatora, które najprawdopodobniej należy datować na drugą połowę XVII – XVIII w.

Warto podkreślić, że łańcuszki mogły nie tylko stanowić taśmę pasa, ale także służyć jako zawieszki do kluczy, noży i torebek, o czym więcej w dalszej części artykułu.

I.2. PASY OGNIWKOWE SZTABKOWATE

Pasy tego typu składają się z połączonych ze sobą prostokątnych metalowych sztabek (tabliczek), zakończonych z jednej strony uszkiem, z drugiej zaś haczykiem. Tylko w dwóch wypadkach zachowały się ogniwna z mechanizmem zapięcia (tabl. 3). Mają one konstrukcję szczelinową. Ten rodzaj zapięcia służył również do spinania pasów z taśmą organiczną i szerzej został omówiony w następnym podrozdziale.

Ze względu na zły stan zachowania aż trzech zabytków (aneks 1, pasy ogniwkowe sztabkowe, nr 3, 4, 6) niestety nie jesteśmy w stanie określić żadnych szczegółów związanych z ich zdobieniem, czy też konstrukcją. Zostały one zakwalifikowane do omawianej kategorii tylko i wyłącznie dlatego, że na metalowych elementach udało się zaobserwować charakterystyczne fragmenty uszek lub haczyków. Nie mamy jednak pewności czy te trzy wspomniane egzemplarze stanowiły pierwotnie inny typ lub element pasa.

Ryc. 3. Konstrukcja pasa sztabkowego (tabliczkowego), rys. Jakub Sawicki

Fig. 3. Tab belt construction, drawing by Jakub Sawicki

Omawiany zbiór różni się między sobą kształtem ogniwek oraz ornamentyką. Przeważa prostokątny kształt sztabek (tabl. 3), a tylko w jednym wypadku przybiera on przybliżony kształt karo (tabl. 2d). Na dwóch egzemplarzach pojawia się motyw w postaci stylizowanej rybiej łuski (tabl. 3). Powierzchnia kolejnego zdobiona jest prostymi motywami floralnymi (tabl. 2d).

Niektóre egzemplarze pomiędzy sztabkami formującymi taśmę pasa, miały jeszcze dodatkowo wmontowane okucia kabłąkowe³, co jest wyraźnie widoczne na dwóch zabytkach (tabl. 2c, 3b). W obu przypadkach kabłąk jest wsadzony pomiędzy uszka, co też powoduje zaburzenie układu ogniwek całego pasa (ryc. 3).

Wszystkie omawiane egzemplarze zostały odkryte w grobach kobiet, w wieku *adultus*, lub też w jednym wypadku w grobie nr 23 (24) osoby dorosłej. Części pasa były jedynie częścią wyposażenia grobowego – możemy przypuszczać, że do wszystkich pasów, kobiety miały podwieszone noże i/lub klucze, a w jednym wypadku, dodatkowo nawet nożyce (grób nr 140).

Warto zwrócić uwagę, że wrocławskie pasy sztabkowe różnią się konstrukcyjnie od podobnych egzemplarzy muzealnych, w których tabliczki połączone są ogniwkami łańcucha, a nie elementami bezpośrednio uformowanymi z samej sztabki (haczyk i oczko). Niemal identyczne pasy znane są z zasypiska wewnętrznej fosy miejskiej, w obrębie wschodniej części pl. Dominikańskiego we Wrocławiu. Odkryto tam m.in. prosty fragment pasa sztabkowego z otworkami wewnątrz płytek (Wiśniewski 1993, s. 336, ryc. 2o) – bardzo podobny do egzemplarza z grobu nr 23/24 (tabl. 3a). Z tego samego odcinka fosy pochodzi także inny, nieopublikowany egzemplarz, które jest niemal identyczny jak pas z grobu nr 151 (tabl. 3b). Bardzo prawdopodobne, że wszystkie pasy sztabkowe z cmentarza Salwatora były produkowane we Wrocławiu.

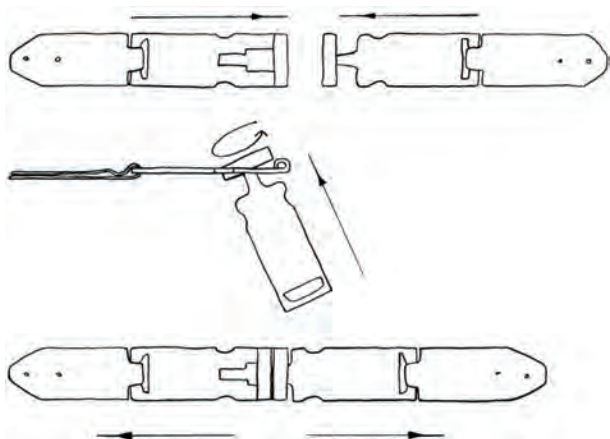
³ Kabłąki do pasa (okucia kabłąkowe) zostały szerzej omówione w dalszej części artykułu.

I.3-5. PASY Z TAŚMĄ TEKSTYLNĄ

I.3. ZAPIĘCIA SZCELINOWE

Znamy także zapięcia szczelinowe mocowane przy pasach o taśmie skórzanej lub tekstylnej. Składają się z dwóch płytek – ramion przymocowanych do luźnych końców pasa. Jedna ma bolec w kształcie litery T pasujący do odpowiednio wyprofilowanej szczelinki umieszczonej na drugiej blaszce (ryc. 4). W większości ramiona z drugiej strony zakończone są zawiasami, do których przymocowana jest skuwka – podwójnie złożona blaszka z otworami na nit (ryc. 5). Do tego elementu przynitowywano skórzany bądź tekstylny pas. Jak wspomniano wcześniej, szczelinki i bolce umieszczano również na członach pasów sztabkowatych.

Z cmentarza Salwatora pochodzi łącznie 14 zapięć szczelinowych, lub ich fragmentów, stosowanych do pasów skórzanych lub tekstylnych (tabl. 3–5). Różnią się one od siebie – dość znacznie – wielkością, kształtem skuwki oraz ornamentyką. Najbardziej charakterystyczne są egzemplarze zaopatrzone w zawias. Ten element nie był jednak niezbędny do zapięcia pasa. Warto zauważyć, że takie rozwiązanie znane jest również z zapięć ksiąg, które często mają identyczny mechanizm. Stefan Krabath (2001) omawiał to zagadnienie, głównie na podstawie średniowiecznych egzemplarzy. Zapięcia szczelinowe identyfikuje jednak jako okucia ksiąg. Problem związany z rozróżnieniem funkcji tych przedmiotów szerzej rozwija wspomniany już Jörg Harder (2010), zwracając uwagę na wykorzystanie ich jako klamer od pasa. Liczne znaleziska z Wrocławia potwierdzają tę tezę.

Ryc. 4. Konstrukcja i sposób działania zapięcie szczelinowego, za: Harder 2010, s. 6, ryc. 10

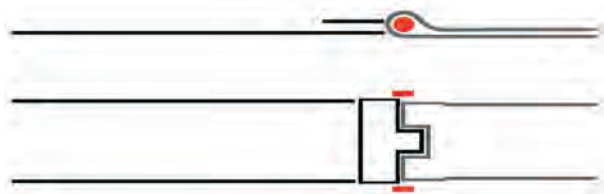
Fig. 4. Construction and operation of a slot buckle, source: Harder 2010, p. 6, Fig. 10

Warto zwrócić uwagę na kilka interesujących faktów. Na egzemplarzu z grobu nr 36 (tabl. 4b), stanowiącym najprawdopodobniej fragment jednego garnituru pasowego, ornamenty na ramieniu z bolcem, są zupełnie inne od tego z dziurką, jest to jednak wyjątek. Z pięciu grobów (tabl. 4c, f, 5a–c) pochodzą całe zestawy metalowych elementów pasa – okuć kabłąkowych wraz z zapięciami szczelinowymi, które każdorazowo powielają ten sam typ zdobienia. Pozwala to nam sądzić, że każdy pas był produkowany i sprzedawany jako całość, a tylko w wypadku koniecznych napraw stosowano elementy o innej ornamentyce.

Wszystkie groby z zapięciami szczelinowymi miały bogate wyposażenie. W pochówkach kobiecych je zawierających, odkrywano noże i klucze – często więcej niż pojedyncze, pierwotnie najprawdopodobniej zawieszane u pasa na podwieszaczach – a także monety. Zwłaszcza numizmaty są tu interesujące, gdyż nie odkryto ich w żadnym grobie z pasami ogniwkowymi (obydwu typów). Dodatkowo należy zwrócić uwagę na to, że aż w czterech⁴ pochówkach znajdowały się groszki (*greszele*) Ferdynanda II z 1624 r. Wśród wszystkich monet odkrytych w grobach tylko 8 egzemplarzy zostało bezpośrednio powiązanych z tym władcą⁵. Sugeruje to, że omawiane pasy należy datować na czasy po 2. ćw. XVII w. Jeśli jednak weźmiemy pod uwagę greszel Elżbiety Lukrecji datowany na 1640 r. z grobu 83 i fakt wkładania starszych monet do grobów, być może należy przesunąć tę chronologię nawet na 2. poł. XVII wieku. Dokładne datowanie grobów na podstawie monet w nich odkrywanych jest jednak niemożliwe. Często zmarli mieli egzemplarze o wiele

⁴ Być może mówić można o jeszcze większej ich liczebności. W grobie nr 41 odkryto również greszel, jednak nie określono z kim mógł być wiązany.

⁵ Pozostałe 4 pochówki z greszlami Ferdynanda II nie zawierały żadnego innego wyposażenia.

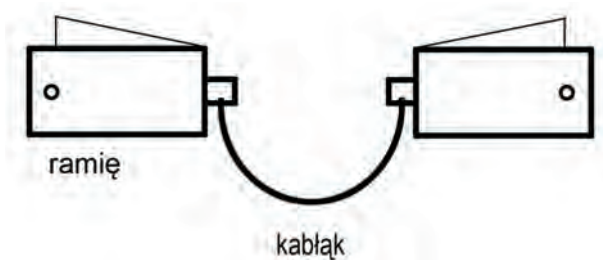
Ryc. 5. Konstrukcja skuwki i zawiasów, rys. Jakub Sawicki

Fig. 5. Construction of a ferrule and hinges, drawing by Jakub Sawicki

starsze niż wskazuje na to kontekst innych znalezisk. Tak też jest w wypadku zapieć szczelinowych. W przywołanym już grobie nr 115 wśród różnych monet odkryto jedną datowaną na XV–XVI w.

I.4. OKUCIA KABŁĄKOWE

Okucia kabłąkowe składają się zasadniczo z dwóch elementów (ryc. 6). Pierwszym są ramiona, wykonane najczęściej z dwóch blaszek – pełniących rolę skuwek, będących mocowaniem do pasa. Niektóre egzemplarze wykonane są odlewem, w taki sposób, że spodnia blaszka jest integralną częścią całego ramienia. W pozostałych wypadkach ramię składa się z dwóch blaszek połączonych nitami. Drugim elementem jest sam kabłąk w kształcie litery „U”, wykonany z drutu, lub też odlany. Do skuwek kabłąk może być przymocowany w dwojaki sposób – poprzez bezpośrednie przynitowanie jednym nitami razem z obiema blaszkami tworzącymi ramiona, lub też zaczepiony o uszka wmontowane pomiędzy nie (tabl. 6 i 7).

Ryc. 6. Konstrukcja okucia kabłąkowego, rys. Jakub Sawicki

Fig. 6. Construction of a bow-shaped fitting, drawing by Jakub Sawicki

Okucia kabłąkowe pozwalały na wygodne podczepienie do pasa kluczy, noży, sakiewek lub też innych przyborów. Do kabłąka można było przyczepić bezpośrednio sam przedmiot, lub też zamontować go dodatkowo na breloku. W tym miejscu warto przypomnieć, że kieszenie to wynalazek, który pojawił się najprawdopodobniej dopiero pod koniec XVI wieku (por. m.in. Gutkowska-Rychlewska 1968).

Trudno określić, kiedy z pewnością okucia kabłąkowe stały się modne. W średniowieczu popularnym rozwiązaniem było przynitowywanie specjalnych kabłąków bezpośrednio do pasa. Z tego okresu znane są jednak same haki na pas (niem. *Gürtelhak*), najprawdopodobniej zakładane bezpośrednio na sam rzemień pasa, a nie na kabłąk (Heindel 1990, ryc. 1).

Na cmentarzu Salwatora odkryto 12 okuć kabłąkowych, w tym dwa spoza jam grobowych. Z interesujących nas dziesięć egzemplarzy, pięć (tabl.

6b–d, e) odkryto w grobach razem z zapiećkami szczelinowymi. Pozostałym pięciu okuciom towarzyszyły metalowe elementy w bardzo złym stanie. Możemy więc mieć jedynie zasadne przypuszczenie, że były one pierwotnie zapiećkami pasa. Nic jednak nie wskazuje na to, aby okucia kabłąkowe stosowano wraz ze sprzączkami.

I.5. CHÂTELAINES (PODWIESZACZE, BRELOKI)

Podwieszacze czyli breloczki z haczykiem do podwieszania kluczy, sakiewek lub innych przedmiotów osobistych nie zostały dotychczas opisane w polskiej literaturze archeologicznej, z tym związany jest brak terminologii. Można zaproponować kilka określeń na te przedmioty: podwieszacz, brelok, hak do pasa, czy też z języka francuskiego *châtelaine*. Ten ostatni termin pojawia się dopiero w 1828 roku, co związane jest z romantyczną fascynacją średniowieczem (Kowalska 2009, 27 i n., 47 i n.). Należy jednak zaznaczyć, że w XVIII w., przedmioty te określano po prostu jako łańcuszki (Kowalska 2009, 27 i n., 47 i n.). Tego typu *châtelaines* były zazwyczaj ozdobne, a to co do nich przywieszano, w sferze symboliki, wskazywało na walory kobiety jako pani domu (przybory do robótek, klucze) jak i na jej wdzięki (flakonik perfum, lusterko). Z przedmiotów odkrytych w grobach na cmentarzu Salwatora, wynika, że mieszczańki⁶ tam pochowane, do breloka podwieszały jedynie klucze i noże i być może tekstylne sakiewki, po których ślady się nie zachowały. Obrazują to liczne przedstawienia ikonograficzne, zwłaszcza z XVI w. (ryc. 7).

Omawiana kategoria zabytków znana już była w starożytności. W średniowieczu, przedmioty te jednak pojawiają się w XV w.⁷, a moda na nie wydaje się upowszechniać dopiero w XVI w., co najprawdopodobniej związane jest z pojawieniem się okuć kabłąkowych. W pełnym i późnym średniowieczu sakiewki i klucze przywieszano do specjalnych kabłąków nitowanych na stałe do pasów. Tego typu zabytki odkrywano na licznych stanowiskach, m.in. ostatnio na pl. Nowy Targ we Wrocławiu, ale także poza terenem Polski m.in. w Londynie (Egan, Pritchard 1991).

⁶ Dwa egzemplarze pochodzą z grobów kobiecych, w wypadku trzeciego nie udało się ustalić płci pochowanej osoby, jednak wyposażenie grobowe (okucie pasa, łańcuszek), jest podobne jak wypadku innych kobiecych grobów – brakuje jedynie kluczy.

⁷ Mają one inną formę, niż omawiane podwieszacze. Przykład stanowi hak do pasa odkryty w Kałdusie (Heindel 1990, ryc. 1).

Ryc. 7. *Châteleine* (podwieszacz) przy stroju kobiecym z dużą ilością przedmiotów.

Urs Graf (ok. 1500–1528), *Żołnierz i młoda kobieta*, za: <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/RP-T-00-693>

Fig. 7. *Châteleine* (belt hook) at feminine attire with many items.

Urs Graf (ca. 1500–1528), *Soldier and a young woman*, source: <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/RP-T-00-693>

Ryc. 8. Wrocław, cmentarz Salwatora, pas z hakiem i innymi elementami, grób nr 41, zdjęcie *in situ*, fot. Jacek Wojcieszak

Fig. 8. Wrocław, cemetery of Our Saviour, belt with a hook and other elements, grave No. 41, *in situ* photography, photo by Jacek Wojcieszak

Niemal wszystkie *châtelaines*, oprócz jednego, odkryte na cmentarzu Salwatora, mają taką samą konstrukcję (tabl. 8). Złożone są z dwóch par wygiętych drutów tworzących haczyk oraz oczka breloka. Całość jest wzmocniona dodatkowym opłotem z cieńszego drutu. Haczyk zaczepiano o kabłąk *gurtelhaka* a do breloka podczepiano łańcuszek (sznurek lub rzemień), do którego następnie dowieszano klucze, sakiewki i noże.

Jedyny podwieszacz o innej konstrukcji z omawianego zbioru ma formę haka z wygiętym kabłą-

kiem zaopatrzonym w zapięcie (tabl. 8b). Na zdjęciu *in situ* grobu kobiecego nr 41, można zaobserwować, że ten ostatni element podwieszacza był przełożony przez okucie kabłąkowe (ryc. 8). Trudno niestety określić, jakie przedmioty następnie przywieszano na tym haku.

Warto wspomnieć, że z Wrocławia znamy także jeszcze jeden zabytek, który pełnił taką funkcję. Jest to podwieszacz⁸ odkryty przy ul. Katedralnej 4, datowany najprawdopodobniej na XVI w. (Sawicki 2012, s. 105, ryc. 4d).

I.6. ŁAŃCUSZKI I ŁAŃCUCHY

Trudno jest precyzyjnie ustalić, z jakim elementem stroju lub pasa związane są znaleziska łańcuszków. W XVI i XVII wieku można zaobserwować modę, na noszenie biżuterii z grubych łańcuchów – zarówno naszyjników jak i bransolet (Letkiewicz 2006, s. 219). Wydaje się, jednak mało prawdopodobne, aby proste, cienkie łańcuszki odkrywane w grobach pełniły taką funkcję. Na ikonografii z XVI i XVII w. można zaobserwować także pasy, które zapinane są za pomocą łańcuszka. Wśród licznych okuć odkrytych na cmentarzu Salwatora nie ma jednak takich, które mogłyby pełnić taką funkcję.

Z całego zbioru (tabl. 9) zwraca uwagę zwłaszcza jeden egzemplarz, wykonany ze żelaznych podłużnych ogniwek (tabl. 9a). Omawiany przedmiot pełnił najprawdopodobniej funkcję łańcuszka do podwieszania torebki, jednak zaskakuje jego długość, która po zsumowaniu wszystkich zachowanych fragmentów wynosi ok. 53 cm. Egzemplarze o podobnej konstrukcji znane są ze stanowisk o metryce średniowiecznej (Profantová 2011, s. 1205), a iko-

nografia potwierdza noszenie zarówno torebek jak i kluczy na bardzo długich łańcuskach. Nie należy jednak wykluczyć, że zabytek ten stanowił taśmę nośną pasa.

Warto tu także wspomnieć o *macaroni* – odmianie *châtelaine* – pod tą nazwą wymienianych od lat 70. XVIII wieku. Były to długie łańcuszki przewieszane przez pasek o dwóch luźno zwisających końcach z haczykami do podczepienia akcesoriów (Kowalska 2009). Być może łańcuszek (tabl. 9b), o zachowanym fragmencie mierzącym aż 91 cm, pełnił właśnie taką funkcję.

Oprócz dwóch, wszystkie łańcuszki z grobów na cmentarzu Salwatora odkryto wraz z przynajmniej jednym kluczem i/lub jednym nożem. W grobie nr 40 odkryto nawet dwa łańcuszki, w tym jeden jeszcze zaplątany w klucze. Należy odnotować, że wszystkie łańcuszki, pochodzą z kobiecych grobów (oprócz jednego nierozpoznanego pod kątem antropologicznym).

I.7. NIEOKREŚLONE FRAGMENTY PASA

Na cmentarzu Salwatora odkryto ponadto 7 elementów pasa (tabl. 10a–d), których identyfikacja jest niemożliwa ze względu na stan zły zachowania zabytków. W trzech przypadkach (tabl. 10a, b, d) ramiona zakończone są otworami wywierconymi na ich końcach, co sugeruje, że pierwotnie mogły pełnić funkcję okuć kabłąkowych pasa. W tym wypadku różniłyby się konstrukcyjnie od pozostałych egzemplarzy z omawianego cmentarza, w których uszko mocujące kabłąk do blaszki ustawione jest do niej pod kątem prostym.

Pod względem zdobnictwa, w omawianym zbiorze wyróżnia się zwłaszcza egzemplarz z grobu kobiety w wieku *adultus* nr 5 (tabl. 10a). Fragment ramienia zawiera plastyczny motyw muszli św. Jakuba, co wydaje się być dziwne na cmentarzu głównie protestanckim. Może to świadczyć o tym,

że pochówek ten powstał w okresie, kiedy chowano na nim katolików.

Zaskakujący jest natomiast fakt, że jeden fragment pasa, typowy dla pochówków kobiecych, odkryto w grobie mężczyzny, w wieku *adultus* (tabl. 10d). Jest to jednak jedyne wyposażenie z tego grobu i nie należy wykluczyć, że znalazło się tam przypadkiem, lub też płeć została błędnie zidentyfikowana. Warto też zwrócić uwagę na fragment okucia pasa (tabl. 10c) z grobu dziecka w wieku *infans* I (grób nr 157), w którym odkryto zaskakująco dużo wyposażenia, jak na pochówek osobnika w tym wieku. Możemy więc założyć, że interesujący nas fragment pasa został tam zdeponowany wtórnie.

⁸ Zabytek ten został przeze mnie wcześniej błędnie zidentyfikowany (por. Sawicki 2012 s. 106–107).

I.8. SPRZĄCZKI I KOLCE

W przeciwieństwie do pozostałych elementów pasa, sprzączki są jedną z najlepiej opracowanych kategorii zabytków – zwłaszcza dla średniowiecza. Należy tutaj wymienić przede wszystkim pracę Ilsy Fingerlin (1971), w której autorka omówiła późnośredniowieczne egzemplarze, głównie z Europy Zachodniej. Pozycją, w której szczegółowo scharakteryzowano nie tylko same zabytki, ale także sposoby wykonywania ornamentów oraz różne szczegóły techniczne jest książka *Dress Accessories* Geoffa Egana i Frances Pritchard (1991). Omawiono w niej jedynie angielskie egzemplarze, podobnie jak w pracy Rossa Whiteheada (1996). Ta ostatnia pozycja jest dla tego opracowania szczególnie istotna, gdyż w sposób syntetyczny przedstawia datowanie interesujących nas przedmiotów, aż do początków XIX wieku. Odnosnie opracowań dotyczących Europy Centralnej, czy też na północ od Alp, należy wymienić książkę Stefana Krabatha (2001), a dla Śląska – liczne prace Krzysztofa Wachowskiego (m.in. 1995; 1999; 2011). Nowożytnie sprzączki z Wrocławia omówili Magdalena i Paweł Konczewscy (2004) przy okazji opracowania zabytków z fosy miejskiej.

Sprzączki składają się zasadniczo z dwóch elementów: ramki i kolca, nazywanego też niekiedy przetyczką (Letkiewicz 2006). Często zaopatrywano je także w skuwkę – blaszkę ułatwiającą przymocowanie jej do taśmy nośnej pasa.

W starszej literaturze (Fingerlin 1971, Heindel 1990) sprzączki dzielone były ze względu na kształt ramki. Wyróżniono więc sprzączki: okrągłe, owalne, D-kształtne, prostokątne, kwadratowe, trapezowate, lirowate, rozetowate itd. Stefan Krabath (2001) dodatkowo jeszcze rozwija ten podział wprowadzając numerację od 1 do 37, pod którą kryją się podstawowe kształty ramek, oraz litery od A do R, które dodatkowo określają szczegóły. Przykładowo sprzączka ósemkowata, płaska w przekroju, określona jest jako typ E 7, natomiast niemal identyczna, ale o szpiczasto zakończonych bokach i owalnym przekroju jako typ H 7.

Sprzączki z cmentarza Salwatora we Wrocławiu zostały również podzielone zależnie od kształtu ramki, jednak bez szczegółowego wyróżniania typów i podtypów. W przeciwieństwie do opracowań Ilsy Fingerlin i Stefana Krabatha, którzy skupili się na zabytkach z metali kolorowych, uwzględniono tutaj również sprzączki żelazne. Wyróżniono egzemplarze o ramce owalnej i prostokątnej, a także sprzączki podwójne owalne, nazywane często w Polsce ósemkowatymi (wg Rossa Whiteheada *double loop oval*

buckles) oraz sprzączki podwójne prostokątne. Należy tutaj zaznaczyć, że sprzączki ósemkowate mają wyraźne przewężenie przy osi (elemente do którego mocuje się kolec). Do sprzączek prostokątnych zaliczono także te, które mają kształt trapezowaty, a do grupy o ramce owalnej dodano egzemplarze D-kształtne. Jest to prosty podział, który pomaga posegregować zebrany materiał, nie stanowi jednocześnie nadmiernie skomplikowanej typologii.

I.8.1. SPRZĄCZKI OWALNE

Na cmentarzu Salwatora odkryto łącznie 5 sprzączek tego typu (tabl. 10e-i), w grobach kobiet zmarłych w wieku *adultus*. Dwa egzemplarze wykonano z żelaza (tabl. 10e, f). Mają one ramkę D-kształtną oraz zachowany kolec. W dwóch grobach odkryto także przedmioty, które mogły być noszone u pasa. W pierwszym wypadku był to pojedynczy nóż, w drugim zaś w skład zestawu wchodziły także trzy klucze.

Dwie kolejne sprzączki wykonano z brązu (tabl. 10g,h). Pierwsza pochodzi z pochówku wtórnego, druga natomiast z grobu męskiego, gdzie była jedynym przedmiotem odkrytym w jamie. Szerokość wszystkich wyżej omówionych sprzączek wynosiła od 2,1 do 2,8 cm, czyli tyle, ile zwykle mają podobne zabytki późnośredniowieczne.

Osobnego omówienia wymaga ostatnia sprzączka (tabl. 10i). Została odkryta w grobie osobnika o nieokreślonej płci, w wieku *maturus*. Całość została wykonana z kilku fragmentów trybowanej blachy. Ramka sprzączki jest owalna. Przedmiot, jako jedyny egzemplarz z opisywanego cmentarzyska, ma zintegrowaną z ramką ażurową skuwkę. Jest to nietypowe znalezisko, bardzo różne od średniowiecznych sprzączek, które w większości wypadków były odlewane. Szerokość skuwki wynosi ok. 2,5 cm co sugeruje, że była to sprzączka do pasa. Na podstawie ornamentów, przedmiot ten należy datować najprawdopodobniej na XVII wiek.

I.8.2. SPRZĄCZKI PROSTOKĄTNE

Na cmentarzu Salwatora odkryto 5 sprzączek o ramce prostokątnej. Dwie z nich zostały wykonane z żelaza. Pierwsza (tabl. 10j) została odkryta w grobie dorosłej kobiety (znajdowała się tam wraz z trzema kluczami), ma typowe rozmiary sprzączek do pasa: 2,6 × 2,6 cm. Druga pochodzi z grobu męskiego (tabl. 10l) i została odkryta wraz z okuciem (aplikacją pasa?), najprawdopodobniej nie stanowiącym jednak całości. Świadczą o tym wymiary. Omawiana

sprzączka ma ok. 6,7 cm szerokości i 4 cm długości, używano jej więc do pasa szerokiego co najmniej na 5,0 cm, natomiast długość okucia wynosi 2,5 cm. Sprzączki tego typu – żelazne, masywne, z jednym boki ramki wykonanym z osobnej osi, są najczęściej traktowane jako sprzączki do oporządzenia jeździeckiego (por. Goßler 2011, s. 41–44). Pojawia się jednak pytanie, skąd taka sprzączka w grobie męskim? Być może była związana w jakiś sposób z zawodem wykonywanym przez zmarłego. Nie można też odrzucić hipotezy, że sprzączki te stosowano także do zwykłych pasków.

Pozostałe sprzączki prostokątne z cmentarza Salwatora wykonano z brązu lub mosiądzu. Egzemplarz przedstawiony na tabl. 10k ma charakterystyczną tulejkę na jednym z boków ramki. Został odkryty w grobie kobiety, w wieku *adultus* i przypomina konstrukcje współczesne, pozbawione kolca.

Z tej grupy sprzączek najbardziej wyróżnia się egzemplarz z brązu/mosiądzu pochodzący z grobu dorosłego mężczyzny (tabl. 10m). Przedmiot ten ma nietypowy kształt – szerokiego prostokąta (6,3 cm) z przewężeniem w połowie długości krótszych boków. Podobna sprzączka została odkryta w miejscowości Ługi (pow. górowski), gdzie na podstawie ceramiki wydatowano ją na XVI wiek⁹.

1.8.3. SPRZĄCZKI ÓSEMKOWATE

Sprzączki ósemkowate (tabl. 11f) bardzo często są odkrywane na stanowiskach późnośredniowiecznych jak i nowożytnych. Miały bardzo szerokie zastosowanie. Od zapięć pasów, butów i patynek, podwiązek, po elementy pendentów do noszenia broni bocznej (por. m.in. Sawicki 2012, s. 102–104). W tym ostatnim wypadku niekiedy zaopatrywano je także w dodatkowe uszka (por. Wachowski 1996). Wykonane były ze stopów miedzi, z żelaza i rzadziej z cyny.

Z cmentarza Salwatora pochodzi aż 7 egzemplarzy takich sprzączek. Trzy z nich odkryto w grobach kobiet – dwóch w wieku *adultus* (tabl. 11a,c) oraz jednej w wieku *senilis*. Jeden egzemplarz jest z pochówku wtórnego, natomiast ostatnie trzy zostały odkryte poza obrębem jam grobowych (tabl. 11e, f). Wszystkie egzemplarze najprawdopodobniej odlano, a następnie obrobiono (docięto) mechanicznie. Są jednak bardzo cienkie (ok. 1 mm grubości).

Z całego zbioru wyróżniają się zwłaszcza dwa zabytki, nieco większe od pozostałych. Pierwszy (tabl.

11c) ma wydłużone, nieco trójkątne boki. Sprzączkę tę znaleziono w grobie wraz z dwoma kluczami i nożem. Było to najprawdopodobniej zapięcie pasa, do którego pierwotnie podwieszano wymienione przedmioty. Bardzo podobny egzemplarz znaleziono na terenie szwedzkiego obozu z wojny 30. letniej, zlokalizowanego pomiędzy miejscowościami Stara Boleslav i Hlavenec, co pozwala datować interesujący nas zabytek na XVII w. a może nawet na jego 1. połowę (Waldhauser 2009, s. 962, ryc. 23)

Drugi egzemplarz pochodzi z pochówku wtórnego nr XXIII (tabl. 11d). Wyróżnia się bardziej skomplikowaną budową. Przy osi – przewężeniu ramki, na jej zewnętrznej stronie zaznaczono trójkątne bolce. Z Wrocławia, z trzech różnych wykopów – przy ul. Więziennej 10–11 z nawarstwień XV w. (Wachowski 1999, s. 66, ryc. 6.1), ul. Katedralnej 4 z nawarstwień z XVI–XVII w. (Sawicki 2012, s. 103, ryc. 3b) i z fosy przy pl. Dominikańskim (Wachowski 1995, s. 228, ryc. 1c) znamy jeszcze po jednym egzemplarzu o takich cechach. Dodatkowo na ostatnim z wymienionych miejsc znaleziono również jeden półfabrykat (Wachowski 1995, s. 228, ryc. 1d). Wszystkie wymienione sprzączki są nieco mniejsze niż zabytek z cmentarza Salwatora i mają wymiary ok. 2,8 × 2,4 cm.

1.8.4. SPRZĄCZKI PODWÓJNE PROSTOKĄTNE

Omawiane sprzączki (tabl. 11g-l) mają często zaokrąglone boki, różnią się jednak od ósemkowatych brakiem przewężenia wewnątrz ramki. W trakcie badań na cmentarzu Salwatora wykopano 4 tego typu przedmioty. Dwa z nich pochodzą z grobów kobiet zmarłych w wieku *adultus* (tabl. 11g, h). Oba były zaopatrzone w skuwki przymocowane do poprzeczki przy osi sprzączki. Na podstawie innych znalezisk z grobów, z których pochodzą, możemy sądzić, że są to najprawdopodobniej zapięcia pasa. W jednym wypadku sprzączce towarzyszyły klucze, w drugim natomiast nóż. Przypuszczenie tę potwierdza także ich szerokość, typowa dla taśm nośnych pasów – ok. 2,5 cm.

Dwie pozostałe sprzączki zostały odkryte poza jamami grobowymi. Pierwszą z nich wykonano z żelaza (tabl. 11j). Jest ona stosunkowo duża – ma ok. 5,0 cm wysokości. Nie posiada jednak żadnych cech charakterystycznych i trudno jest ustalić jej pierwotne przeznaczenie. Druga (tabl. 11m), ma charakterystyczny jęczyzek przymocowany do osi po przeciwległej stronie kolca. Tego typu sprzączki służyły do spinania butów, podwiązek lub taśm przy kapeluszach, w ten sposób, że jęczyzek pełnił rolę

⁹ Informacja ustna Tomasza Gralaka z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego.

niezamocowanej na stałe skuwki. Ross Whitehead zabytki tego typu z terenu Anglii datuje na lata 1660–1720 (1996, s. 94 i n.). Podkreśla jednak, że z początku były one popularne głównie wśród elit, a upowszechniły się dopiero w ostatniej dekadzie XVII wieku. Sprzączki z języczkiem znane są jednak z wykopalisk, wspomnianego już, szwedzkiego obozu z lat 40. XVII w. (Waldhauser 2009, s. 962, ryc. 23.1–5), więc być może wrocławski zabytek można datować nawet na 1. poł. XVII wieku, ale wiele wskazuje na to, że tego typu sprzączki użytkowano jeszcze w XVIII wieku.

I.8.5. FRAGMENTY SPRZĄCZEK I KOLCE

Należy odnotować, że na opisywanym cmentarzu, odkryto jeszcze 7 fragmentów sprzączek. Są to najprawdopodobniej cztery kolce, trzy z nich pochodzą z grobów, czwarty natomiast jest znaleziskiem luźnym. Kolejne 2 przedmioty to części skuwek. Ostatni zabytek jest zagadkowy. Być może jest to półfabrykat sprzączki, złożony z osi wystającej poza brzegi ramki, jednak niewykluczone, że pierwotnie przedmiot ten pełnił zupełnie inną funkcję.

II. ELEMENTY STROJU (ANEKS 2)

II.1. HAFTKI

Haftki składają się z dwóch elementów – oczka oraz haczyka, które razem tworzą zapięcie (tabl. 12a-d). Tradycyjnie w języku polskim, te dwa poszczególne elementy nazywano odpowiednio kobyłka i konik (Gloger 1901, s. 229). Z ikonografii znamy także rodzaje zapięć strojów, które wykorzystują sznurek przeplatany przez dwa rzędy oczek, lub oczek i haczyków przyszytych przy brzegach stroju – najczęściej przy kołnierzu.

Na cmentarzu Salwatora haftki odkryto jedynie w siedmiu grobach, a dalsze cztery egzemplarze to znaleziska luźne. Zabytki te wystąpiły pojedynczo

– nie tworzyły kompletu. Pięć egzemplarzy pochodzi z grobów dziecięcych – *infans* I. Haftki (w 3. przypadkach haczyki, a w 2. oczka) najprawdopodobniej służyły do spięcia powijaków lub całunu, w którym pochowano ciała. Dwa inne oczka pochodzą z grobów kobiecych (groby nr 3 i 45). Trudno ustalić jaki element stroju mogły pierwotnie spinać. Być może miały podobne zastosowanie jak haftki przybierające formę listwy z rzędem kilku oczek. Tego typu przedmioty znamy aż z 6. grobów kobiet zmarłych w wieku *adultus*. Większość z nich została odkryta pod klatką piersiową. Przy jednej z nich zachował się

Ryc. 9. Listwa z rzędem oczek przy stroju kobiecym, Pieter Aertsen, *Sprzedawca Warzywa* (ok. 1567 r.), za: commons.wikimedia.org

Fig. 9. Band with a row of links in feminine attire, Pieter Aertsen, *The Vegetable Seller* (ca. 1567), source: commons.wikimedia.org

jeszcze fragment tkaniny. Najprawdopodobniej były to zapięcia sukni, lub gorsetów. Możemy zaobserwować tego typu rozwiązania na licznych obrazach z XVI w., m.in. na dziele Pietera Aertsa z 1567 r. zatytułowanym „Sprzedająca warzywa” (ryc. 9). Warto też wspomnieć, że kostiumolodzy zwracają

uwagę na użytkowanie przez ludność klas uboższych gorsetów „miękkich” – kawałka tkaniny, którymi kobiety po prostu obwiązywały się aby wymodelować talię. Nie należy wykluczyć, że listwy z oczkami służyły do związywania właśnie takich, prostszych elementów bielizny damskiej.

II.2. GUZIKI

W trakcie badań na cmentarzu Salwatora odkryto łącznie 28 guzików w 12. grobach, a 2 egzemplarze poza nimi. Na podstawie ich konstrukcji można wyróżnić kilka ich typów. W tym opracowaniu, za główny wyznacznik przyjęto rodzaj nóżki.

Do pierwszego typu należą guziki pozbawione tego elementu – zazwyczaj płaskie egzemplarze z otworami w główce. Na omawianym cmentarzu nie odkryto tego typu przedmiotów.

Drugim rodzajem są guziki z nóżką, z oczkiem, często wykonanym z drutu. Przedmioty tego typu pojawiły się w 3. grobach (tabl. 12e, j). W tej kategorii możemy dodatkowo wyróżnić jeszcze guziki z płaską główką, oraz z główką wykonaną ze dwóch zlutowanych ze sobą pustych półkul. Okazy drugiego typu mają bardzo często dwa otwory na rewersie (tabl. 12e). Wykonywano je po to, aby wypuścić ze środka substancje powstałe w trakcie lutowania

półkul. Dodatkowo pozwalały na przewleczenie nitki i przyszyć guzika do stroju.

Najbardziej charakterystyczny z omawianego zbioru wydaje się garnitur złożony z siedmiu identycznych płaskich guzików (tabl. 12h) znajdujących się dookoła czaszki szkieletu mężczyzny zmarłego w wieku *adultus* (ryc. 10). Raczej należy wykluczyć, że osobnik został pochowany w zdobionym kapeluszu. Mimo panującej w końcu XVIII i XIX w. mody na tzw. bikorny (niem. *zweispitz*, franc. *bicorne*) – kapeluszy o rondzie wywiniętym do góry z dwóch stron, kojarzonych najczęściej z Napoleonem Bonaparte – to nie są mi znane egzemplarze, których rondo byłoby zdobione guzikami. Regularny układ guzików sugeruje natomiast, że zdobiły jednak coś, co znajdowało się pod głową zmarłego, a nie na niej. Rozmiary i kształt guzików, wskazują, że mógł to być np. kołnierz munduru, zwłaszcza że mamy informacje o tym, że na cmentarzu Salwatora chowano także żołnierzy.

Należy również wspomnieć o guzikach z nóżkami połączonymi drucikami (tabl. 12j). Funkcja tego typu przedmiotów może być dwójaka. Mogły służyć do zapinania wywiniętych mankietów; w ten sposób po obu stronach rękawa widoczna byłaby taka sama główka. Drucik łączący nóżki ma jednak ok. 2 cm, należy raczej wykluczyć, że spinały one mankiety koszuli, szytych zazwyczaj z cienkiego płótna. Na podstawie ikonografii można stwierdzić, że rękawy noszonych w XVII i XVIII w. szustokorów (męskich kaftanów sięgających za kolana) oraz płaszczy z wywiniętymi rękawami spinano dużymi guzikami. Ich średnica była najprawdopodobniej większa niż w wypadku wrocławskich znalezisk. Już w średniowieczu stosowano rozwiązanie, które pozwalało na wykorzystanie jednego kompletu guzików do kilku strojów (por. m.in. Egan, Pritchard 1991). Guzików nie przyszywano do jednego z brzegów stroju, tylko po obu stronach stroju robiono dziurki, następnie przekładano nóżkę przez oba otwory, i z tyłu blokowano drutem, taśmą lub sznurkiem, bądź też używano właśnie egzemplarzy z nóżką połączoną drucikiem. Długość tego elementu, w wypadku wrocławskiego znaleziska, pozwala na zapięcie stroju

Ryc. 10. Wrocław, cmentarz Salwatora, grób nr 395, guziki dookoła czaszki, zdjęcie *in situ*, fot. Jacek Wojcieszak

Fig. 10. Wrocław, cemetery of Our Saviour, buttons around a skull, *in situ* photography, grave No. 395, photo by Jacek Wojcieszak

w taki sposób, że znajdują się jeden obok drugiego, co można często zaobserwować na ikonografii, zwłaszcza XVII-wiecznej.

Do trzeciego typu należą guziki zaopatrzone w nóżkę ze stopką – czyli drugą, płaską, owalną tarczką o średnicy zbliżonej do główki – przypominają one współczesne guziki pościelowe. Pełniły najprawdopodobniej funkcję taką jak guziki połączone drucikiem – wykorzystywano je do zapinania różnych strojów. Warte podkreślenia jest, że 2 egzemplarze (z jednego, kobiecego grobu – tabl. 12f, g) mają główki zdobione masą szklaną. Z całego zbioru, najprostsze są egzemplarze wytoczone z kości lub poroża. Znamy je aż z 5. grobów. Jeden egzemplarz, został odkryty w grobie wraz z cybuchem fajki, którą można datować na 2. poł. XVIII w. Mogłoby to pomóc nam uściślić datowanie guzików ze stopką, gdyby nie fakt, że wymienione, dwa metalowe egzemplarze (tabl. 12f, g) odkryto w grobie z halerzem Wacława IV, datowanym na lata 1378–1416. Za-

gadnienie deponowania starszych monet w grobach zostało już w literaturze omówione (Książek 2010). Wydaje się jednak, że guziki ze stopką można generalnie datować na XVII–XVIII w.

Na cmentarzu Salwatora, poza obrębem jam grobowych odkryto jeszcze 2 przedmioty, mogące pełnić funkcję guzików. Nie mają one jednak zachowanych nóżek, ani innych otworów, które pozwalałyby je przyszyć do materiału. W pierwszym przypadku od dołu zachował się fragment bolca, który mógł pełnić funkcję nitu – wtedy ten przedmiot należałoby interpretować jako aplikację na pas. Drugi przedmiot jest mocno zniszczony i trudno jest ustalić jego funkcję.

Warto podkreślić, że w ikonografii spotyka się dużą liczbę guzików tekstylnych, które tak jak i inne materiały organiczne, nie zachowują się i dlatego rzadko są odkrywane w trakcie badań archeologicznych. Prawdopodobnie, stroje pochowanych osób na cmentarzu przy kościele Salwatora, mogły być wyposażone właśnie w takie, tanie guziki.

II.3. APLIKACJE I INNE OZDOBY

Jest to najbardziej zróżnicowana grupa zabytków (tabl. 13). Na cmentarzu Salwatora łącznie odkryto 23 egzemplarze, w tym 19 w grobach. Przedmioty te wykonywano najczęściej z blachy brązowej lub mosiężnej. Znaczna ich część jest obecnie mocno zniszczona. Trudno jest także ustalić ich konkretną funkcję, oraz to czy pierwotnie stanowiły ozdobę pasa lub stroju. W wielu wypadkach nie należy wykluczyć, że miały zupełnie inne zastosowanie.

Z całego zbioru warto zwrócić uwagę na kilka egzemplarzy. Najbardziej wyróżniają się zabytki z grobu nr 41 kobiety zmarłej w wieku *maturus*. Oprócz zapięcia szczelinowego i okucia kabłąkowego, odkryto w nim także dwie aplikacje w kształcie serca, prawdopodobnie pierwotnie zdobiące taśmę pasa (tabl. 13a) oraz przedmiot o zagadkowej funkcji, również zdobiony motywem serc (tabl. 13b). Był on przynitowany do kawałka skóry. Posiadał miejsce na zawias lub jakąś inną formę zapięcia, być może było to okucie sakiewki pierwotnie podwieszanej do pasa?

Kolejny okaz jest jeszcze bardziej zagadkowy. Stanowił jedyne wyposażenie podwójnego grobu kobiety zmarłej w wieku *adultus* oraz dziecka w wieku *infans* I. Jest to fragment (najprawdopodobniej) okucia pasa z plastycznym przedstawieniem popiersia postaci kobiecej z „rękami” wykonanymi z kawałków drutu. Stylistyka tego zabytku przypomina okucia znane m.in. z obozu wojskowego z wojny 30-letniej zlokalizowanym pomiędzy miejscowościami Stara

Boleslav i Hlavenec (por. Waldhauser 2009, s. 962, ryc. 23. 11).

Warto zwrócić również uwagę na okucie w formie kołatki. Trudno jest obecnie określić, czy przedmiot ten nie stanowił okucia skrzyneczki – gdzie pełniłby rolę antaby, czy też był okuciem pasa. Bardzo podobny egzemplarz znany jest z Vizmburku (koło Trutnov, Czechy), gdzie pełnił rolę haka mocowanego do pasa, na którym podwieszano przedmioty osobiste (Wachowski 2001, s. 97, ryc. 12).

Część aplikacji wykonano techniką trybowania. Jedna ma kształt zbliżony do średniowiecznych tzw. *Bortenstreker* poprzecznych, wąskich okuć pasa (por. Krabath 2001). Drugi wart uwagi egzemplarz wykonany w tej technice to niewielka aplikacja w kształcie tarczki z żelaznym nitem.

Nie należy wykluczać, że część aplikacji pełniła inną funkcję. Przykładem może być egzemplarz z zagiętej blachy brązowej (tabl. 13l), który przypomina wieczko pudełka. Podobne, średniowieczne egzemplarze, zidentyfikowano jako pojemniki na brakteaty (por. Wachowski, Wróbel 2002).

Najbardziej zdobna aplikacja z całego zbioru z cmentarza Salwatora była najprawdopodobniej ozdobnym okuciem narożnika lub też centralnej części okładki księgi (tabl. 13l). Charakteryzuje się napisem wykonanym gotyką minuskulą w otoku centralnego guzka. Napis jest nieczytelny, można go jednak datować najprawdopodobniej na początek XVI w.

II.4. SZPILKI

Szpilki, zarówno średniowieczne jak i nowożytnie, są słabo rozpoznaną kategorią zabytków. Zagadnienie to szerzej zostało poruszone zaledwie w kilku publikacjach (por. Sawicki 2012, s. 100–102, tam starsza literatura). Z Wrocławia, z fosy miejskiej, część szpilek opublikowali Magdalena i Paweł Konczewscy (Konczewska, Konczewski 2004). Z wcześniej prowadzonych wykopaliisk pochodzi ogromna liczba niepublikowanych jeszcze szpilek¹⁰. Ta kategoria zabytków jest trudna do opracowania, przynosi też mało informacji na temat chronologii. Szpilki z ciągnionego drutu produkowane są od XII w. po czasy współczesne (por. Egan, Pritchard 1991, s. 297), i niewiele różnią się one między sobą. Zasadniczo podzielić je można, zależnie od sposobu wykonania główki, na wiele typów. Najbardziej rozbudowaną typologię tego typu przedstawia Stefan Krabath (2001). W tym opracowaniu zastosowano podział zaproponowany przez Geoffa Egana i Francesa Pritcharda (1991, s. 302 i n.). Podobną typologię wykorzystano w opracowaniu dotyczącym szpilek z Czech (por. Omelka et al. 2011). Rozróżniamy więc szpilki z łapkami pełnymi – uformowanymi mechanicznie, oraz szpilki wygięte z drutu – trzonka szpilki.

Wszystkie szpilki odkryte na cmentarzu Salwatora wykonano z ciągnionego drutu brązowego lub mosiężnego. Łącznie odkryto 30 egzemplarzy, o długości: 1,9–4,1 cm (najkrótsza i najdłuższa szpilka ze zbioru), co mieści się w typowym przedziale dla tego typu zabytków (tabl. . Nowożytnie szpilki z Czech z pełnymi główkami mają ok 5 cm, natomiast te z zagiętego drutu ok 3,5 cm. Wśród szpilek z cmentarza Salwatora – 16 egzemplarzy ma główkę pełną, natomiast 7 – z zagiętego drutu. Pozostałe

zabytki zachowane są jedynie fragmentarycznie, lub pozbawione są tego elementu.

Do tego zbioru należy doliczyć jeszcze dwa okazy, pominięte w ogólnej charakterystyce ze względu na swoje rozmiary. Pierwszy został odkryty w pochówku wtórnym nr LVIIB (tabl. 14l). Jest to duża szpila, o długości 9 cm, z główką o średnicy ok 1,5 cm, wykonaną z dwóch połówek sfer zlutowanych ze sobą, od spodu zaopatrzoną w dwa otwory. Podobnie jak w wypadku guzików wykonanych w zbliżony sposób, otwory te miały uwolnić gazy z wnętrza główki, które powstały w trakcie lutowania. Drugi egzemplarz jest jeszcze dłuższy (tabl. 14k) – ma około 10,5 cm. Główka wykonana jest z drutu zagiętego w taki sposób, że przypomina ósemkę. Szpile o tych rozmiarach, prawdopodobnie mogły być stosowane jako ozdoby włosów lub też kapeluszy.

Szpilki z cmentarza Salwatora odkrywano w grobach zarówno męskich, kobiecych oraz dziecięcych. Większość z nich była odkrywana najczęściej jako jedyna szpilka w grobie, nie tworzyły więc one zespołów, na podstawie których można byłoby dokonać szerszych ustaleń. Jeżeli mowa o szpilkach w grobach męskich, w aneksie terminologicznym w pracy o klejnotach w Polsce (Letkiewicz 2006, s. 561) pod hasłem szpilka znajdujemy informacje przytoczone z pracy Łukasza Gołębiowskiego z 1830 r. Gołębiowski wspomina o specjalnych szpilkach do „gorsów męskich”, które dekorowano emalią, mozaiką i brylancikami. Autor ten wspomina też o spinkach kołnierza i rękawów koszuli.

W większości wypadków kontekst znalezisk nie pozwala na ustalenie, do jakich elementów stroju je stosowano.

III. OZDOBY (ANEKS 3)

III.1. PIERŚCIONKI

Na cmentarzu Salwatora odkryto łącznie 15 pierścionków, w tym 11 w grobach (z czego jeden w pochówku wtórnym oraz 2 egzemplarze w jednym grobie), oraz jedno oczko bez szyny. Wart podkre-

ślenia jest fakt, że pierścionki aż w 8. przypadkach stanowiły jedyne wyposażenie zmarłych. W grobie nr 224, pierścionki towarzyszyły nożycom kabłąkowym, a tylko w jednym (nr 101) znaleziono większe wyposażenie w postaci pięciu kluczy, noża i pasa z okuciem kabłąkowym. Jedyne egzemplarz z grobu mężczyzny nr 1081, znaleziono z fragmentem drutu, żuźla oraz najprawdopodobniej fragmentu wianka. Pierścionki pochodzą z grobów kobiet w wieku *adultus* lub *adultus/maturus*. Wyjątkami są pierścioneł pochodzący z grobu męskiego oraz oczko z pochówku dziecka w wieku *infans* I (grób nr 238).

¹⁰ W artykule Zdzisława Wiśniewskiego (1995) dotyczącym badań fosy miejskiej we Wrocławiu w 1993 r. szpilki zostały pominięte (stąd informacja w moim artykule – por. Sawicki 2012, s. 100), jednak przeprowadzona kwerenda w magazynach Muzeum Archeologicznego we Wrocławia, wykazała, że w trakcie wspomnianych badań odkryto znaczną liczbę szpilek wypełniających, prawie po brzegi, karton wielkości pudełka od butów.

Znaczna część omawianej grupy przedmiotów to proste obrączki, wykonane najprawdopodobniej z rozklepanego drutu lub wycięte z taśmy brązowej (tabl. 14c, f). Jedynie niektóre mogły zostać odlane w formie, jak na przykład egzemplarz zdobiony połówkami koła przy brzegu (tabl. 14g). Nieco bardziej skomplikowany pod względem konstrukcyjnym jest pierścionek z grobu kobiety zmarłej w wieku *adultus* (tabl. 14b) spleciony z kilku drutów tworzących szeroką szynę. Ponadto z tego stanowiska znamy dwa pierścionki z oczkiem szklanym oraz dwa mosiężne sygnety, ich ornamentyka jest jednak mało czytelna. Na jednym widnieje wizerunek niezidentyfikowanego zwierzęcia (tabl. 14d), na drugim (tabl. 14f) po odkryciu stwierdzono inicjały, które można odczytać jako LH lub CH bądź IH lub LN. Proste sygnety wykonane ze stopu miedzi znane są z kościoła św. Jana v Oboře (Omelka, Šlancarová 2007, por. m.in. s. 605, katalog 771B), są one datowane na czasy przed rokiem 1784.

Na tle wszystkich pierścionków najbardziej wyróżnia się egzemplarz z motywem złaczonych dłoni (tabl. 14j). Przedmiot ten został niestety odkryty poza obrębem jam grobowych, przez co pozbawiony jest kontekstu. Wykonano go najprawdopodobniej ze stopu cyny z ołowiem, jednak bez przeprowadzenia badań metaloznawczych nie możemy mieć pewności. Motyw splecionych dłoni popularny był w średniowieczu. Funkcjonował zarówno w strefie sacrum jak i profanum – był symbolem wierności, a także zgody małżeńskiej (Wachowski 2013, s. 29). Być może należy łączyć go również z ceremonią zaślubin (por. też Sawicki 2014). Motyw ten nie zanika w średniowieczu. Znany jest m.in. z nowożytnych pasów (por. Harder 2010). Najbliższa, nowożytna analogia dla wrocławskiego zabytku pochodzi ze wspomnianych już wykopalisk przeprowadzonych przy kościele św. Jana w Oboře (Omelka, Šlancarová 2007, s. 689, katalog 421b).

III.2. OZDOBY WŁOSÓW

Na cmentarzu Salwatora odkryto 10 przedmiotów, które można interpretować jako ozdoby włosów. Mają one postać podłużnych, prostokątnych blaszek o zaokrąglonych węższych końcach, często zaopatrzonych w pojedyncze otwory (tabl. 15). Połowa omawianego zbioru została odkryta w grobach kobiecych – zmarłych najczęściej w wieku *adultus* lub rzadziej – *adultus/maturus* (grób nr 293). Pozostałe egzemplarze pochodzą z grobów wtórnych lub są znaleziskami luźnymi. Nie mamy jednak podstaw

przypuszczać, że były one składane do grobów młodszych kobietom ani tym bardziej mężczyznom.

Ozdoby włosów są często jedynymi zachowanymi elementami wyposażenia grobowego. W wypadku pochówku kobiety w wieku *adultus* oznaczonego nr 149 – towarzyszą jej paciorki, a więc najprawdopodobniej pozostałości wianka grobowego. Jedynie w grobie nr 151, ozdoba weszła w skład bogatszego wyposażenia, złożonego m.in. z metalowego pasa ogniawkowego i noża w pochwie.

IV. PRZEDMIOTY OSOBISTE (ANEKS 4)

IV.1. OKULARY

Na cmentarzu Salwatora odkryto dwie pary okularów. Pierwszy egzemplarz jest znaleziskiem luźnym i na podstawie jego konstrukcji można sądzić, że został wykonany w XX wieku. Świadczą o tym zauszuki na zawiasie i noski z możliwością doczepienia dodatkowych osłonek. W związku z tym przedmiot ten zostanie pominięty w tym opracowaniu.

Drugi egzemplarz odkryto w grobie oznaczonym nr. 660 (tabl. 16j). Znajdowały się one na klatce piersiowej szkieletu kobiety w wieku *senilis*. Ma bardzo prostą konstrukcję – ramka wykonana jest z zagiętego drutu, bez nosków i zauszników, w którą wstawiono szkła. W trakcie użytkowania, okulary uległy zniszczeniu. Oprawa pękła i została „naprawiona” opłotem z nici, najprawdopodobniej przez

właścicielkę. Ramka trzymała się na nosie dzięki wąskiemu rozstawowi kabłąka.

Na podstawie przedstawień ikonograficznych można sądzić, że okulary w tej formie znane są od końca XV wieku. Egzemplarze z tego okresu, odkryte na stanowiskach archeologicznych mają ramki wykonane z innych surowców. Okulary z Elbląga wykonano z poroża (Fonferek et al. 2012, s. 49, fot. 28), egzemplarz z Ribnitz z utwardzanej skóry (Hauke 2005, s. 415, ryc. 7).

Okulary pojawiają się liczniej dopiero w ikonografii siedemnastowiecznej. Obraz polskiego malarza, Krzysztofa Lubienieckiego, z początku XVIII wieku przedstawia wędrownego sprzedawcę okularów (ryc. 11). Grafiki z podobnymi scenami znane są jednak

już od XVI w. (por. <http://larsdatter.com/eyeglasses.htm>), a wyobrażenia handlarzy pojawiają się nawet w XVII w. na kaflach z Delft. W swoim wierszu pt. „Kraków” (Grodziska 2003, s. 246), Wacław Potocki (1621–1690) pisze:

(...) Nie kradnie Kraków – tylko, że pieniądze ludzi
/ Bez wielu się obejdzie rzeczy człowiek w domu,
/ Wiele ujrzy potrzebnych, przyszedłszy do kromu.
Idąc po lewej stronie Kamienice Szarej, / Między in-
szym towarem widząc okulary, / Chcę je sobie do oczu
przybierać i z sporem / Pieniądzy do onego kramu idę
worem. / Kupiłem okulary i puzderko na nie. (...).

Przyjmuje się, że produkcja tych przedmiotów w XVII w. była już masowa, jednak należy sądzić, że nie były one dobrze dopasowane do wady wzroku. Jak wskazuje omawiane znalezisko, a wbrew przytoczonemu wierszowi, proste okulary dostępne były także osobom z klas biedniejszych.

Ryc. 11. Krzysztof Lubieniecki, *Sprzedawca okularów*,
1. ćw. XVIII w., za: commons.wikimedia.org

Fig. 11. Krzysztof Lubieniecki, *The spectacles seller*, first
quarter of the 18th century, source: commons.wikimedia.org

IV.2. NAPARSTKI

Łącznie na cmentarzu Salwatora odkryto 11 naparstków, w tym 10 w grobach i 1 luźno. Przedmioty te (tabl. 16a-i), pod względem konstrukcji można podzielić na dwa zasadnicze rodzaje. Pierwszy to naparstki cylindryczne, które mają wyraźnie zaznaczoną tuleję oraz czaszę. Z omawianego stanowiska mamy aż 9 takich egzemplarzy. Do drugiej grupy należą dwa naparstki sferyczne – zdecydowanie mniejsze i pozbawione wyraźnej tulei. Należy jednak zaznaczyć, że zasugerowany podział nie jest próbą stworzenia typologii, ma na celu jedynie ułatwienie omówienia zabytków. Naparstki te nie różnią się od współczesnych. Ich średnica wynosi od 1,5 cm do ok. 2,0 cm, wysokość natomiast sięga blisko 3 cm.

Interesujące jest ich rozlokowanie w grobach. Zdecydowana większość została odkryta w pochówkach kobiecych (6 przypadków), i to zarówno w wieku *juvenis*, *adultus* jak i *senilis*. Trzy naparstki odkryto natomiast w grobach dzieci w wieku *infans* I i II (tabl. 16b, c). Warto podkreślić, że właśnie z tych grobów pochodzą jedyne dwa naparstki sferyczne znane z omawianego cmentarza. Nasuwa się

więc pytanie, czy nie były to specjalnego rodzaju wota, o charakterze symbolicznym? Z drugiej strony, należy też zwrócić uwagę, że naparstki sferyczne są mniejsze od cylindrycznych i tym mógł być podyktowany wybór włożenia ich do grobu przez rodzinę. Jeden naparstek pochodzi z grobu męskiego (tabl. 16f). Oprócz pojedynczej blaszki nie znaleziono w nim innego wyposażenia, co utrudnia interpretację tego zjawiska. Być może był to pochówek krawca. Nie należy wykluczyć też przypuszczenia, że w tym wypadku analiza antropologiczna szkieletu jest niepoprawna.

Naparstki stanowią część wyposażenia grobowego typowego dla pochówków kobiecych z opisywanego cmentarzyska. W dwóch wypadkach towarzyszyły nożom i kluczom – symbolom dobrej gospodyni (groby nr 948, 959).

Tego typu przedmioty znamy także z Gdańska – naparstki pochodzą m.in. z badań ratowniczych prowadzonych w kościele św. Jana (Trawicka 2010, s. 15, ryc. 7) oraz św. Trójcy (Trawicka 2010, s. 16, ryc. 8).

IV.3. NOŻYCE

Nożyce odkryto jedynie w 4. grobach kobiet w wieku *adultus*. Wśród znalezisk są 3 egzemplarze

dwuczęściowe, łączone nitem (tabl. 17a, b, d) oraz fragment o konstrukcji kabłąkowej (tabl. 17c).

W trzech wypadkach, nożyce były elementem typowego wyposażenia pochówku gospodyni – wraz z pasem, kluczami czy nożem (groby nr 5, 117, 140). W ostatnim przypadku, towarzyszą im jedynie pierścione i obrączka (grób nr 224). Wyróżnia się zwłaszcza pierwszy z wymienionych pochówków (grób nr 5) gdzie nożyce pojawiają się w zestawie grobowym wraz z naparstkiem. Być może komplet (?) ten należy łączyć z zawodem wykonywanym przez zmarłą za życia – w tym wypadku możemy

mieć do czynienia z pochówkiem krawcowej lub szwaczki.

Warto też zwrócić uwagę, że nożyce w grobach młodych kobiet mogły być atrybutem porodu i położu (Piekański, Wachowski 2012, s. 247). Pochówek tego typu został odkryty w Szwajcarii w kościele św. Jana w Shaffhausen (Unger 2006, s. 131, rys. 110). Zjawisko takie znane jest z nowożytniej Europy Środkowej i przetrwało nawet do XX wieku (Piekański, Wachowski 2012, s. 247).

IV.4. NOŻE

Na cmentarzu Salwatora w 49 grobach (w tym jeden to pochówek wtórny) odkryto łącznie 66 noży lub ich fragmentów (tabl. 18 i 19). Ponadto 5 egzemplarzy znalezione zostało poza zarysami jam grobowych. Noże, w większości, zachowały się w fatalnym stanie i częstokroć niemożliwy jest ich precyzyjny opis. W wielu przypadkach przedmioty te są obecnie bryłami skorodowanego metalu, co utrudnia określenie wymiarów i kształtu głowni. Mimo to, w większości wypadków, można wyróżnić sposób mocowania oprawy – element ten jest najprostszym możliwym podziałem tego typu zabytków. Z 66. egzemplarzy pochodzących z cmentarza przy kościele Salwatora w 10. przypadkach niemożliwe jest określenie jakichkolwiek szczegółów, a dalsze 4 egzemplarze to jedynie ułamane części głowni. Z omawianego zbioru pochodzi 20 noży z rękojeścią nasadzaną lub wręcz nabijaną na trzpień, oraz 33 zabytki, z oprawą w postaci okładzin nitowanych do płaskiego, szerokiego trzpienia będącego przedłużeniem głowni. Opraw obu typów wykonywano najczęściej z drewna (33 sztuki). Jedynie do konstrukcji rękojeści 12 noży użyto kość bądź poroże, jednak ze względu na stan zachowania zabytków nie jest możliwe ustalenie dokładnego surowca. Dwie oprawy wykonano z metalu – brązu (tabl. 19c) i żelaza obciążonego skórą.

Z 49. pochówków, w których odkryto noże, tylko 3 nie mają sprecyzowanego określenia płci (groby nr 74, 94, 1090), jednak na podstawie inwentarza grobowego możemy uznać je za kobiece, a jedynie dwa określono jako męskie (groby nr 1088, 1140). Te dane jasno wskazują na symboliczny wymiar tego zjawiska.

Warto w tym miejscu odnieść się tutaj do dyskusji dotyczącej funkcji noży, podniesionej przez Przemysława Michalika (2007, tam też starsza literatura) w jego kompleksowym opracowaniu tych zabytków z zamku w Pucku¹¹. Autor wymienia różnego typu

noże oraz często ich nazwy znane ze źródeł historycznych, omawia stanem badań nad znaleziskami archeologicznymi. Porusza też problematykę związaną z ich funkcją, posiłkując się źródłami ikonograficznymi. Wspomniane są w tej pracy m.in. noże do obróbki drewna, uprawy winorośli, ćwiartowania mięsa czy też krojenia chleba (o charakterystycznym ściętym szpicu i równoległym ostrzu i tylcu). Przemysław Michalik bardzo rozsądnie zauważa, że w zasadzie niemożliwe jest ustalenie, na podstawie ikonografii, funkcjonalnego podziału noży niezdobionych, gdyż egzemplarze o bardzo zbliżonym kształcie używano podczas jedzenia, noszono w pochwach, jak i stosowali je rzeźnicy i kucharze (Michalik 2007, s. 51).

Noże znalezione na zamku w Pucku zostały podzielone na 5 kategorii funkcjonalnych: noże stołowe, stołowo-osobiste, osobiste noszone w pochawkach, kuchenne oraz kuchenne-osobiste. Jako główne kryteria klasyfikacji Przemysław Michalik przyjął wielkość oraz zdobnictwo, tak więc stołowe są stosunkowo niewielkie i bogato zdobione, osobiste są bogato zdobione i względnie duże, natomiast kuchenne są największe i mało zdobione.

W wypadku cmentarza Salwatora, posiłkując się klasyfikacją Przemysława Michalika mamy z dużą pewnością do czynienia z nożami osobistymi lub kuchennymi, lub też połączeniem obu tych typów. Należy przyjąć, że noże składane do grobu były za życia użytkowane przez osoby zmarłe oraz najprawdopodobniej noszono je na co dzień, przypięte do pasa. Warto też zwrócić uwagę, że niekiedy w jednym grobie odkrywano były 2 lub nawet 3 noże (groby nr 103 i 114), niekiedy w tej samej pochwie (tabl. 18d).

¹¹ Praca ta porusza szereg problemów związanych interpretacją funkcji późnośredniowiecznych i wczesnonowożytnych noży, i jest obecnie jedyną polską monografią na ten temat. Należy też zaznaczyć, że znaczny zbiór noży z Gdańska (166 egzemplarzy) opublikowała ostatnio Monika Kasprzak (2013).

IV.5. KLUCZE

Klucze odkryte na cmentarzu Salwatora pochodzą wyłącznie z grobów kobiecych, głównie zmarłych w wieku *adultus* (tabl. 20). Należy tutaj odnotować, że w jednym przypadku (grób nr 83) płeć osobnika nie została określona, jednak wyposażenie grobowe jest typowe dla innych grobów kobiet z tego stanowiska. Łącznie klucze znajdowały się w 49. grobach oraz 3 pochówkach wtórnych. W nielicznych grobach były pojedyncze egzemplarze, częściej jednak znajdowano pęki liczące od 2 do nawet 10 kluczy (grób nr 103). Łącznie na omawianym cmentarzu znaleziono 132 klucze. Znaczna ich część zachowała się w bardzo kiepskim stanie – przedmioty te są mocno skorodowane i często „zrośnięte ze sobą” tak, że trudno jest ustalić ile kluczy było w jednym pęku, lub też odkryte są jedynie ich rozdrobnione fragmenty.

Tradycyjnie, w budowie klucza wyróżnia się cztery elementy. Pierwszym jest uchwyt, który ma kształt kolisty (pierścieniowaty i owalny), sercowaty lub romboidalny – typowy dla zespołów XIV w. (Konczewska, Konczewski 2004, s. 100). Kolejnym elementem jest laska, niekiedy pełna lub też pusta

w środku – tzw. tulejowata. Istotne jest także kolanko, umieszczone przy uchwycie, pełniące funkcję zdobniczą ale także wzmacniające konstrukcję. Element ten pojawia się dopiero na przełomie XV/XVI w. W datowaniu kluczy istotny jest także kształt pióra (por. Haisig 1962; Konczewska, Konczewski 2004, s. 100).

Mimo złego stanu zachowania omawianych przedmiotów, można jednak ustalić, że najprawdopodobniej wszystkie egzemplarze, należały do kluczy piórowych. Datuje się je na okres od ok. połowy XIII w. po czasy współczesne (Konczewska, Konczewski 2004, s. 100).

Z całego zbioru wyróżniają się zwłaszcza dwa, lepiej zachowane egzemplarze. Pierwszy został odkryty w grobie nr 99 dorosłej kobiety (tabl. 20d). Posiada on uchwyt sercowaty, wewnątrz zdobiony wolutami oraz kolanko z elementami blachy najprawdopodobniej mosiężnej. Drugi egzemplarz, z grobu kobiety w wieku *adultus* nr 103 (tabl. 20c), znaleziony wraz z 9 innymi kluczami, charakteryzuje natomiast ażurowe, skośne nacięcie na piórze w kształcie litery Z.

IV.6. FAJKI

Fajki (tabl. 21) mają opinię dobrych datowników. Na cmentarzu Salwatora znaleziono 6 fragmentów tego typu przedmiotów (pianek), niestety, tylko dwa w grobach, w obu wypadkach kobiecych. Jeden okaz nie posiada stempli (tabl. 21a) dzięki, którym można rozpoznać producenta, można go jednak datować najprawdopodobniej na 2. poł. XVII – XVIII w. Drugi egzemplarz (tabl. 21b), któremu towarzyszył w grobie jedynie kościany guzik, został wykonany w pruskiej manufakturze w Zborowskim. Na cybuchu ma napis SCHLESIS. Można go datować na 2. poł. XVIII w., ponieważ w tym okresie fabryka ta stosowała napis tego rodzaju, później zmieniony na FABRIKEN IN SCHLESIEN (Bilińska 2004, s. 290). Pozostałe egzemplarze to znaleziska luźne. Trzy z nich stanowią główki fajek z zachowanym na nosku herbem miasta Gouda, oraz stemplem producenta. Jedną (katalog IV.6:6) można najprawdopodobniej przypisać manufakturze Jacoba de Vos działającej w latach 1729–1750 lub 1755, gdyż oznaczono ją sygnaturą „siedzący lis” (Bilińska 2004, s. 287). Egzemplarz z „wiatrakiem” (tabl. 21e) być może pochodzi z wytwórni Jana Danensa, która działała

w latach 1722–1781 (Bilińska 2004, s. 287). Ostatnia z odkrytych główek (tabl. 21c) sygnowana jest znakiem lwa holenderskiego, łączonym z wytwórnią Fransa Versjila¹². Przedmiot ten można datować na lata 1739–1766. Z badań na cmentarzu Salwatora pochodzi także jeden fragment cybucha fajki, z zachowaną jedynie fragmentarycznie inskrypcją – LIGER, co być może należy łączyć z wytwórcą Melchiorem Hilligerem, działającym w Goudzie w latach 1730–1765. Warto tu wspomnieć o całkowitym zakazie importowania fajek na teren Marchii Brandenburskiej wprowadzonym przez Fryderyka II w 1765 r., a poprzedzonym nałożeniem wysokiego cła w 1755 r. Te dwie daty ograniczają nam chronologię omówionych zabytków (por. Bilińska 2004, s. 285, tam starsza literatura). Fajki wszystkich wymienionych producentów znaleziono w różnych wykopiskach prowadzonych na terenie Wrocławia (por. Bilińska 1998, 2004).

¹² Za informację o pochodzeniu tej oraz następnej fajki dziękuje bardzo Wiktorii Witkowskiej.

IV.7. GRZEBIENIE

Z przedmiotów wykonanych z kości i poroża na terenie cmentarza Salwatora znamy m.in. trzy grzebienie (tabl. 22f-h). Pierwszy egzemplarz to fragment grzebienia dwustronnego (tabl. 22f), odkryty wraz z kluczem i haftką w grobie kobiety w wieku *adultus*. Drugi jednostronny egzemplarz stanowił jedyne wyposażenie zmarłej w wieku *senilis* (tabl. 22g). Ostatni

okaz jest znaleziskiem bez kontekstu (tabl. 22h). Wszystkie wykonano najprawdopodobniej z poroża – z pojedynczej płytki, bez śladów okładzin. Znaleziska grzebieni kościanych są dobrze opracowane dla średniowiecza (por. Jastrzębski 2004, tam starsza literatura), jednak nowożytnie przedmioty tego typu nie zostały dotychczas szerzej omówione.

V. POZOSTAŁE WYPOSAŻENIE (ANEKS 5)

Na terenie cmentarza Salwatora, zarówno w grobach jak i poza ich zarysami, odkryto także różne inne przedmioty.

Warto wspomnieć o dwóch fragmentach muszli (tabl. 22i, j). Jedna pochodzi z grobu nr 27 (tabl. 22i), druga zaś jest znaleziskiem luźnym (tabl. 22j). Okaz odkryty w grobie wymaga analizy specjalistycznej – określenia gatunku małża. Być może są to fragmenty muszli z Odry, jednak nie należy wykluczyć, że mamy tutaj muszle przegrzebka (*Pecten jacobaeus* L. lub spokrewniony z nim *Pecten maximus* L. – por. Wyrwa 2009). Grób ten można by wtedy interpretować jako pochówek pielgrzyma. Co sugerowałoby, że musiał powstać w czasach kiedy na cmentarzu chowano katolików.

Z zabytków znalezionych w grobach warto również wspomnieć o dwóch oselkach. Pierwsza była jedynym wyposażeniem pochówku mężczyzny w wieku *senilis*, drugą wraz z pojedynczym paciorkiem odkryto w grobie osobnika w wieku *juvenis*.

W dwóch grobach znajdowały się kostki do gier (tabl. 22a-e). Jedna pochodziła z pochówku kobiety i noworodka (tabl. 22a) i stanowiła jego jedyne wyposażenie. Drugą wraz z pojedynczym paciorkiem odkryto w grobie dorosłego mężczyzny (tabl. 22b). Trzy egzemplarze znaleziono jeszcze poza zarysami jam grobowych (tabl. 22c-e). Wszystkie kostki mają normalny układ oczek co znaczy, że ich suma z naprzeciwległych ścianek wynosi 7 (szansa na wyrzucenie każdej wartości jest taka sama).

Kolejną grupę przedmiotów można ogólnie określić jako militaria. Zaliczono do niej 2 bełty (tabl. 23b,c), ostrogę (tabl. 23a) oraz gwiazdkę od ostrogi. Jeden bełt pochodzi z grobu kobiety lub mężczyzny w wieku *senilis*. Pozostałe trzy znaleziska pochodzą spoza zarysów jam grobowych i mogły zostać zgubione na terenie cmentarza. Nie należy wykluczyć jednak, że w grobie z bełtem (nr 223–224) pochowano żołnierza, lub też członka bractwa kurkowego (zob. m.in. Sawicki 2014, s. 17–19; Marcisz 2002).

Osobną grupą zabytków są kulki, prawdopodobnie wykorzystywane do różnego rodzaju gier lub też jako pociski do procy, arbalety i broni palnej (Borkowski 2004, s. 273). Na omawianym cmentarzu znaleziono łącznie 13 takich przedmiotów, z czego aż 8 odkryto w grobach. Znaczna ich część znajdowała się w grobach mężczyzn w wieku *adultus* lub *maturus*. Dwie kulki pochodzą z grobów kobiecych, a jeszcze jedna z grobu noworodka lub dziecka w wieku *infans* I. Ten ostatni zabytek wykonany jest jednak ze szkła, co może sugerować, że pierwotnie mógł być częścią wieńca grobowego. Większość kulek wykonana jest z gliny. Oprócz omówionego egzemplarza szklanego, jeden okaz jest kamienny. Być może pełnił on rolę pocisku. Odkryto go w zasypisku grobu. Jest raczej mało prawdopodobne, że pozostałe gliniane kulki miały spełniać też taką funkcję, zwłaszcza że aż 4 egzemplarze mają ślady szklwienia. Jak wspomniano wcześniej, kulki wykorzystywano do gier zręcznościowych, co można zaobserwować na obrazie Piotra Bruegla Starszego „Zabawy dziecięce”. Na podstawie analizy antropologicznej grobów, w których znaleziono kulki, możemy jednak sądzić, że nie tylko dzieci lubiły taką rozrywkę.

Na terenie cmentarzyska znaleziono także różne przedmioty, których funkcja i chronologia jest trudna do określenia, jak na przykład fragment żelaznej pustej w środku tulei. Wymienić tutaj należy też pojedyncze znalezisko drumli (tabl. 23g) czy też dłuta (tabl. 23e) oraz fragment sierpa (tabl. 23d) i krzesiwo kabłąkowe (tabl. 24d). Wart odnotowania jest fragment ramienia wagi z pochówku wtórnego nr XIV (tabl. 23f) i fragment zapięcia oprawy księgi znaleziony poza zarysami jam grobowych (tabl. 24a). Jeden z zabytków został zidentyfikowany jako znak farbiarski¹³ (tabl. 24e). Kilka zabytków z kości nie zostało zidentyfikowanych. Są to dwie

¹³ Za pomoc w identyfikacji zabytku dziękuje Pawłowi Dumie z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego.

ornamentowane, niewielkie płytki (tabl. 24b) oraz przedmiot przypominający kształtem szpatułkę (tabl. 24c), która być może jest półproduktem okładziny oprawy noża.

Najbardziej liczną grupą przedmiotów znalezionych na cmentarzu Salwatora są odpady po produkcji kościanych paciorków¹⁴. Większość to znaleziska luźne, ale 8 sztuk pochodzi z grobów. Dwa zostały odkryte w pochówkach wtórnych, pięć w grobach kobiecych (35, 114, 148, 152, 956), jeden zaś w męskim

(682). W ostatnim przypadku było to jedyne zachowane wyposażenie grobu zmarłego. Należy postawić pytanie, czy odpady znalazły się tam przypadkowo, czy też umieszczono je w grobie intencjonalnie. Być może mogły mieć znaczenie symboliczne – wskazywać na zawód, jaki wykonywali zmarli za życia. Tak zwani paternosterzy, koralnicy lub różańcarze, czyli wytwórcy różańców tworzyli cechy już od XIV w. łącząc się z grzebienniarzami (Marcisz 2002, s. 48).

VI. KORONY ZMARŁYCH (ANEKS 6)

Przyjmuje się, że zwyczaj wkładania wianków do grobu był szeroko rozpowszechniony, zarówno wśród mieszkańców miast jak i wsi (Drażkowska 2007, s. 494). Był to charakterystyczny element nowożytnego obrządku pogrzebowego. Wyposażano w nie tylko dzieci, panny i młodzieńców, którzy zmarli przed zawarciem sakramentu małżeństwa. Wianek miał symbolizować cnotę (Gloger 1901–1903, s. 430–432). Najprawdopodobniej tylko panny nosiły wianki, gdyż mężatkom zakazywał przyjęty zwyczaj. Zmarłe stare panny z reguły chowano w stroju odpowiednim mężatkom. Edmund Kizik (1998, s. 88) na podstawie Apokalipsy św. Jana sugeruje również, że wianki mogły być nagrodą za wierność: „bądź wierny aż do śmierci, a dam ci wieniec życia”. Autor ten jednak nie wyklucza, że symbolika tego zjawiska mogła być ówczesnym ludziom nieznana, a stanowiła jedynie tradycję.

Wianki zdobiono także koralikami, cekinami, wstążkami szkiełkami i lusterkami. Wkładano je zmarłym na głowę, zdobiono ciało lub trumnę. Zdarzają się przypadki, że do trumien wkładano dużo wieńców i rozkładano je na przemian z gałązkami (Drażkowska 2007, s. 495). W lecie wianki wykonywano najczęściej z żywych kwiatów i liści. W okresach zimowych stosowano częściej drucziane i metalowe naśladownictwa (por. Drażkowska 2007).

Liczne ordynacje zakazywały mieszczanom wydawania znacznych sum pieniędzy na wieńce i korony grobowe, prosząc o umiarkowanie zgodne ze swoim stanem. Wiele rodzin wliczało więc kary do ogólnych kosztów pogrzebu (Kizik 1998). Uwagi te znajdujemy w ordynacji norymberskiej z 1614 r., jak i toruńskiej z 1722 r. (Kizik 1998, s. 89). Proceder ten

musiał być bardzo rozpowszechniony bo ordynacja hamburska z 1654 r. w ogóle zakazuje zdobienia głów wiankami, uzasadniając, że ten zwyczaj prowadzi do nadmiernych wydatków. Przykładowo ordynacja ze Stralsundu zabrania dekorowania głów dziewic koronami wysadzanych diamentami oraz innymi drogocennymi wieńcami (Kizik 1998, s. 89).

Podstawą konstrukcji koron były często drewniane obręcze. Najważniejszą pracą dotyczącą tej kategorii zabytków jest książka *Corona Funerbris – Neuzeitliche Totenkronen* Juliane Lippok (2009). Autorka szczegółowo opisuje liczne znaleziska z terenu współczesnych Niemiec, a także przedstawia techniki zwijania drutu i tworzenia części koron.

Fragmenty koron lub wianków znamy także z innych wrocławskich cmentarzysk. Nieliczne pochodzą z katolickich nekropoli, m.in. przy kościele św. Piotra i Pawła we Wrocławiu (Pankiewicz, Witkowski 2012, s. 59) czy też na Zatumiu (Wojcieszak 2010, s. 14–19) lub też wspomnianego już cmentarzyska przy kościele św. Jana v Oboře (Omelka, Řemounová 2011, s. 1037–1040, ryc. 16). Więcej egzemplarzy znamy z cmentarzy protestanckich (por. Wojcieszak 2007, s. 327–335).

Na cmentarzu Salwatora również odkrywamy ślady tego zwyczaju. Rozpoznanie koron zmarłych na podstawie reliktyw odkrytych w grobach nie jest zawsze proste, zwłaszcza, że liczne zdobiono także paciorkami szklanymi, które mogły również stanowić fragmenty ozdób innego typu – zwykłych kolii. Także rozróżnienie fragmentów koron zakładanych na głowę od wieńców zdobiących trumnę i ciało zmarłego przysparzają wiele trudności.

Ze względu na zły stan zachowania omawianych przedmiotów i trudności z ich interpretacją, w niniejszym opracowaniu przyjęto następujący schemat. Pojedyncze paciorki oraz depozyty liczące kilka-kilkanaście egzemplarzy, ale odkryte w grobie bez dodatkowych elementów druczianych itp. uznano za

¹⁴ Ze względu na ograniczoną ilość miejsca w tym tomie, oraz zły stan zachowania zabytków, kościane odpady produkcyjne zostały pominięte w katalogu zabytków, umieszczone są jednak w zestawieniu inwentarzy grobowych.

Ryc. 12. Wrocław, cmentarz Salwatora, Pozostałości wieńców grobowych ze szklanymi paciorkami.
Zdjęcia *in situ*: a – grób nr 517; b – grób nr 1148, fot. Jacek Wojcieszak

Fig. 12. Wrocław, cemetery of Our Saviour, Remains of grave wreaths with glass beads,
in situ photographs: a – grave No. 517; b – grave No. 1148; photo by J. Wojcieszak

fragmenty kolii (tabl. 25). Natomiast elementy ozdób wykonane z drutu, skóry, szkła i nitek zestawiono łącznie z wiankami grobowymi. Do tej kategorii dodano również paciorki, bez elementów drucianych, odkryte przy kościach kończyn dolnych. Taka interpretacja wydaje się właściwa, kiedy porówna się zdjęcia *in situ* grobów, w których zachowały się szczątki wianków odkryto bezpośrednio na nogach lub też na wieku trumny (ryc. 12). Nie możemy jednak mieć pewności, czy pozostałe paciorki również pierwotnie nie stanowiły elementów wianka. Do tej kategorii dodano także zabytki określone w trakcie badań jako „berła”. Najprawdopodobniej należy je interpretować jako podstawę konstrukcji pewnego rodzaju wienca, lub też jako tzw. *Blumenhalter*, czyli trzymacz do kwiatów.

Jedynie w dwóch grobach dzieci w wieku *infans* II (nr 751, 1126,) odkryto przedmioty, które z dużą pewnością możemy interpretować jako korony grobowe. Składały się z drewnianej obręczy

z nawiniętymi drucikami i paciorkami szklanymi. Te dwa egzemplarze, w świetle przytoczonych źródeł pisanych, z pewnością trudno uznać jako okazałe. Pozostałe wianki trudno z przekonaniem identyfikować jako korony grobowe. Przepis z Gdańska z 1681 r. zaznacza jednak, że dozwolone jest położenie tylko jednego wianka na trumnie, podobnie jak jest zapisane w ordynacji szczecińskiej z 1671 r. (Kizik 1998, s. 89). Być może różnica pomiędzy wiankiem kładzionym na trumnie a zakładanym na głowę mogła być niewielka.

Dla porządku należy jeszcze ogólnie scharakteryzować paciorki szklane odkryte na cmentarzu Salwatora (s. 110–112). Można je podzielić na dwie zasadnicze grupy. Do pierwszej zaliczono egzemplarze wykonane ze szkła dmuchanego, a więc w środku puste. Mają one różne kształty. Najczęściej spotykane są kuliste, pojawiają się także gruszkowate oraz beczułkowate. Różnią się między sobą kolorem. Znane są przezroczyste, ale także żółte i zielone.

Druga grupa to paciorki pełne. Najliczniejsze są paciorki owalne (grób nr 597). Na tle wszystkich omawianych egzemplarzy szklanych wyróżniają się najbardziej 4 pełne egzemplarze w kształcie wieloboku, z czarnego szkła fasetowanego na całej powierzchni (grób nr 849), oraz nieliczne paciorki w kolorze granatowym (groby nr 749 i 1049). Warto również zwrócić uwagę na luźne znalezisko kolii (?) z paciorków bursztynowych (?) Bez dokładniejszej ekspertyzy nie jesteśmy jednak w stanie ustalić czy przedmioty te nie są wykonane ze szkła o barwie czerwonej/pomarańczowej czy z koralu.

Ryc. 13. Wrocław, cmentarz Salwatora, Fragment korony grobowej, grób nr 1126, zdjęcie *in situ*, fot. Jacek Wojcieszak

Fig. 13. Wrocław, cemetery of Our Saviour, Fragment of a grave crown, grave No. 1126, *in situ* photography by Jacek Wojcieszak

PODSUMOWANIE

Cmentarz Salwatora we Wrocławiu jest jedną z bardziej interesujących nowożytnych, rozpoznanych archeologicznie nekropoli. Najbardziej wyróżniają się kobiece pochówki z pasami oraz przedmiotami do nich podwieszanymi. W części z nich odkryto jedynie pojedyncze klucze i noże, niektóre groby zawierały jednak pełne garnitury pasowe lub całe pasy metalowe z pękami kluczy liczącymi aż 10 egzemplarzy (grób nr 103).

Zwraca uwagę fakt, że na omawianym cmentarzu, tylko kobiece groby były bogato wyposażone. Pochówki męskie zawierają najczęściej pojedyncze znaleziska: prosta sprzączka, kostka do gry czy też szpilka. Trudno ustalić, co jest przyczyną aż tak wyraźnych różnic w wyposażeniu grobów obu płci.

Pasy ogniwkowe z cmentarza Salwatora stanowią wyjątek – wydają się naśladować egzemplarze bogatsze, znane obecnie z kolekcji muzealnych. W przeciwieństwie do konstrukcji przedmiotów typowych dla późnego średniowiecza, pojawiają się przedmioty składane z kilku elementów – jak skuwka i sprzączka w całości gięte z blachy, czy klamry pasów ogni-

kowych zdobione blaszkami w kształcie rozet nakładanych na trzpień umocowany na kawałku blachy z dolutowanymi elementami.

Kolejny charakterystyczny element kultury funeralnej, to wspomniane korony zmarłych oraz wianki pojawiające się w sporej ilości grobów, zwłaszcza dziecięcych i osobników w młodym wieku. Według źródeł pisanych jest to cecha typowa pochówków nowożytnych, co potwierdzają badania wrocławskiego cmentarza Salwatora.

Badania omawianej nekropoli przyniosły sporo informacji dotyczących kultury materialnej czasów nowożytnych. Niektóre terminy zostają wprowadzone do literatury archeologicznej po raz pierwszy (podwieszacz/*châteleine*, okucie kabłąkowe, pas ogniwkowy i sztabkowaty). Rewizja pewnych obserwacji zamieszczonych w tym tekście z pewnością będzie konieczna. Wymaga to jednak, aby baza źródełowa interesujących nas zabytków się powiększyła. Obecnie mamy ograniczone możliwości datowania na podstawie analogii, głównie ze względu na niepewny kontekst tych znalezisk.

BIBLIOGRAFIA

WYKAZ SKRÓTÓW

WA – Wratislavia Antiqua, Wrocław

LITERATURA

Bilińska Anna

1998 *Fajki*, Silesia Antiqua, t. 39, s. 263–267.

Bilińska Anna

2004 *Nowożytny fajki z badań na Starym Mieście we Wrocławiu*, w: Jerzy Piekalski, Krzysztof Wachowski (red.), Wrocław na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych. Materialne przejawy życia codziennego (= WA 6), Wrocław, s. 285–292.

Borkowski Tomasz

2004 *Gliniane skarbonki, przybory do gier, figurki ceramiczne oraz szrudło i flet z badań we Wrocławiu*, w: J. Piekalski, K. Wachowski (red.), Wrocław na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych. Materialne przejawy życia codziennego (= WA 6), Wrocław, s. 269–284.

Buczkowski Kazimierz, Marekowska Bronisława

1965 *Pasy metalowe polskie i obce w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie*, Kraków: Muzeum Narodowe w Krakowie.

Ceynowa Beata, Trawicka Ewa. (red.),

2010 *Kultura funeralna nowożytnego Gdańska w świetle wykopalisk archeologicznych. Katalog Wystawy*, Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku.

Czarnowski Stanisław

1986 *Ozdoby złotnicze w męskim stroju polskim*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, R. 34, nr 3, s. 478–484.

Dolczewska Beata

2000 *Pas, 1721–1725*, w: Maria Starzewska (red.), *Ornamenta Silesiae, Tysiąc lat rzemiosła artystycznego na Śląsku*, Wrocław: Muzeum Narodowe we Wrocławiu.

Drażkowska Anna

2007 *Kwiaty i wianki elementem wyposażenia grobowego osiemnastowiecznych pochówków na podstawie znalezisk z kościoła św. Jana i z Kościoła św. Trójcy w Gdańsku*, XV Sesja Pomorzoznawcza, Gdańsk, s. 491–496.

Egan Geoff, Pritchard Frances

1991 *Dress accessories 1150–1450*, London: H.M.S.O.

Fonfarek Joanna, Marcinkowski Mirosław, Sieńkowska Urszula (red.)

2012 *Elbląg – życie codzienne w porcie hanzeatyckim*, Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu

Fingerlin Ilse

1971 *Gürtel des hohen und späten Mittelalters*, München: Deutscher Kunstverlag.

Gloger Zygmunt

1901–1903 *Encyklopedia staropolska*, Warszawa: Druk Piotra Laskauera i S-ki.

Goßler N.

2011 *Reiter und Ritter. Formenkunde, Chronologie, Verwendung und gesellschaftliche Bedeutung des mittelalterlichen Reitzubehörs aus Deutschland*, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns, Bd. 49.

Grodziska K.

2003 *Gdzie miasto zaczarowane... Księga cytatów o Krakowie*, Kraków: Wydawnictwo Znak.

Guszpit Przemysław, Mruczek Roland, Wojcieszak Jacek, Wojcieszak Magdalena, Wójcik Marcin

2010 *Pierwszy wrocławski cmentarz protestancki przy kościele imienia Salwatora – wstępne wyniki badań*, [w:] B. Czechowicz (red.), *Śródmiejska Katedra. Kościół św. Marii Magdaleny w dziejach i kulturze Wrocławia*, Wrocław: Atut, s. 629–636.

Gutkowska-Rychlewska Maria

1968 *Historia ubiorów*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Grupa Małgorzata

2005 *Ubiór mieszczań i szlachty z XVI–XVIII wieku z kościoła p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Toruniu*, Toruń: Wydawn. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Haisig Marian

1962 *Rzemiosła kowalsko-ślusarskie na Śląsku do połowy XVIII wieku*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu.

Harder Jörg

2010 *Segmentgürtel mit mehrteiliger Anhängerkombination – Ein Frauenschmuckgürtel der Renaissance*, Historische Archäologie, Bd. 3 (http://www.histarch.uni-kiel.de/2010_Harder_low.pdf), s. 1–20.

Hauke Jöns

2005 *Neue Forschungen zum „Nonnenstaub“ aus dem Klarissenkloster zu Ribnitz, Mecklenburg-Vorpommern*, w: S. Gerhard, H. Gräfin von Schmettow (red.), *Archäologie unter dem Straßenpflaster, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns*, Bd. 39, s. 413–416.

Heindel Ingo

1989 *Hochmittelalterliche Gewandschnallen im westslawischen Siedlungsgebiet*, Zeitschrift für Archäologie Jg. 23, 79–100.1990 *Riemen- und Gürtelteile im westslawischen Siedlungsgebiet*, Beiträge zur Ur und Frühgeschichte der Bezirke Rostock, Schwerin und Neubrandenburg, Bd. 23, Berlin.

Jastrzębski Andrzej

2004 *Wybrane aspekty życia codziennego w średniowiecznym Wrocławiu na podstawie wyrobów kościanych i rogowych*, w: Piekalski Jerzy, Wachowski Krzysztof (red.), Wrocław na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych. Materialne przejawy życia codziennego (=WA 6), Wrocław, s. 245–268.

Kasprzak Monika

2013 *Noże ze stanowiska w południowo-zachodniej części kwartału ulic: Długie Ogrody, Szafarnia, Angielska Grobla I św. Barbary w Gdańsku*, Archeologia Gdańska, t. 5, s. 309–335.

Kizik Edmund

1998 *Śmierć w mieście hanzeatyckim w XVI–XVIII wieku. Studium z nowożytnej kultury funeralnej*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Konczewska Magdalena, Konczewski Paweł

2004 *Zabytki metalowe z fosi miejskiej we Wrocławiu*, w: Piekalski Jerzy, Wachowski Krzysztof (red.), *Wrocław na przełomie średniowiecza i czasów no-*

- wożytnych. *Materialne przejawy życia codziennego*, (= W A 6), Wrocław, s. 89–207.
- Kowalska Joanna
2009 *Torebki, sakiewki i portfele ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie*, Kraków: Muzeum Narodowe w Krakowie.
- Krabath Stefan
2001 *Die hoch- und spätmittelalterlichen Buntmetallfunde nördlich der Alpen, Eine archäologische-kunsthistorische Untersuchung zu ihrer Herstellungstechnik, funktionalen und zeitlichen Bestimmung*, Band 1 – Text, Rahden: M. Leidorf.
- Krabath Stefan, Lambacher Lothar, Kluge Bernd, Rehberg Rolf
2006 *Der Pritzwalker Silberfund: Schmuck des späten Mittelalters. Katalog zur Ausstellung*, Pritzwalk: Stadt- und Brauereimuseum Pritzwalk; Berlin: Kunstgewerbemuseum, Staatliche Museen zu Berlin.
- Książek Krystian
2010 *Monety z dawnego cmentarza przy kościele Salwatora we Wrocławiu, opóźniona depozycja monet w darach grobowych*, Wiadomości Numizmatyczne, z. 1 (189), s. 7–71.
- Letkiewicz Ewa
2006 *Klejnoty w Polsce. Czasy ostatnich Jagiellonów i Wazów*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Lippok Julian
2009 *Corona Funeris – neuzeitliche Totenkronen als Gegenstand der archäologischen Forschung*, Langenweißbach Beier & Beran.
- Marcisz Beata
2002 *Cechowe pieczęcie i tłoki pieczętne*, w: Małgorzata Korzel-Kraśna (red.), *Zabytki cechów śląskich*, Wrocław: Muzeum Narodowe we Wrocławiu, s. 9–146.
- Měchurová Zdeňka
2012 *Pásové řetězy ze sbírek Moravského Zemského Muzea v Brně jako archeologický doklad renesančního užitého umění*, *Archeologia Historica*, t. 37, s. 747–766.
- Michalik Przemysław
2007 *Późnośredniowieczne i wczesnonowoczesne noże z zamku w Pucku*, w: Kazimierz Lewartowski (red.), *Światowit. Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages*, vol. XV, Warszawa: Institute of Archaeology University of Warsaw.
- Omelka Martin, Řebunová Otakara
2008 *Soubor korálek ze zaniklého hřbitova při kostelu sv. Jana v Oboře (Praha-Malá Strana)*, *Archeologie ve Středních Čechách*, t. 12, s. 887–961.
- Omelka Martin, Šlancarová Věra
2007 *Soubor prstenů ze zaniklého hřbitova při kostelu sv. Jana v Oboře (Praha-Malá Strana)*, *Archeologie ve Středních Čechách*, t. 11, s. 671–709.
- Omelka Martin, Řebunová Otakara., Šlancarová Věra.
2011 *Špendlík – před hradbou a za hradbou*, *Archeologia Historica*, t. 36, s. 523–540.
- Pankiewicz Aleksandra, Witkowski Jacek
2012 *Dewocjonalia barokowe odkryte na cmentarzysku przy kościele św. Piotra i Pawła na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu*, w: *Nowożytny cmentarz przy kościele Św. Piotra i Pawła na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu (lata 1621–1670)* (=WA 17), Wrocław, s. 49–68.
- Petryka A.
2003 *„Umrzeć w wianku”. Próba interpretacji nowożytnych pochówków z wiankami*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, R. 51, z. 1, s. 17–25.
- Piekalski Jerzy, Wachowski Krzysztof
2012 *Dzieciństwo i wiek dojrzewania, edukacja i rekreacja w średniowiecznym i wczesnonowoczesnym Wrocławiu*, *Archeologia Historica Polona*, t. 20, s. 245–264.
- Profantová Nad'a
2011 *Nové nálezy „přívěsků s maskami” a nově o jejich datování*, *Archeologie ve Středních Čechách*, t. 15/2, s. 1205–1206.
- Sawicki Jakub
2012 *Elementy stroju i pasa oraz fragmenty opraw ksiąg z ul. Katedralnej 4 we Wrocławiu*, w: *Nowożytny Cmentarz przy kościele Św. Piotra i Pawła na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu (lata 1621–1670)* (=WA 17), Wrocław, s. 49–68.
- Sawicki Jakub
2014 *Średniowieczne świeckie odznaki w Polsce na tle europejskim* (=WA 20), Wrocław.
- Trawicka Ewa
2010 *Naparstek*, w: *Kultura funeralna nowożytnego Gdańska w świetle wykopalisk archeologicznych. Katalog Wystawy*, Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, s. 15–16.
- Unger Josef
2006 *Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*, w: J. Malina (red.), *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných” oborů*, t. 25, Brno: Nadace Universitatis v Brně, Akademické nakladatelství CERM v Brně, Masarykova univerzita v Brně, Nakladatelství a vydavatelství NAUMA v Brně.
- Wachowski Krzysztof
1995 *Późnośredniowieczne okucia pasa z fosy miejskiej we Wrocławiu*, *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne*, t. 36, s. 227–230.
- 1996 *Renesansowe okucia do mocowania szpady z fosy miejskiej we Wrocławiu*, *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne*, t. 37, s. 379–380.
- 1999 *Elementy stroju. Pas*, w: Cezary Buśko, Jerzy Piekalski (red.), *Ze studiów nad życiem codziennym w średniowiecznym mieście. Parcele przy ulicy Więziennej 10–11 we Wrocławiu* (= WA 1), Wrocław, s. 66–69.
- 2001 *Spätmittelalterliche Gürtel des Adels in Schlesien im Lichte archäologischer Quellen*, *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters*, R. 29, s. 87–112.
- Wachowski Krzysztof
2011 *Ozdoby i akcesoria stroju. Pas, Sprzączki*, w: J. Piekalski, K. Wachowski (red.), *Ulice średniowiecznego Wrocławia* (=WA 11), Wrocław, s. 242–244.
- 2013 *Emblemata mediaevalia profana*, *Przykład Polski*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego
- Wachowski Krzysztof, Wróbel Marek
2002 *Śląskie pojemniki na brakteaty na tle porównawczym*, *Archeologia Polski*, t. 47, z. 1–2, s. 345–354.

Waldhauser Jiří

- 2009 *Švédský vojenský tábor ze třicetileté války na katasterech Staré Boleslavi (ok. Praha-Východ) a Hlavence (ok. Mladá Boleslav)*, Archeologie ve Štředních Čechách, t. 13/2, s. 939–964.

Whitehead Ross

- 1996 Buckles, 1250–1800, Chelmsford: Greenlight.

Wiśniewski Zdzisław

- 1993 *Inwentarz zabytków ruchomych pozyskanych podczas eksploracji zasypiska wewnętrznego fosy miejskiej w obrębie wschodniej części placu Dominikańskiego*, Silesia Antiqua, t. 35, s. 331–354.

Wojcieszak Magdalena

- 2007 *Protestanckie cmentarzysko przy kościele Marii Magdaleny we Wrocławiu*, Śląskie Sprawozdania Archeologiczne, t. 49, s. 321–344.

- 2010 *Nekropole wrocławskiej katedry p.w. św. Jana Chrzyciela. Nowożytny cmentarz na Zatumiu w: Krzysztof Wachowski (red.), Średniowieczne i no-*

wożytne nekropole Wrocławia, cz. I (= WA 12), Wrocław, s. 11–51

Wyrwa Andrzej

- 2009 *Święty Jakub Apostoł. Malakologiczne i historyczne ślady peregrynacji z ziem polskich do Santiago de Compostela*, Lednica ; Poznań : Muzeum Pierwszych Piastów

STRONY INTERNETOWE:

Zbiory muzeum miejskiego we Wrocławiu

<http://www.zbiory.muzeum.miejskie.wroclaw.pl.dev2.3c.pl/obiekt/64437#cline1>, dostęp: 2.2.15

Wikimedia Commons:

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pieter_Aertsen_006.jpg, dostęp: 2.2.15

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lubieniecki_Seller_of_spectacles.jpg?uselang=pl, dostęp: 2.2.15

Rijksmuseum

<https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/RP-T-00-693>, dostęp: 2.2.15

ANEKS 1. PASY I ELEMENTY PASÓW

PASY OGNIWKOWE

1. Nr inw. II/34, grób nr 32, poziom VI, k *adultus*; na tułowiu; brąz/mosiądz.

Klamra, o wymiarach ok. 2,0 × 3,5 cm, złożona z kilku elementów; zdobiona dwoma rozetami nałożonymi na pojedynczy, centralnie umieszczony nit. Podstawa i rozety wycięte z blachy, zdobione nacięciami. Elementy tworzące zapięcie wygięte z fragmentu podstawy. Taśma pasa złożona ze splecionych, trzech rzędów ósemkowatych ogniwek (tabl. 1a).

2. Nr inw. II/421, grób nr 959, poziom VI, k *adultus*; na klatce piersiowej, brąz/mosiądz.

Klamra, o wymiarach ok. 2,7 × 4,3 cm, złożona z kilku elementów; zdobiona trzema rozetami nałożonymi na pojedynczy, centralnie umieszczony nit. Elementy tworzące zapięcie przylutowane. Podstawa wycięta z blachy, rozety wykonane techniką trybowania. Taśma pasa wykonana z trybowanych, ażurowych blaszek połączonych ogniwkami łańcucha (tabl. 1b).

3. Nr inw. II/457, grób nr 1087, poziom VIII, k *adultus*; pod p kością ramieniową, brąz/mosiądz.

Klamra, o wymiarach ok. 2,0 × 3,3 cm, złożona z kilku elementów; zdobiona dwoma rozetami nałożonymi na pojedynczy, centralnie umieszczony nit. Podstawa cięta z blachy, rozety wykonane techniką trybowania. Taśma pasa złożona z sześciolistnych rozet o ażurowych płatkach, wykonanych techniką

trybowania, z dołączonymi ogniwkami łańcucha (tabl. 2a).

4. Nr inw. II/542, Znaleźisko luźne; brąz/mosiądz.

Fragment taśmy pasa ogniwkowego, wykonany techniką trybowania, o wymiarach ok 0,8 × 1,5 cm.

5. Nr inw. II/574, Znaleźisko luźne; brąz/mosiądz.

Fragment taśmy pasa ogniwkowego, w postaci ażurowej blaszki wykonanej techniką trybowania o wymiarach ok. 2,3 × 2,3 cm (tabl. 2b).

PASY OGNIWKOWE SZTABKOWATE

1. Nr inw. II/24, grób nr 23-24, poziom VI, dorosła k, brąz/mosiądz.

Pas z ogniwek sztabkowatych w formie prostokąta, o wymiarach ok. 1,0 × 6,5 cm, z jednej strony zakończonych otworem, z drugiej zaś haczykiem prostopadłym do powierzchni płytki. Ogniówka zdobiona centralnie umieszczonym owalnym otworem oraz dwoma prostokątnymi, posiadającymi ryty otok z motywem półksiężyców, pasm skośnych nacięć oraz punktowaniem. Zapięcie szczelinowe (tabl. 3a).

2. Nr inw. II/25, grób nr 24, poziom VI, k *adultus*, brąz/mosiądz?

Fragment ogniwka sztabkowatego, prostokątnego, z zachowanym prostopadłym haczykiem.

3. Nr inw. II/44, grób nr 40, poziom VIII, k *adultus*, brąz/mosiądz?

Zły stan zachowania zabytku uniemożliwia szczegółowy opis. Sztabki w formie prostokąta. Zachowany fragment haczyka i otworu przy ogniwkach, wraz z kawałkiem tkaniny.

4. Nr inw. II/188, grób nr 140, poziom XI, k *adultus*, żelazo?

Zły stan zachowania zabytku uniemożliwia szczegółowy opis. Zachowany fragment haczyka i otworu przy sztabce. Być może zachowane mocowanie U-kształtnego kabłąka.

5. Nr inw. II/206, grób nr 151, poziom XI, k *adultus*, brąz/mosiądz.

Pas z ogniwek sztabkowatych w formie prostokąta, o wymiarach ok. $1,2 \times 7,0$ cm, z jednej strony zakończonych otworem, z drugiej zaś haczykiem prostopadłym do powierzchni płytki. Powierzchnia ogniwek zdobiona motywem rybiej łuski, przy brzegach otok ze skośnych nacięć. Zapięcie szczelinowe. Zachowany U-kształtny kabłąk do podwieszania przedmiotów osobistych (tabl. 3b).

6. Nr inw. II/394, grób nr 947, poziom IV, k *adultus*, żelazo.

Słabo zachowany pas z ogniwek sztabkowatych w formie prostokąta, o wymiarach ok. $1,2 \times 9,0$ cm, z jednej strony zakończonych otworem, z drugiej zaś haczykiem prostopadłym do powierzchni płytki. Zachowane okucie kabłąkowe do podwieszania przedmiotów osobistych (tabl. 2c).

7. Nr inw. II/470, grób nr 1099, poziom IV, k *adultus*, przy łokciach, brąz/mosiądz.

Pas z ogniwek sztabkowatych w kształcie karo, o wymiarach ok. $1,3 \times 5,7$ cm, z jednej strony zakończonych otworem, z drugiej zaś haczykiem prostopadłym do powierzchni płytki. Płytki ozdobione trzema puncowanymi (?), ośmiolistnymi rozetami oraz otokiem w postaci pojedynczej prostej linii (tabl. 2d).

Ponadto przy pasie znaleziono pełny przedmiot z owalnym kabłąkiem przypominający trzonek kłucza, wykonany z tego samego metalu co ogniwka, o długości ok. 7,5 cm. Poza obrębem znaleziono jeszcze jeden fragment najprawdopodobniej tego samego pasa.

ZAPIĘCIA SZCZELINOWE

1. Nr inw. II/17, grób nr 20, poziom I, m *maturus*; brąz/mosiądz.

Zapięcie szczelinowe z zachowanymi oboma ramionami wraz ze szczelinką, bolcem i zawiasami oraz jedynie jedną skuwką. Wszystkie elementy wykonano z blachy; zdobione są wybijanymi od spodu

kopułkami. Klamra ma szer. ok. 2,2 cm, dł. poszczególnych elementów wynosi zaś odpowiednio 9,9; 7,7 oraz 3,7 cm. Pierwotna dł. całego zapięcia wynosiła najprawdopodobniej ok. 25 cm (tabl. 4a).

2. Nr inw. II/41, grób nr 36, poziom VII, k *adultus*, powyżej kości przedramienia, brąz/mosiądz.

Zapięcie szczelinowe. Ramię z bolcem, zdobione motywem floralnym. W 2/3 długości przylutowany jest element ukrywający nit, którym na rewersie przymocowana jest dolna blaszka ułatwiająca przyniowanie klamry do pasa. Drugie ramie ze szczelinką i zawiasem; nie zachowała się skuwka. Zdobiona jest rytym ornamentem w postaci trzech stylizowanych czterolistnych rozet. Zapięcie ma szer. ok. 1,9 cm, dł. poszczególnych elementów wynosi zaś odpowiednio 8,3 oraz 11,5. Z brakującą blaszką mocowaną do zawiasu pierwotna dł. całego zapięcia wynosiła najprawdopodobniej ok. 23 cm.

Uwagi: Ornamenty na obu częściach klamry są od siebie różne (tabl. 4b).

3. Nr inw. II/53, grób nr 41, poziom IX, k *maturus*; powyżej l przedramienia; żelazo.

Fragment zapięcia szczelinowego. Zachowały się jedynie bolc i szczelinka oraz pozostałości ramion, które pierwotnie miały najprawdopodobniej walcowatą formę, zakończoną płaską, trójkątną powierzchnią mocowaną do pasa. Dł. całego zapięcia wynosiła najprawdopodobniej ok. 30 cm, maksymalna szer. ok. 2,5 cm (tabl. 4c).

4. Nr inw. II/63, grób nr 50, poziom XI, k *adultus*; brąz/mosiądz?

Zachowany mechanizm zapięcia szczelinowego – fragmenty ramki wraz ze szczelinką oraz bolcem, ponadto pozostałe fragmenty ramion, lub innych elementów pasa, w postaci podłużnych blaszek, zdobionych wypukłymi sferami (tabl. 4d).

5. Nr inw. II/85, grób nr 70, poziom X, k *maturus*; brąz/mosiądz?

Fragment zapięcia szczelinowego. Można wyróżnić fragment blaszki ze szczelinką oraz ramiona. Szer. zapięcia – ok. 2,3 cm (tabl. 4e).

6. Nr inw. II/88, grób nr 74, dorosły osobnik; brąz/mosiądz?

Ramię zapięcia szczelinowego z bolcem, zawiasem oraz skuwką, wykonane z blachy. Powierzchnia zdobiona trzema rytymi, stylizowanymi czterolistnymi rozetami w obramowaniu ze skośnych nacięć. Na skuwce identyczny motyw. Szer. klamry wynosi 2,5 cm, dł. – 13,8 cm. Dł. całej klamry wynosiła najprawdopodobniej ok. 28 cm (tabl. 4f).

7. Nr inw. II/96, grób nr 83, poziom I., dorosły osobnik, pod l łokciem; brąz/mosiądz?

Zapięcie szczelinowe z zachowanymi ramionami z bolcem i szczelinką oraz jedną skuwką przymocowaną do zawiasu. Powierzchnia zdobiona przykrawędźnymi skośnymi nacięciami, oraz wybijanymi liniami przy zawiasach. Szer. przedmiotu – ok. 1,5 cm, dł. jednego ramienia wraz ze skuwką wynosi ok. 10 cm. Pierwotnie dł. całej klamry wynosiła najprawdopodobniej ok. 20 cm (tabl. 5a).

8. Nr inw. II/101, grób nr 88, poziom V, k *adultus*, na kręgach krzyżowych; brąz/mosiądz?

Zachowały się 2 fragmenty ramki wraz z zawiasami, zawierające bolce i szczelinkę, a także dwie skuwki. Powierzchnia wszystkich elementów ma identyczne zdobnictwo w postaci rytch stylizowanych kwiatów oraz zbliżone wymiary: ok. 1,5 cm szer. oraz ok. 4,5 cm dł., oprócz egzemplarza z zachowanym bolcem, który ma 6,3 cm. Całkowita dł. klamry pierwotnie wynosiła najprawdopodobniej ok. 22 cm (tabl. 5b).

9. Nr inw. II/115, grób nr 100, poziom VIII, k *adultus*, brąz/mosiądz?

Fragment ramienia zapięcia szczelinowego wraz ze skuwką i bolcem? Ramie z dodatkową blaszką od spodu, zakończone owalnie, z centralnie umieszczonym miejscem na nit.

10. Nr. Inw II/159, grób nr 114, poziom VII, k *adultus*, na klatce piersiowej, brąz/mosiądz?

Ramiona zapięcia szczelinowego we fragmentach; bez bolca/szczelinki, część z pseudo-zawiasem i skuwką odlana z jednego fragmentu. Powierzchnia zdobiona motywem rybiej łuski, w otoku z rytch skośnych linii. Wymiary: dł. poszczególnych fragmentów – ok. 9, 8, 4, 3 cm, szer. – ok. 2,5 cm. Całkowita dł. wszystkich elementów trudna do rekonstrukcji, najprawdopodobniej ok. 26 cm (tabl. 5c).

11. Nr inw. II/166, grób nr 115, poziom VIII, k *adultus*, brąz/ mosiądz?

Ramie zapięcia szczelinowego z blachy z zachowanym fragmentem szczelinki, zawiasem oraz skuwką. Powierzchnia zdobiona trzema rytymi, stylizowanymi czterolistnymi rozetami w obramowaniu ze skośnych nacięć. Na skuwce identyczny motyw. Szer. klamry – ok. 2,5 cm, dł. – ok. 11,0 cm. dł. całej klamry wynosiła najprawdopodobniej ok. 22 cm (tabl. 5d).

12. Nr inw. II/485, pochówek wtórny XV, brąz/mosiądz?

Przedmiot o niepewnej funkcji – najprawdopodobniej ramie zapięcia szczelinowego, ze śladami naprawy (?). Ramie złożone z 3 nałożonych na siebie blaszek. Spodnia tworzy podstawę oraz fragment zawiasu, górną ozdobione wypukłymi sferami, naj-

prawdopodobniej puncowanymi od dołu. Ostatnią blaszką umieszczono w pomiędzy poprzednimi, po przeciwnej stronie zawiasu oraz przynitowano, element ten, ozdobiony rytym motywem floralnym, obecnie uszkodzony, najprawdopodobniej stanowił fragment mechanizmu zapięcia – szczelinkę lub bolce (tabl. 5e).

13. Nr inw. II/487, pochówek wtórny XVI, brąz/mosiądz?

Ramie zapięcia szczelinowego ze szczelinką, zawiasem oraz skuwką, wykonane z blachy zdobionej wybijanymi od spodu (trybowanymi?) kopułkami w obramowaniu ze skośnych, rytch linii. Szer. ramienia – ok. 2,6 cm, a dł. – 20,4 cm. dł. całej klamry wynosiła najprawdopodobniej około 40 cm (tab. 5f).

14. Nr inw. II/622, zabytek luźny, brąz.

Ramie zapięcia szczelinowego z bolcem, w całości wykonane techniką odlewu; zdobione motywami geometrycznymi oraz palmetą. Egzemplarz ten nie był zaopatrzony w skuwkę i zawiasy. dł. zabytku – ok. 10,5 cm, szer. – 1,7 cm., grub. odlewu – 0,4 cm. Dł. całego zapięcia wynosiła najprawdopodobniej ok. 21 cm (tabl. 5g).

OKUCIA KABŁĄKOWE

1. Nr inw. II/51, grób nr 41, poziom IX, k *maturus*, p strona szkieletu powyżej miednicy; brąz/mosiądz.

Okucie kabłąkowe z haczykami wykonane z pojedynczego fragmentu blachy, z fragmentarycznie zachowanym kabłąkiem. Ramiona zdobione rytymi poprzecznymi liniami. dł. ramienia – ok. 4,3 cm (tabl. 6a).

2. Nr inw. II/78, grób nr 68, poziom IX, k *adultus*, brąz/mosiądz?

Zły stan zachowania zabytku nie pozwala na określenie szczegółów. Zachowane fragmenty kabłąka oraz ramion, wraz z miejscem na nity.

3. Nr inw. II/89, grób nr 74, poziom V, dorosły osobnik, brąz/mosiądz.

Ramiona złożone z dwóch blaszek znitowanych pojedynczym nitem wraz z haczykiem trzymającym kabłąk. Powierzchnia ramion zdobiona ornamentem rytym w postaci pojedynczej czterolistnej rozety w otoku ze skośnych linii. Wymiary ramion: 2,5 × 5,5 cm, kabłąka: 2,5 × 4,5 cm. Całkowita dł. okucia wynosiła ok. 15,5 cm (tabl. 6b).

4. Nr inw. II/95, grób nr 83, poziom I, dorosły osobnik, pod p łokciem; brąz/mosiądz.

Fragmentarycznie zachowane oba ramiona, złożone z dwóch blaszek, z przynitowanym ozdobnymi

nitami kabłąkiem. Na powierzchni wszystkich elementów widoczne zdobienia w postaci skośnych linii. Wymiary ramion: $2,5 \times 1,0$ cm, kabłąka: $2,7 \times 2,4$ cm. Całkowita dł. przedmiotu wynosiła pierwotnie ok. 8,0 cm (tabl. 6c).

5. Nr inw. II/115, grób nr 100, poziom VIII, k *adultus*, brąz/mosiądz?

Okucie kabłąkowe z dwoma ramionami, wykonanymi techniką odlewu, złożonymi z dwóch blaszek z przynitowanym do nich kabłąkiem. Wymiary ramion: ok. $4,6 \times 2,0$ cm, kabłąka: ok. $2,5 \times 2,7$ cm (tabl. 6d).

6. Nr inw. II/160, grób nr 114, poziom VII, k *adultus*, pod P przedramieniem; brąz/ mosiądz.

Ramiona złożone z dwóch blaszek znitowanych pojedynczym nitem wraz z haczykiem trzymającym kabłąk. Powierzchnia zabytków zniszczona, widać ślady ornamentu w postaci rybiej łuski oraz otoku w postaci skośnych kresek. Wymiary ramion: ok. $6,0 \times 1,8$ cm, kabłąka $2,5 \times 3,5$ cm. Całkowita dł. okucia wynosiła pierwotnie najprawdopodobniej ok. 15,5 cm (tabl. 6f).

7. Nr inw. II/181, grób nr 122A, poziom II, k *adultus* i dziecko – *infans* II, brąz/mosiądz.

Fragment okucia kabłąkowego z haczykiem o wymiarach ok. $1,2 \times 5,0$ cm., Powierzchnia zabytku zdobiona pasmami ukośnych nacięć (tabl. 6e).

8. Nr inw. II/346, grób nr 741, poziom IX, k *adultus*, na tułowiu powyżej przedramion; brąz/ mosiądz.

Zachowane jedno ramię o wymiarach ok. $5,5 \times 1,5$ cm, wraz z haczykiem oraz kabłąkiem. Zły stan zachowania zabytku nie pozwala na ustalenie szczegółów.

9. Nr inw. II/399, grób nr 948, poziom V, k *adultus*, pod klatką piersiową; brąz/mosiądz.

Zachowane jedno ramię, złożone z dwóch blaszek z przynitowanym kabłąkiem. Powierzchnia obu elementów, oraz główka nitu zdobiona liniami rytymi. Wymiary ramienia: ok. $2,2 \times 7$ cm, kabłąka: $3,0 \times 3,5$ cm. Całkowita dł. okucia wynosiła pierwotnie najprawdopodobniej ok. 17 cm (tabl. 7a).

10. Nr inw. II/467, grób nr 1094, poziom VIII, k *maturus*, na klatce piersiowej; brąz/mosiądz.

Zachowały się jedynie ramiona wraz z zawiasami, oraz fragment kabłąka i haczyka. Niestety nie można ustalić, czy wszystkie elementy pochodzą z jednego pasa, czy też z dwóch różnych. Ramiona oraz zawiasy na powierzchni zdobione półkółkami oraz skośnymi liniami oraz centralnie umieszczoną rozetą. Maksymalna zachowana dł. jednego ramienia wraz z zawiasem wynosi ok. 10,0 cm, szer.: ok. 2,0 cm (tabl. 7b).

Uwagi: Jeżeli interpretować ten zabytek jako okucie kabłąkowe, to jest jedyny egzemplarz z zawiasami.

11. Nr inw. II/602, Zabytek luźny, brąz/mosiądz.

Ramiona złożone z dwóch blaszek przynitowanych pojedynczym nitem wraz z haczykiem trzymającym kabłąk. Powierzchnia zdobiona rzędami wybijanych (trybowanych?) kopulek w otoku ze skośnych kresek. Końcówki ramion zdobione palmetą. Wymiary ramion: ok. $2,5 \times 6,0$ cm, kabłąka: $3,0 \times 3,8$ cm. Całkowita dł. okucia kabłąkowego wynosiła pierwotnie najprawdopodobniej ok. 15,8 cm (tabl. 7c).

12. Nr inw. II/604, Zabytek luźny, brąz/mosiądz.

Zachowane jedno ramię, odlane w całości wraz ze spodnią blaszką ułatwiającą przynitowanie do paska. Haczyk trzymający kabłąk, najprawdopodobniej przylutowany. Powierzchnia zdobiona rytymi motywami floralnymi. Wymiary ramienia: ok. $2,0 \times 5,4$ cm, kabłąka $2,5 \times 3,0$ cm. Całkowita dł. okucia kabłąkowego wynosiła najprawdopodobniej ok. 14 cm (tabl. 7d).

CHÂTELAINÉ (PODWIESZACZ)

1. Nr inw. II/30, grób nr 29–35, poziom I, dorosła k, brąz/mosiądz.

Podwieszacz z drutu, zachowany jedynie fragment haczyka z opłotem oraz uszka. Nie możliwe jest niestety ustalenie pierwotnych rozmiarów przedmiotu (tabl. 8a).

2. Nr inw. II/55, grób nr 41, poziom IX, k *maturus*, p strona szkieletu powyżej miednicy, brąz?

Hak z wygięty z drutu (?) wraz z zapięciem (tabl. 8b).

3. Nr inw. II/95, grób nr 83, poziom I, dorosły osobnik, brąz/mosiądz.

Podwieszacz wykonany z dwóch par drutów tworzących trzy pary uszek, oraz haczyk, oplecione miejscami cieńszym drutem. Wymiary: dł. 5,5 cm, pierwotna szer. 2,5 cm.

4. Nr inw. II/456, grób nr 1083, poziom VII, dorosła k, na P talerzu miednicy; brąz/mosiądz.

Podwieszacz wykonany z dwóch par drutów tworzących trzy pary uszek, oraz haczyk, oplecione miejscami cieńszym drutem. Przy większych uszkach zachowały się jeszcze dwa haczyki. Dodatkowo odkryto także fragmenty łańcuszka o splocie skośnym ósemkowym oraz blokadkę z drutu. Wymiary: $2,7 \times 5,5$ cm; dł. haczyków: ok. 4 cm, całkowita dł. wszystkich zachowanych fragmentów łańcuszka 17 cm (tabl. 8c).

ŁAŃCUSZKI

1. Nr inw. II/48, grób nr 40, poziom VIII, k *adultus*, po wewnętrznej stronie I kości udowej; żelazo.

Łańcuszek złożony z podłużnych, owalnych w przekroju ogniwek zakończonych z jednej strony haczykiem, z drugiej oczkiem. śr. pojedynczego ogniwa wynosi ok. 0,8 cm, jego dł. ok. 6,9 cm, natomiast całkowita dł. zachowanych elementów łańcuszka ok. 53 cm (tabl. 9a).

2. Dane: Nr inw. II/63, grób nr 50, poziom XI, k *adultus*, oplatał szkielet, brąz/mosiądz?

Łańcuszek o prostym splocie (ankierowy – kotwiczny). Ogniwa w przekroju owalne, co drugie odlewane, zdobione poprzecznym prążkowaniem; pozostałe wykonane z drutu, posiadają ślady lutowania (?) lub innego rodzaju łączenia. Dł. zachowanego fragmentu ok. 12 cm.

3. Nr inw. II/93, grób nr 83, poziom I, dorosły, żelazo?

Ogniwa łańcuszka. Zły stan zachowania zabytku nie pozwala na szczegółowy opis.

4. Nr inw. II/132, grób nr 103, poziom VI, k *adultus*, żelazo.

Zły stan zachowania zabytku nie pozwala na określenie splotu łańcuszka.

Uwagi: W grobie odkryto dwa różne łańcuszki, opisane tym samym numerem inwentarza.

5. Nr inw. II/132, grób nr 103, poziom VI, k *adultus*; brąz.

Łańcuszek spleciony z pojedynczego rzędu ósemkowatych ogniwek o długości ok. 23 cm (tabl. 9d).

Uwagi: W grobie odkryto dwa różne łańcuszki, opisane tym samym numerem inwentarza.

6. Nr inw. II/148, grób nr 112, poziom VIII, k *adultus*, brąz.

Łańcuszek spleciony z pojedynczego rzędu ósemkowatych ogniwek o łącznej długości ok. 43 cm.

7. Nr inw. II/134, grób nr 105, poziom IX, k *adultus*, brąz/mosiądz.

Łańcuszek spleciony z pojedynczego rzędu ósemkowatych ogniwek.

8. Nr inw. II/356, grób nr 760, poziom I, dorosła k, brąz/mosiądz.

Dwa ogniwa łańcuszka wygięte z drutu tworząc oczko i haczyk. dł. pojedynczego ogniwa wynosi ok. 2,0 cm, szer. 0,8 cm.

9. Nr inw. II/381, grób nr 875, k *adultus*, brąz/mosiądz?

Fragment łańcuszka z ogniwek wykonanych z drucianych skrętów zahaczonych o siebie. dł. fragmentu ok. 1 cm, szer. ok. 0,6 cm.

10. Nr inw. II/448, grób nr 1078, poziom VI, k *adultus*; pod główką prawej kości udowej; brąz/mosiądz.

Łańcuszek z ogniwek o skośnym, ósemkowym splocie(?) Całkowita dł. łańcuszka: 91 cm (tabl. 9b).

11. Nr inw. II/483, pochówek wtórny nr XIV; żelazo.

Łańcuszek spleciony z pojedynczego rzędu ósemkowatych ogniwek. Łączna dł. zachowanych fragmentów wynosi 22,5 cm (tabl. 9c).

12. Nr inw. II/590, Znaleźisko luźne, brąz/mosiądz.

Łańcuszek spleciony z pojedynczego rzędu ósemkowatych ogniwek.

13. Nr inw. II/591, Znaleźisko luźne, brąz/mosiądz.

Ogniwa łańcuszka wykonane pierwotnie z trzech rzędów spiralnie skręconego drutu. dł. zachowanego fragmentu wynosi ok. 10,7 cm, śr. ogniwek 0,4 cm.

NIEOKREŚLONE FRAGMENTY PASA

1. Nr inw. II/5, grób nr 5, poziom IV, k *adultus*, brąz/mosiądz?

Dwa ramiona, zakończone otworkami (najprawdopodobniej miejsce na nit), z dodatkową blaszką spodnią służącą do nitowania. Jedno ramię zdobione motywem muszli św. Jakuba (?). dł. zachowanych fragmentów ramion wynosi 3,2 i 4,0 cm, szer. 1,0 cm (tabl. 10a).

2. Nr inw. II/16 grób nr 19, poziom II, k *adultus/maturus*, klatka piersiowa, brąz?

Zachowane dwa ramiona z dodatkową blaszką spodnią, zakończone przewężeniem z centralnie umieszczonym otworem. Wymiary ramion: 0,8 × 3,7 cm (tabl. 10b).

3. Nr inw. II/108, grób nr 94, poziom V, dorosły osobnik, brąz/żelazo?

Zachowane fragmenty dwóch ramion, jedno najprawdopodobniej z zawiasem, wykonane z dwóch płytek, spodniej pełnej oraz wierzchniej ażurowej. Zły stan zachowania zabytku utrudnia określenie szczegółów. Wymiary: dł. fragmentów ok. 7,5 cm, szer. 1,2 cm.

4. Nr inw. II/141, grób nr 105, poziom IX, k *adultus*, brąz/mosiądz

Mocno skorodowane fragmenty dwóch blaszek połączonych nitem, dodatkowo widoczny otwór na drugi nit. Prawdopodobnie pierwotnie zabytek stanowił okucie końca pasa, ramiona okucia kabłąkowego lub zapięcia szczelinowego. Wymiary: 4,7 (dł.) × 0,65 (wys. maks.) × 1,6 (szer.) × < 0,1 (grub.) cm.

5. Nr inw. II/223, grób nr 157, poziom II, *infans* I, brąz/mosiądz

Ramię (skuwka) okucia kabłąkowego lub zapięcia szczelinowego złożona z dwóch blaszek znitowanych ze sobą. Przy drugim końcu miejsce na nit mocujący do rzemienia. Powierzchnia zdobiona motywem floralnym. Wymiary zachowanego fragmentu: $1,8 \times 4,2$ (tabl. 10c).

6. Nr inw. II/334, grób nr 707, poziom VIII, M *adultus*, brąz/mosiądz

Fragment ramienia okucia (skuwka) z dodatkową blaszką spodnią, z miejscem na nit mocujący do rzemienia. Wierzchnia część wycięta we wzory geometryczne, zniszczona z jednej strony – zachował się jedynie fragment oczka? Funkcja przedmiotu trudna do ustalenia (być może okucie kabłąkowe). Wymiary: ok. $0,8 \times 2,0$ cm (tabl. 10d).

7. Nr inw. II/571, znalezisko luźne, brąz/mosiądz

okucie końca pasa lub ramienia okucia kabłąkowego albo zapięcia szczelinowego, w postaci pojedynczej blaszki z dwoma nitami. Powierzchnia zdobiona rytym ornamentem floralnym. Niewielkie rozmiary zabytku wskazują jednak, że nie należy wykluczyć innej funkcji tego przedmiotu. Wymiary: $3,2$ (dł.) $\times$ $0,2$ (wys.) $\times$ $0,75$ (szer.) $\times$ $0,05$ (grub.) cm.

SPRZĄCZKI

SPRZĄCZKI OWALNE

1. Nr inw. II/184, grób nr 136, poziom IX, k *adultus*, żelazo.

Przekrój owalny, ramka o wymiarach ok. $1,7 \times 2,4$ cm, z zachowanym kolcem (tabl. 10e).

2. Nr inw. II/345, Gr 740, poziom XIII, k *adultus*, po I stronie klatki piersiowej, żelazo.

Sprzączka kuta, zachowana ze skuwką z pojedynczym nitem, w przekroju owalna, o wymiarach ok. $1,4 \times 2,8$ i długości całkowitej ok. $3,5$ cm, z zachowanym kolcem (tabl. 10f).

3. Nr Inw. II/379, grób nr 870, poziom V, *maturus*, brąz/mosiądz.

Sprzączka złożona z kilku elementów. Podstawa skuwki wykonana z wyciętej i puncowanej blachy, w którą włożona została odlana lub trybowana wierzchnia ażurowa blaszka. Ramka sprzączki wykonana z giętej, ciętej blachy, przymocowana do podstawy nitami; kolec z płaskiego drutu. dł. zabytku wynosi ok. 8 cm, szer. sprzączki $3,5$ cm, skuwki – $2,5$ cm (tabl. 10i).

4. Nr inw. II/471, grób nr 1117B, poziom V, m *adultus*, na kości czołowej, brąz/mosiądz.

Sprzączka odlewana, w przekroju płaska, o wymiarach ok. $1,4 \times 2,1$ cm (tabl. 10g).

5. Nr inw. II/491, pochówek wtórny nr XXIV, brąz/mosiądz.

Sprzączka z drutu brązowego/mosiężnego, w przekroju owalna o wymiarach ok. $2,3 \times 1,5$ cm, z zachowanym kolcem (tabl. 10h).

SPRZĄCZKI PROSTOKĄTNE

1. Nr inw. II/29, grób nr 29, poziom I, dorosła kobieta, żelazo.

Sprzączka w przekroju owalna, kuta o wymiarach ok. $2,6 \times 2,6$ cm. (tabl. 10j)

2. Nr inw. II/208. grób nr 151, k. *adultus*, brąz/mosiądz.

Ramka sprzączki o zaokrąglonych narożnikach, najprawdopodobniej cięta z blachy. Kolec wykonany z rozklepanego drutu, na ramce rurkowate wzmocnienie z blachy, po przeciwległej stronie fragmentarycznie zachowanej skuwki. Zachowany również fragment skóry. Wymiary: $2,5$ (dł.) $\times$ $1,6$ (szer.) $\times$ $0,1$ (grub.) cm (tab. 10k).

3. Nr inw. II/225, grób nr 160, poziom IV, m *maturus*, żelazo.

Sprzączka z kutą ramką z prostokątnego kabłąka, w jego końcach osadzona jest oś. Przekrój obu elementów owalny. Wymiary $6,7 \times 4,0$ cm (tab. 10l).

4. Nr inw. II/472, grób nr 1125, poziom III, dorosły osobnik m, brąz/mosiądz

Sprzączka odlewana, w kształcie prostokąta z przewężeniem w środku krótszych boków, zdobiona przy bokach nacięciami. Wymiary zabytku wynoszą $2,5 \times 6,3$ cm (tabl. 10m).

5. Nr inw. II/610, Znalezisko luźne, brąz/mosiądz lub żelazo?

Rama sprzączki w przekroju owalna o wymiarach $1,9 \times 2,2$ cm.

SPRZĄCZKI ÓSEMROWATE

1. Nr inw. II/7, grób nr 7, poziom II, k *adultus*, przy p łopatkę; brąz/mosiądz.

Sprzączka najprawdopodobniej odlewana, ramka w przekroju owalna, o wymiarach $1,4 \times 1,8$ cm (tabl. 11a).

2. Nr inw. II/194, grób nr 143, poziom I, k *senilis*, brąz/mosiądz.

Sprzączka najprawdopodobniej odlewana, ramka w przekroju prostokątna (płaska), o wymiarach $1,9 \times 2,4$ cm (tabl. 11b).

3. Nr inw. II/429, grób nr 961, poziom VII, k *adultus*, na kości krzyżowej; brąz/mosiądz.

Sprzączka o wydłużonych (nieco trójkątnych bokach), z zachowanym kolcem, wykonana tech-

niką odlewu. Na powierzchni zdobienia w postaci plastycznych listw. Wymiary: ok. $1,5 \times 3,0$ cm (tabl. 11c).

4. Nr inw. II/490, pochówek wtórny nr XXIII, brąz/mosiądz.

Fragment sprzączki ósemkowej, prawdopodobnie odlewanej lub ciętej z blachy, ramka w przekroju prostokątna (płaska). Ramka przy środkowej osi podkreślona trójkątnymi wycięciami. Wymiary: ok. $2,2 \times 2,5$ cm. Pierwotnie sprzączka miała najprawdopodobniej ok. 4,0 cm. długości (tabl. 11d).

5. Nr inw. II/554, znalezisko luźne, brąz/mosiądz.

Fragment sprzączki ósemkowej, zachowane jedno ramie (pętla), bez środkowej osi. Wymiary: ok. $0,9 \times 2,3$ cm, pierwotna dł. sprzączki wynosiła najprawdopodobniej ok. 4,0 cm.

6. Nr inw. II/611, znalezisko luźne, brąz/mosiądz.

Sprzączka najprawdopodobniej odlewana, ramka w przekroju owalna, o wymiarach $1,7 \times 2,5$ cm (tabl. 11e).

7. Nr inw. II/613, znalezisko luźne, brąz/mosiądz.

Fragment sprzączki ósemkowej, najprawdopodobniej ciętej z blachy (lub odlewanej), ramka w przekroju prostokątna (płaska), o wymiarach $2,5 \times 2,5$ cm (tabl. 11f).

SPRZĄCZKI PODWÓJNE PROSTOKĄTNE

1. Nr inw. II/197, grób nr 144, poziom X, k *adultus*, brąz/mosiądz.

Fragment sprzączki podwójnej – zachowana tylko część ramki, oraz fragment skuwki. Widoczne pozostałości zdobienia ramki. Szer. sprzączki: ok. 2,6 cm, zachowana dł. 2,7 cm (pierwotnie najprawdopodobniej wynosiła ok. 4 cm) (tabl. 11g).

2. Nr inw. II/415, grób nr 955, poziom VI, k *adultus*, klatka piersiowa, brąz.

Fragment sprzączki ze skuwką na środkowej osi i zachowanym kolcu. Ramka o bokach w postaci trójkątów ze śladami zdobienia, najprawdopodobniej wykonana techniką odlewu lub wycięta z blachy, obecnie silnie skorodowana. Wymiary: 4,1 (dł. zach.) $\times$ 0,9 (wys.) $\times$ 2,6 (szer.) cm (tabl. 11h).

3. Nr inw. II/612, znalezisko luźne, brąz/mosiądz.

Ramka w formie prostokąta o zaokrąglonych bokach, ze środkową osią, na której znajduje się kolec oraz trójkątna blaszka zwieńczona haczykami. Ramka najprawdopodobniej wykonana techniką odlewu, w przekroju owalna, zdobiona skośnymi liniami na brzegach, o wymiarach ok. $2,9 \times 3,8$ cm (tabl. 11i).

4. Nr inw. II/614; znalezisko luźne, żelazo.

Sprzączka podwójna z zachowanym kolcem, o wymiarach ok. $3,0 \times 5,0$ cm (tabl. 11j).

FRAGMENTY SPRZĄCZEK I KOLCE

1. Nr inw. II/249, gr. 230, poziom IV, m *maturus*, brąz/mosiądz

Półfabrykat sprzączki (?) złożony z kabłąka, wykonanego z blachy, zakończonego dwoma otworami, przez który przełożona jest oś wystająca poza ramkę. Całość ma wymiary ok. $1,5 \times 1,7$ cm (tabl. 11k).

2. Nr inw. II/598, znalezisko luźne, brąz

Skuwka, najprawdopodobniej sprzączki, złożona z pojedynczej blaszki zgiętej w połowie. Jedna strona zdobiona motywem roślinnym wykonanym techniką wytłaczania (?). Zachowane miejsce na dwa nity. Wymiary: $2,1 \times 3,1$ cm (tabl. 11l).

3. Nr inw. II/601, znalezisko luźne, brąz.

Skuwka sprzączki złożona z dwóch fragmentów blachy, na wierzchniej widoczne ślady zdobienia. Zachowany również fragment ramki sprzączki oraz kolca, a także trzy nity do mocowania skuwki do pasa. Zabytek mocno zniszczony. dł. skuwki ok. 5,0 cm, szer. ok. 1,0 cm (tabl. 11m).

4. Nr inw. II/226, grób nr 161, *infans* I, brąz/mosiądz.

Kolec sprzączki? wykonany z rozklepanego drutu lub wycięty z kawałka blachy. Wymiary: 0,15–0,2 (grub.), 0,35–0,4 (szer.), 1,2 (wys.) 3,25 (dł.) cm.

5. Nr inw. II/258, grób nr 263, poziom I, m *adultus/maturus*, brąz/mosiądz.

Fragment kolca sprzączki z drutu o długości ok. 4 cm.

6. Nr inw. II/309, grób nr 422, poziom VII, *infans* II, brąz/mosiądz.

Kolec sprzączki z blachy (odlew?) o długości ok. 2,7 cm.

7. Nr inw. II/599, znalezisko luźne, brąz/mosiądz.

Fragment kolca ? Wykonanego techniką odlewania o długości ok. 4,5 cm.

ANEKS 2. ELEMENTY STROJU

HAFTKI

1. Nr inw. II/1, grób nr 3, k dorosła, brąz/mosiądz.

Pojedyncza haftka (oczko) z drutu. Wymiary: 1,0 (wys.) $\times$ 0,7 (szer.) $\times$ 0,1 (grub.) cm.

2. Nr inw. II/35, grób nr 32, poziom VI, k *adultus*, żelazo?

Fragment listwy z oczkami, z zachowanym tylko pojedynczym oczkiem. Światło oczka ok. 0,7–0,8 cm.

3. Nr inw. II/58, grób nr 45, poziom IX, k *adultus*, brąz/mosiądz.

Pojedyncza haftka (oczko) z drutu. Wymiary: 1,1 (wys.) $\times$ 0,9 (szer.) $\times$ 0,1 (grub.) cm (tabl. 12c).

4. Nr inw. II/137, grób nr 105, poziom IX, k *adultus*, żelazo?

Fragment listwy z oczkami, z zachowanym tylko pojedynczym oczkiem. Światło oczka ok. 0,6–0,7 cm.

5. Nr inw. II/186, grób nr 138, *infans* I, brąz/mosiądz.

Pojedyncza haftka (haczyk) z drutu. Wymiary: 1,2 (dł.) $\times$ 1,0 (szer.) $\times$ 0,1 (grub.), 0,4 (śr. oczek) cm.

6. Nr inw. II/177, grób nr 121, poziom XII, k *adultus*, żelazo?

Fragment listwy z oczkami, z zachowanym tylko pojedynczym oczkiem. Światło oczka ok. 0,8–1,0 cm.

7. Nr inw. II/214, grób nr 154 E, poziom I, *infans* I, brąz/mosiądz.

Pojedyncza haftka (haczyk) z drutu. Wymiary: 1,8 (dł.) $\times$ 0,9 (szer.) $\times$ 0,1 (grub.) cm (tabl. 12b).

8. Nr inw. II/254, grób nr 242, poziom I, *infans* I, brąz/mosiądz.

Pojedyncza haftka (haczyk) z drutu. Wymiary: 1,0 (dł.) $\times$ 0,7 (szer.) $\times$ 0,1 (grub.), 0,3 (śr. oczka) cm (tabl. 12d).

9. Nr inw. II/331, grób nr 689, *infans* I, brąz/mosiądz.

Pojedyncza haftka (oczko) z drutu. Wymiary: 1,95 (dł.) $\times$ 1,45 (szer.) $\times$ 0,15 (grub.) cm.

10. Nr inw. II/398, grób nr 948 poziom V, k *adultus*, pod klatką piersiową, żelazo.

Fragmenty dwóch listw z oczkami. Pierwsza zachowana prawie w całości, z 4 oczkami, o wymiarach 2,5 $\times$ 6,6 cm. Druga zachowana fragmentarycznie – pozostały jedynie 3 oczka z częścią listwy. Światło oczek ok. 0,7–0,9 cm (tabl. 12a).

Uwagi: Zabytek odkryty pod klatką piersiową; prawdopodobnie obszyty materiałem.

11. Nr inw. II/416, grób nr 955, poziom VI, k *adultus*, na klatce piersiowej, żelazo.

Fragment listwy z oczkami obszytej materiałem, złożony z 4 oczek. Wymiary zapięcia: 6,7 $\times$ 2,3 cm. Światło oczek ok. 0,7–0,9 cm.

12. Nr inw. II/420, grób nr 958, poziom VII, k *adultus*, pod klatką piersiową, żelazo.

Fragmenty listwy z oczkami. Całość zapięcia miała najprawdopodobniej dł. ok. 6,5–7,0 cm. Światło oczek ok. 0,7 cm.

13. Nr inw. II/433, grób nr 1006, *infans* I, brąz/mosiądz.

Pojedyncza haftka (oczko) z drutu. Wymiary: 1,2 (wys.) $\times$ 0,5 (szer.) $\times$ 0,1 (grub.) cm.

14. Nr inw. II/580, znalezisko luźne, brąz/mosiądz.

Fragment pojedynczej haftki (haczyk) z drutu brązowego częściowo rozklepanego. Wymiary: 1,25 (dł.) $\times$ 0,5 (wys.) $\times$ 0,85 (szer.) $\times$ 0,1 (grub.), 0,05 $\times$ 0,2 (przekrój drutu rozklepanego) cm.

15. II/581, znalezisko luźne, brąz/mosiądz.

Pojedyncza haftka (oczko) z drutu. Wymiary: 1,0 (wys.) $\times$ 1,0 (szer.) $\times$ 0,1 (grub.) cm.

16. II/582, znalezisko luźne, brąz/mosiądz.

Pojedyncza haftka (oczko) z drutu. Wymiary: 0,9 (wys.) $\times$ 0,6 (szer.) $\times$ 0,1 (grub.) cm.

17. II/583, znalezisko luźne, brąz/mosiądz.

Pojedyncza haftka (oczko) z drutu. Wymiary: 1,1 (wys.) $\times$ 0,9 (szer.) $\times$ 0,1 (grub.) cm.

GUZIKI

1. Nr inw. II/262, grób nr 265, poziom I, m *maturus*, brąz/mosiądz.

Pusty w środku guzik wykonany z dwóch połówek. Wierzchnia część półkulista zdobiona dookołą rytą linią przy brzegu; spodnia płaska – z dwoma otworami i nóżką z drutu. Od spodu dwa owalne otwory dookoła nóżki. Elementy najprawdopodobniej zlutowane ze sobą. Wymiary: śr. – 1,9, wys. – ok. 1,0 cm (tabl. 12e).

2. Nr inw. II/263, grób nr 270, poziom I, m *maturus*, kość.

Guzik kościany wykonany na tokarce, z okrągłą, wypukłą główką i nóżką zakończoną stopką w formie płaskiej, okrągłej tarczki wielkości główki. Wymiary: 1,05 (wys.), 1,6 (śr. główki), 0,2–0,35 (wys. krążka), 0,5 (wys. tulejki), 0,65–0,7 (śr. tulejki) cm.

3. Nr inw. II/264, grób nr 270, poziom I, m *maturus*, kość.

Guzik kościany wykonany na tokarce, z okrągłą, wypukłą główką i nóżką zakończoną stopką w formie płaskiej, okrągłej tarczki wielkości główki. 1,1 (dł. zach.) $\times$ 0,8 (wys.) $\times$ 0,5 (szer. zachowana), 0,15–0,3 (wys. krążka), 0,35 (wys. tulejki) cm.

4. Nr inw. II/277, grób nr 319, poziom II, *infans* I, brąz/mosiądz, masa szklana

Guzik z okrągłą główką zdobioną zieloną masą szklaną w białe wzory, nóżka zakończona stopką w postaci płaskiej, okrągłej tarczki wielkości główki. Wymiary: śr. 1,1 cm, wys. 0,6 cm (tabl. 12f).

5. Nr inw. II/278, grób nr 319, poziom II, *infans* I, brąz/mosiądz, masa szklana

Guzik z okrągłą główką zdobioną zieloną masą szklaną w białe wzory, nóżka zakończona stopką w postaci płaskiej, okrągłej tarczki wielkości główki. Wymiary: śr. – 1,1 cm, wys. – 0,7 cm (tabl. 12g).

6. Nr inw. II/302, grób nr 395, poziom II, m *adultus*, dookoła czaszki, brąz/mosiądz.

Garnitur 7 identycznych guzików. Główka okrągła, płaska, z brzegiem wywiniętym w stronę rewersu, nóżka najprawdopodobniej dolutowana. Wymiary: śr. – 1,6 cm, wys. – ok. 0,8 cm (tabl. 12h).

7. Nr inw. II/315A, grób nr 555, poziom III, m *maturus*, kość.

Zły stan zachowania guzika uniemożliwia szczegółowy opis.

8. Nr inw. II/333, grób nr 692, poziom X, k *maturus*, kość.

Guzik kościany wykonany na tokarce, z okrągłą, wypukłą główką i nóżką zakończoną stopką w formie płaskiej, okrągłej tarczki wielkości główki. Wymiary: 0,8 (wys.), 1,75 (śr. krążków), 0,7–0,75 (śr. tulejki) cm.

9. Nr inw. II/366, grób nr 805, k *adultus*, kość.

Guzik kościany wykonany na tokarce, z okrągłą, wypukłą główką i nóżką zakończoną stopką w formie płaskiej, okrągłej tarczki wielkości główki. Wymiary: krążek: 1,4 (śr.) $\times$ 0,15–0,3 (wys.) tulejka: 0,65 (śr.) $\times$ 0,4 (wys.) cm (tabl. 12i).

10. Nr inw. II/385, grób nr 907, poziom II, k *adultus*, brąz/mosiądz.

Para identycznych guzików z połączonymi nóżkami za pomocą drucika o długości ok. 2,0 cm. Główka okrągła, płaska, odlewana, z brzegiem wywiniętym w stronę rewersu, z ornamentem w postaci centralnie umieszczonej sześcioramiennej gwiazdy od której odchodzą 5 łodyg zakończonych pękiem kwiatów (tulipany?) poroździelanymi 5. sercami. śr. 1,5 cm (tabl. 12j).

11. Nr inw. II/385, grób nr 907, poziom II, k *adultus*, brąz/mosiądz.

Para identycznych guzików z oczkami zaopatrzonymi w błękitne szkiełka przycięte tak aby przypominały szlif kamienia szlachetnego. Główka okrągła z oprawką na kamień, rewers zdobiony listwami odchodzącymi od nóżki. Wymiary: śr. 1,1 cm.

12. Nr inw. II/406, grób nr 950, m *adultus*, przy L kości piszczelowej, tkanina/drewno.

Dziewięć guzików na drewnianym, owalnym podkładzie z wyrzeźbioną od spodu nóżką; całość pokryta pierwotnie tkaniną. Zły stan zachowania zabytków utrudnia bardziej szczegółowy opis.

13. Nr inw. II/544, znalezisko luźne, brąz/mosiądz.

Guzik mocno skorodowany. Główka płaska, okrągła. Nóżka niezachowana. Wymiary: śr. – ok. 1,2 cm.

14. Nr inw. II/579, znalezisko luźne, brąz/mosiądz.

Główka okrągła płaska, odlewana, z brzegiem wywiniętym w stronę rewersu, na którym znajduje się centralnie umieszczony nit (?) – być może podstawa uszka. Wymiary: śr. – 2,4 cm.

APLIKACJE I INNE OZDOBY

1. Nr inw. II/14, grób nr 17B, poziom II, m *adultus*, brąz/mosiądz.

Aplikacja wycięta z blachy, w kształcie zbliżonym do trapezu, o trzech bokach ząbkowanych, w środku wywiercone dwa otwory.

2. Nr inw. II/16, grób nr 19, poziom II, k *adultus*/*maturus*, na klatce piersiowej, brąz/mosiądz.

Dwie niewielkie aplikacje w kształcie wydłużonego rombu, o wymiarach ok. 0,4 $\times$ 1,6 cm, W środku aplikacji umieszczony nit(?) wystający z obu stron blaszki.

3. Nr inw. II/22, grób nr 23-24, poziom V, k dorosła, brąz/mosiądz.

Fragment blaszki z wywierconym otworem, zdobiony z jego obu stron skośnym kreskowaniem.

4. Nr inw. II/52, grób nr 41, poziom IX, k *maturus*, p strona szkieletu powyżej miednicy, brąz/mosiądz.

Dwie aplikacje w kształcie trójkąta o zaokrąglonej podstawie (nieco przypominającego uproszczony motyw serca), od spodu zaopatrzone w miejsce na dwa nity (tabl. 13a).

5. Nr inw. II/54, grób nr 41, poziom IX, k *maturus*, p strona szkieletu powyżej miednicy, brąz/mosiądz.

Przedmiot o nieokreślonej funkcji. Wykonany z dwóch płatów blach znitowanych ze sobą. Wierzchnia warstwa ażurowa – wycięto w niej motyw serca w rogach, oraz centralnie umieszczony okrąg, spodnia, tworząca podstawę, zaopatrzona na jednym

z boków w zaczep (lub zawias). Wymiary: $2,7 \times 4,2$ cm (tabl. 13b).

6. Nr inw. II/60, grób nr 50, poziom XI, k *adultus*, brąz/mosiądz.

Fragment blaszki zdobionej (?) ażurem wykonanym poprzez przebijanie jej z jednej strony ostrym przedmiotem. Wymiary $1,8 \times 2,8$ cm (tabl. 13c).

7. Nr inw. II/66, grób nr 51, poziom XII, k *adultus*, brąz/mosiądz.

Fragment blaszki zdobionej pierwotnie ażurowymi czwórliściami. Szer. blaszki wynosi ok. 1,65 cm, zachowana dł. 2,5 cm (tabl. 13d).

8. Nr inw. II/109, grób nr 96–97, poziom III/IV, dorosła kobieta i *infans* I, brąz/mosiądz.

Fragmen aplikacji z plastycznym wyobrażeniem piersi kobiety z wystającymi rękami (?) wykonanymi z dolutowanych drucików (?). Brzeg aplikacji zdobiony, ażurową listwą. Wymiary: $1,2 \times 2,3$ cm (tabl. 13e).

9. Nr inw. II/126, grób nr 103, poziom VI, m *adultus*, brąz/mosiądz.

Fragment przedmiotu wykonanego z dwóch zlutowanych blaszek, w tym jednej z wywierconym otworem na nit. Wymiary: $2,3 \times 5,1$ cm.

10. Nr inw. II/224, grób nr 160, poziom IV, m *maturus*, brąz/mosiądz.

Fragment aplikacji pasa o wrzecionowatym kształcie z zaokrąglonymi końcami w których umieszczono nity. Wymiary: $1,8 \times 2,5$ cm.

11. Nr inw. II/233, grób nr 187, poziom III, m *maturus*, brąz/mosiądz.

Okucie złożone z prostokątnej blaszki z wywierconymi w rogach miejscami na nity oraz centralnie zamocowanym kabłąkiem z drutu, wygiętym w literę U – „kołatką” (tabl. 13i).

12. Nr inw. II/239, grób nr 213, poziom III, m *adultus*, brąz/mosiądz.

Fragment mocno zniszczonej, owalnej aplikacji o średnicy ok. 2,0 cm, z centralnie umieszczonym otworem. Zabytek wycięto z cienkiej blachy.

13. Nr inw. II/247, grób nr 228, poziom II, *infans* I, brąz.

Zabytek zachowany w 3 fragmentach, wykonany z cienkiej blachy zdobionej punktowaniem (trybowaniem) układającym się w pionowe pasma oraz wydłużone litery „X”. Łączna dł. zachowanych fragmentów wynosi ok. 23 cm, szer. taśmy zaś 0,6 cm (tabl. 13j).

Uwagi: Być może fragment diademu lub wianka.

14. Nr inw. II/324, grób nr 655, poziom V, k *adultus*, brąz/mosiądz?

Aplikacja pasa złożona z wierzchniej blaszki, najprawdopodobniej odlewanej, zdobionej orna-

mentem roślinnym (?), oraz nieco większej spodniej, powiększającej jej bazę. Od spodu przynitowana jest również trzecia blaszka, stanowiąca podkładkę pod nit. Zachowana dł. wynosi ok. 2,2 cm, szer. 1,2 cm (tabl. 13f).

15. Nr inw. II/339, grób nr 725–726, poziom IX–X, *infans* 1 (w obu grobach), brąz/mosiądz.

Fragment prostokątnej blaszki z wywierconymi dwoma otworami – jednym okrągłym, drugim prostokątnym. Wymiary: ok. $4,0 \times 1,2$ cm.

16. Nr inw. II/370, grób nr 840, poziom IV, kobieta dorosła, brąz/mosiądz.

Fragment zniszczonej, prostokątnej blaszki z wywierconymi trzema otworami. Wymiary: ok. $3,5 \times 4,5$ cm.

17. Nr inw. II/393, grób 946, poziom III, k *adultus*, miedź/mosiądz.

Aplikacja wykonana techniką trybowania, w postaci pierwotnie ośmiolistnej rozety (obecnie 4 płatki zniszczone), o średnicy ok. 1,7 cm, z centralnie umieszczonym nitem (tabl. 13g).

18. Nr inw. II/511, pochówek wtórny XLVI, brąz/mosiądz.

Mocno zniszczone fragmenty aplikacji pasa lub skuwki? Jeden element zdobiony wytłaczanym motywem roślinnym w postaci liścia, dodatkowo przy brzegach dwa otwory na nity. Zachowane rozmiary ok. $1,8 \times 2,0$ cm (tabl. 13h).

19. Nr inw. II/551, znalezisko luźne, brąz/mosiądz.

Zniszczona, owalna aplikacja z blachy. Wymiary: śr. ok. 4,0 cm.

20. Nr inw. II/570, znalezisko luźne, brąz/mosiądz.

Owalna aplikacja z blachy, z wycięciami na obwodzie (trudno jednak ustalić, czy były one intencjonalne czy też są śladami zniszczeń), wewnątrz centralnie umieszczony otwór. Wymiary: $3,7\text{--}3,9$ (śr.) $\times 0,05$ (grub.), 1,0 (śr. otworu) (tabl. 13k).

21. Nr inw. II/572, znalezisko luźne, brąz/mosiądz.

Fragment okucia księgi lub aplikacji pasa. Pierwotnie kwadratowy, zachowany w trzech fragmentach. Centralna część zabytku znajdowała się w otoku z gotycką majuskułową inskrypcją, obecnie nieczytelną, ze słowa rozdzielonymi sześciolistnymi rozetami. Była najprawdopodobniej lekko wypukła – tworzyła owalny guzek z centralnie umieszczonym otworem. W narożnikach otwory na nity. Wymiary: $6,3$ (dł. zach.) $\times 3,1$ (szer. zach.) $\times 0,05$ (grub.), $0,1; 0,2$ (śr. otworu.) cm (tabl. 13l).

IV. KULTURA MATERIALNA W ŚWIELTE ZNALEZISK Z GROBÓW NA CMENTARZU SALWATORA...

SZPILKI

Lp.	Nr inw.	Nr grobu	Poziom	Określenie antropologiczne	Wymiary	Uwagi, ryciny na s. 113–137
1	II/6	5	IV	dorosły	2,2 (dł. zach.) × 0,05 (grub.) × 0,3 (wys. główki)	główka pełna
2	II/9	8	I	k dorosła	1,6 (dł. zach.) × 0,2 (wys. główki) × 0,1 (grub.)	główka pełna
3	II/10	8	I	k dorosła	2,3 (dł. zach.) × 0,15 (wys. główki) × 0,05 (grub.)	fragment, główka pełna
4	II/26B	25	III	k <i>adultus</i>	zły stan zachowania	fragment, główka pełna
5	II/43	39	VI	dorosły	1,4 (dług. zach.), 0,2 (wys. główki), 0,1 (grub.)	fragment, główka z drutu
6	II/68	51	XII	k <i>adultus</i>	2,1 (dł. zach.) × 0,05 (grub.) × 0,15 (śr. główki)	szpilka bez główki
7	II/136	105	IX	k <i>adultus</i>	zły stan zachowania	fragment długiej szpili, bez główki
8	II/185	138	I	<i>infans</i> I	zły stan zachowania	2 szpile: fragmenty, główka z drutu
9	II/195	143	I	k <i>senilis</i>	1,05 (dł. zach.) × 0,2 (wys. główki) × 0,05 grub.), 0,15 × 0,25 (główka)	fragment, główka pełna
10	II/220	157	II	<i>infans</i> I	3,4 (dł. zach.) × 0,1 (grub.)	fragment igły lub szpilki bez główki
11	II/228	166	II	<i>infans</i> I	2 (dł.) × 0,1 (wys. główki), 0,1 (grub.), 0,2 (śr. główki)	fragment długiej szpili; tabl. 14m
12	II/234	187	III	k <i>maturus</i>	3,2 (dł. zach.), 0,25 (wys. główki), 0,25 (śr. główki), 0,1 (grub.)	główka pełna
13	II/240	213	III	k <i>adultus</i>	2,3 (dł. zach.), 0,15 (wys. główki), 0,05 (grub.), 0,15 (śr. główki)	główka pełna
14	II/252	236/237	IV	<i>infans</i> II	2,4 (dł.) × 0,05 (grub.), 0,15 (wys. główki), 0,2 (śr.)	główka pełna
15	II/275	311	I	<i>infans</i> I	2,3 (dł.) × 0,05 (grub.), 0,15 (śr. główki)	główka pełna
16	II/285	353	II	k <i>maturus</i>	2,9 (dł.) × 0,1 (grub.), 0,15 (śr. główki)	główka pełna
17	II/292	364	II	k <i>adultus</i>	2,3 (dł.) × 0,05 (grub.), 0,15 (śr. główki)	główka pełna
18	II/293	365	VIII	k <i>adultus</i>	1,7 (dł. zach.), 0,05 (grub.), 0,15 (wys. główki), 0,2 (śr. główki) cm	fragment, główka z drutu
19	II/296	382	III	k <i>senilis</i>	3,2 (dł.) × 0,1 (grub.), 0,2 (śr. główki)	główka pełna; tabl. 14o
20	II/368	815	I	k <i>adultus</i>	2,3 (dł. zach.), 0,35 (śr. główki), 1,1–1,5 (grub.) cm	fragment, skorodowany
21	II/386	935	II	dorosły	10,45 (dł. zach.) × 0,2 (grub.) główka: 0,8 (wys.) × 1,45 (szer.) cm	szpilka z uchem z drutu, wygiętym w ósemkę; tabl. 14k
22	II/475	1133A	II	k <i>adultus</i>	zły stan zachowania	szpila? bez główki, nieostry koniec zaklepany na płask
23	II/513	XLVII			2,0 (dł.) × 0,05 (grub.), 0,2 (śr. główki), 0,2 (wys. główki)	główka pełna
24	II/516	LVIIB			9,9 (dł.) × 0,2–0,25 (śr.), 0,05 (grub. min.) × 0,3 (szer. nóżki), 1,2 (wys. główki), 1,6 (śr. główki), 0,15 × 0,2 (śr. otworu)	duża szpila z kolistą główką; tabl. 14l
25	II/584	luz			3,8 (dł. zach.) × 0,15 (grub.)	igła?; tabl. 14p
26	II/616	luz			1,0 (dł. zach.) × 0,05 (grub.), 0,2 (śr. główki) cm	fragment, główka z drutu
27	II/617	luz			1,7 (dł. zach.) × 0,05 (grub.) główka: 0,2 (wys.), 0,2 × 0,25 (przekrój główki) cm	główka pełna
28	II/618	luz			3,2 (dł. zach.) × 0,1 (grub.) główka: 0,25 (wys.) × 0,25 (szer.) cm	główka pełna
29	II/619	luz			5,3 (dł.) × 0,1 (grub.) główka: 0,3 (wys.) × 0,4 (śr.) cm	główka z drutu; tabl. 14n

Lp.	Nr inw.	Nr grobu	Poziom	Określenie antropologiczne	Wymiary	Uwagi, ryciny na s. 113–137
30	II/620	luz			2,0 (dł. zach.) × 0,05 (grub.) główka: 0,2 (wys.) × 0,2 (śr.) cm	główka z drutu
31	II/621	luz			1,9 (dł. zach.) × 0,05 główka: 0,2 (wys.) × 0,25 (śr.) cm	główka z drutu?

ANEKS 3. OZDOBY

PIERŚCIONKI

1. Nr inw. II/90, grób nr 76, poziom II, k *Adutlus*, przy paliczku L dłoni, brąz/mosiądz.

Pierścionek z oczkiem szklanym barwy czerwonej. Widoczne ślady ornamentów na szynie oraz na kaszcie. Wymiary: śr. – ok. 2,0 cm. Szyna i kaszta najprawdopodobniej odlana z formy (tabl. 14a).

2. Nr inw. II/120, grób nr 101, poziom IV, k *adultus*, na palcu ręki, brąz/mosiądz.

Pierścionek wykonany z kilku drutów splecionych ze sobą tworzących szeroką szynę. W dwóch miejscach widoczny opłot dookoła szyny z pojedynczego drutu, pomagający utrzymać sztywność konstrukcji. Wymiary: śr. – ok. 1,9 cm, szer. szyny ok. – 0,8 cm (tabl. 14b).

3. Nr inw. II/244, grób nr 224, poziom IV, k *adultus*, brąz/mosiądz.

Obrączka wykonana najprawdopodobniej z płasko-wypukłego drutu. Widoczny ślad styku w jednym miejscu na taśmie. Wymiary: śr. – ok. 2,2 cm, szer. szyny – 0,4 cm. Brak ornamentów (tabl. 14c).

4. Nr inw. II/246, grób nr 224, poziom IV, k *adultus*, brąz/mosiądz.

Fragment szyny pierścionka o szer. ok. 0,2 cm i prawdopodobnej średnicy ok. 2,2 cm.

5. Nr inw. II/253, grób nr 238, *infans I*, brąz/mosiądz.

Fragment wąskiej szyny pierścionka(?), wycięty najprawdopodobniej z blachy. Wymiary: 0,25 (szer.), 0,1 (grub.), 2,2 (śr.) cm.

6. Nr inw. II/332, grób nr 691, poziom II, k *adultus*, na paliczku L ręki, brąz/mosiądz.

Sygnet odlewany z formy, ze zdobioną szyną. Przedstawienie na tłoku pieczętnym w koronie sygnetu mało czytelne i trudne do rozpoznania. Wymiary: śr. – 2,15 cm; szer. taśmy – 0,25–0,5 cm, tarczki – 1,1 cm (tabl. 14d).

7. Nr inw. II/358, grób nr 765, poziom IV, k *adultus*, między paliczkami prawej ręki, brąz/mosiądz.

Fragment sygnetu lub pierścionka z ornamentem na tarczce, najprawdopodobniej w postaci inicjałów, które można czytać jako LH bądź CH bądź IH lub LN oraz mało wyraźnym ornamentem. Wymiary: śr.

– ok. 1,85 cm, szer. szyny – 0,2 cm, tarczki 0,5 cm (tabl. 14e).

8. Nr inw. II/372, grób nr 846, k *adultus*, szkło.

Szklane, niebieskie, obecnie zmatowione oczko pierścionka w kształcie owalnym i przekroju płasko-wypukłym. Wymiary: 0,9 (dł.) × 0,5 (wys. maks.) cm.

9. Nr inw. II/388, grób nr 936, poziom III, k *adultus/maturus* oraz 8. miesięczny płód, brąz/mosiądz.

Pierścionek wykonany z paska blachy brązowej w ten sposób, że luźne końce zachodzą na siebie tworząc koronę pierścienia. Wymiary: śr. – ok. 1,8 cm, szer. szyny – 0,45–0,55 cm (tabl. 14f).

10. Nr inw. II/451, grób nr 1081, poziom II, m *adultus/maturus*, pod grobem, brąz/mosiądz.

Zniszczona obrączka z rozklepanego na płasko drutu, o pierwotnej średnicy ok. 1,6 cm, szer. szyny ok. 0,2 cm.

11. Nr inw. II/520, pochówek wtórny nr LXVIII, brąz/mosiądz.

Pierścionek, najprawdopodobniej odlany z formy, zdobiony rzędami połówek koła ułożonymi przy obu krawędziach szyny. Wymiary: śr. – 1,9 cm, szer. taśmy – 0,35 cm (tabl. 14g).

12. Nr inw. II/536, znalezisko luźne, brąz/mosiądz.

Pierścionek z oczkiem szklanym. Szyna odlana z formy, ornamentowana. Wymiary: śr. obręczy ok. 2 cm, maksymalna szer. szyny – 0,75 cm, śr. oczka – ok. 1 cm.

13. Nr inw. II/553, znalezisko luźne, brąz/mosiądz.

Fragmenty szyny pierścionka wykonanego najprawdopodobniej z rozklepanego drutu.

14. Nr inw. II/586, znalezisko luźne, brąz/mosiądz.

Zniszczona obrączka (?) wykonana z rozklepanego na płasko drutu o pierwotnej śr. ok. 1,8 cm, szer. szyny – 0,25 cm.

15. Nr inw. II/605, znalezisko luźne, brąz/mosiądz.

Pierścionek ze szklanym, niebieskim oczkiem wprawionym w taśmowate gniazdo. Trudno ustalić

sposób produkcji – być może jest to odlew, lub szyna została wykonana z drutu a pozostałe elementy dolutowano. Wymiary: śr. – ok. 1,5-1,6 cm, szer. taśmy – 0,25 cm (tabl. 14h).

Uwagi: mała śr. – być może ozdoba dziecięca.

16. Nr inw. II/606, znalezisko luźne, cyna/ołów.

Pierścionek z koroną uformowaną w motyw złączonych dłoni z ozdobnymi mankietami rękawów. Przedmiot wykonany techniką odlewu. Wymiary: śr. – 1,9 cm, szer. szyny – 0,2 cm (tabl. 14j).

OZDOBY WŁOSÓW

1. Nr inw. II/200, grób nr 149, poziom III, k *adultus*, brąz/mosiądz.

Zachowana w dwóch częściach, podłużna prostokątna blaszka o węższych bokach zakończonych półokrągło; przy końcach wywiercone pojedyncze otwory. Przedmiot został wykonany techniką odlewu, lub został wycięty z arkusza blachy. Powierzchnie zdobiona dwoma równoległymi liniami rytymi. Wymiary: 0,6 × 8,6 cm.

2. Nr inw. II/205, grób nr 151, poziom XI, k *adultus*, brąz/mosiądz.

Fragment ozdoby włosów, w postaci podłużnej blaszki, o węższych bokach zakończonych półokrągło. Zachowany jeden koniec z wywierconym otworem. Przedmiot wykonany najprawdopodobniej techniką odlewu. Powierzchnia zdobiona jest pojedynczą, przykrawędną linią rytą. Wymiary zachowanego fragmentu: 0,6 × 2,9 cm.

3. Nr inw. II/268, grób nr 293, poziom II, k *adultus/maturus*, brąz/mosiądz.

Ozdoba włosów w formie podłużnej blaszki przeżętej w środku, o węższych bokach zakończonych półokrągło. Powierzchnia zniszczona, widoczne ślady zdobienia w postaci wici roślinnych. Wymiary: 1,3-1,8 × 12,9 cm.

4. Nr inw. II/329, grób nr 671, poziom II, dorosła k, brąz/mosiądz.

Dwa fragmenty ozdoby włosów w postaci podłużnych blaszek. Jeden fragment stanowi zakończenie

oble boki. Zachowana dł. obu fragmentów: 8,4 cm, szer. – 1,2 cm.

5. Nr inw. II/495, pochówek wtórny XXV, brąz/mosiądz.

Ozdoba włosów w formie podłużnej blaszki przeżętej w środku, o węższych bokach zakończonych półokrągło. Powierzchnia zniszczona, widoczne ślady zdobienia w postaci wici roślinnych. Wymiary: 1,2-1,9 × 11,3 cm (tabl. 15a).

6. Nr inw. II/521, pochówek wtórny LXXI, brąz/mosiądz.

Ozdoba włosów w formie podłużnej blaszki przeżętej w środku, o węższych bokach zakończonych półokrągło. Powierzchnia zniszczona, widoczne ślady zdobienia w postaci wici roślinnych. Wymiary: 1-1,8 × 9,9 cm (tabl. 15b).

7. Nr inw. II/548, Znalezisko luźne, brąz/mosiądz.

Fragment ozdoby włosów w postaci niezdobionej prostokątnej blaszki, z jednej strony ułamanej, z drugiej zakończonej półokrągło. Wymiary: zachowana dł. – ok. 3,5 cm, szer. – ok. 1,0 cm.

8. Nr inw. II/592, znalezisko luźne, brąz/mosiądz.

Zachowana w dwóch częściach podłużna, prostokątna blaszka o węższych bokach zakończonych półokrągło; przy końcach wywiercone pojedyncze otwory. Wymiary 0,6 × 12,7 cm (tabl. 15c).

9. Nr inw. II/593, znalezisko luźne, brąz/mosiądz.

Fragment ozdoby włosów, w postaci podłużnej blaszki, o węższych bokach ściętych. Zachowany jeden koniec z wywierconym otworem. Powierzchnia zdobiona przykrawędnymi liniami rytymi. Wymiary zachowanego fragmentu: 0,8 × 8,0 cm (tabl. 15d).

10. Nr inw. II/594, znalezisko luźne, brąz/mosiądz.

Zachowana w dwóch częściach podłużna, prostokątna blaszka o węższych bokach zakończonych półokrągło; przy końcach wywiercone pojedyncze otwory. Wymiary: 0,7 × 11,5 cm (tabl. 15e).

ANEKS 4. PRZEDMIOTY OSOBISTE

OKULARY

1. Nr inw. II/326, grób nr 660, poziom I, k *senilis*, brąz/szkło.

Okulary z prostą oprawką drucianą, bez nosków i zauszniaków. Ramka pierwotnie wykonana najprawdopodobniej z pojedynczego, zagiętego drutu,

zniszczona i naprawiana nicią. dł. 9,9 cm, wys. 4,5, śr. szkła ok. 4,1 cm (tabl. 16j).

NAPARSTKI

1. Nr inw. II/3, grób nr 5, brąz, poziom IV, k *adultus*, na palcu prawej dłoni, brąz.

Cylindryczny napaśtek z niepuncowaną obręczą u wlotu. Wymiary: śr. – ok. 2,0 cm, wys. – ok. 2,5–3 cm (tabl. 16a).

2. Nr inw. II/222, grób nr 157, brąz, poziom II, *infans I*, brąz/mosiądz.

Zgnieciony napaśtek, pierwotnie sferyczny. Wymiary: wys. – ok. 1,3 cm, szer. – 0,7 cm, dł. – 2,3 cm (tabl. 16b).

3. Nr inw. II/229, grób nr 179, poziom II, *infans II*, brąz/mosiądz.

Sferyczny napaśtek. Wymiary: wys. – ok. 1,3 cm, śr. – 1,8 cm (tabl. 16c).

4. Nr inw. II/323, grób nr 654, poziom X, k *juvenis*, brąz/mosiądz.

Cylindryczny napaśtek. Wymiary: wys. – 1,7, śr. – 1,5 cm (tabl. 16d).

5. Nr inw. II/369, grób nr 833, poziom III, *infans I*, żelazo.

Cylindryczny napaśtek. Wymiary: wys. – 1,8 cm, śr. – 1,8 cm.

6. Nr inw. II/390, grób nr 937, poziom III, m *adultus*, brąz/mosiądz.

Dwa fragmenty tulei napaśotka; brak czaszy. Zachowane wymiary: 1,35 × 2,4 cm (tabl. 16f).

7. Nr inw. II/403, grób nr 948, poziom V, k *adultus*, po L stronie czaszki, brąz/mosiądz.

Uszkodzony cylindryczny napaśtek, czasza zachowana osobno. Wymiary: wys. – ok. 2,6 cm, śr. – 1,95 cm.

8. Nr inw. II/423, grób nr 959, poziom VI, k *adultus*, pod miednicą, brąz/mosiądz.

Cylindryczny napaśtek o tulei puncowanej w romby. Wymiary: wys. – 1,95 cm, śr. – 1,9 cm (tabl. 16h).

9. Nr inw. II/476, grób nr 1133A, poziom II, k *adultus*/noworodek, brąz/mosiądz.

Tuleja napaśotka we fragmentach, brak czaszy, zachowana wys. – ok. 1,6 cm, śr. – 1,5 cm (tabl. 16g).

10. Nr inw. II/479, grób nr 1153, poziom III, k *senilis*, na klatce piersiowej, brąz/mosiądz.

Napaśtek cylindryczny. Wymiary: śr. – ok. 2 cm, wys. – ok. 2,5 cm (tabl. 16i).

11. Nr inw. II/595, znalezisko luźne, brąz/mosiądz.

Napaśtek cylindryczny. Wymiary: śr. – ok. 1,6 cm, wys. – 1,8 cm (tabl. 16e).

NOŻYCE

1. Nr inw. II/4, grób nr 5, poziom IV, k *adultus*, na tułowiu, żelazo.

Nożyce dwuczęściowe łączone nitem, zawinięte w tkaninę. Wymiary: dł. – ok. 18,0 cm, szer. – 5,2 cm (tabl. 17a).

2. Nr inw. II/172, grób nr 117, poziom IX, k *adultus*, przy nasadzie bliższej L kości ramiennej, żelazo

Nożyce dwuczęściowe, obecnie niepołączone nitem, ślad puncy na zewnętrznej części ostrza. Wymiary: 11,7 × 4,6 cm (tabl. 17b).

3. Nr inw. II/192, grób nr 140, poziom XI, k *adultus*, przy p talerzu miednicy, żelazo

Nożyce kabłąkowe. Wymiary: dł. – 23,3 cm, szer. – kabłąka 1,9 cm (tabl. 17c).

4. Nr inw. II/245, grób nr 224, poziom II, k *adultus*, żelazo.

Jedna część nożyc dwuczęściowych. Wymiary: dł. – 14,5 cm, szer. – 2,6 cm (tabl. 17d).

NOŻE

1. Nr inw. II/13, grób nr 13, poziom II, k *adultus*, żelazo.

Fragment skorodowanej główki noża o tylcu prostym. Wymiary: ok. 2,0 × 10,0 cm.

2. Nr inw. II/18, grób nr 23, poziom V, dorosła k, żelazo, drewno.

Fragmenty dwóch noży, z drewnianymi okładzinami mocowanymi za pomocą nitów (obecnie niewidoczne). Zły stan zachowania zabytków uniemożliwia ich rozdzielenie i dokładniejszy opis. Wymiary zachowanej bryły: 19,5 (dł.) × 1,7 (wys.) × 4,2 (szer.) cm.

3. Nr inw. II/19, grób nr 23/24, poziom V, dorosła k, żelazo.

Fragment główki noża o wymiarach ok. 2,0 × 8,0 cm.

4. Nr inw. II/23, grób nr 23/24, poziom V, dorosła k, przy p boku, żelazo.

Nóż zachowany we fragmentach wraz z pochwą. Oprawa z okładziną drewnianą, łączoną trzema nitami, okuta od strony tylca żelazną blachą. Wymiary zachowanego noża w pochwie: 1,65 × 2,55 × 22,0 cm (tabl. 18a).

5. Nr inw. II/25, grób nr 24, k *adultus*, żelazo.

Fragment trzpienia noża w postaci listwy z trzema miejscami na nity (w tym jeden zachowany) – koniec przy główicy zakończony nieregularnie – prawdopodobnie pierwotnie stanowił ozdobę przy „główicy”.

6. Nr inw. II/33, grób nr 32, poziom VI, k *adultus*, żelazo, między kośćmi udowymi, żelazo, drewno.

Mocno zniszczony nóż, najprawdopodobniej z oprawą mocowaną na trzpieniu. Zły stan zachowa-

nia zabytku uniemożliwia podanie szczegółowego opisu i dokładnych wymiarów: 13,3 (dł. zach.) × 1,4 (szer.), 1,5 (śr.) cm.

7. Nr inw. II/36, grób nr 35, poziom V, dorosła k, skóra, żelazo.

Mocno zniszczony noż zachowany wraz z fragmentem pochwy; z płaskim tyłcem i oprawą pierwotnie mocowana na trzpieniu. Zachowane wymiary 18,0 (dł. zach.) × 1,5 (wys.), 2,0 (szer. ostrza) cm.

8. Nr inw. II/39, grób nr 36, poziom VII, k *adultus*, żelazo, drewno.

Fragment noża z drewnianą oprawą okładzinową (zachowana tylko jedna), trzema otworami na nity, zdobioną regularnymi, poprzecznymi nacięciami. Wymiary: 13 (dł. zachowana) × 1,6 (szer.) × 0,2–0,6 (grub.) cm.

9. Nr inw. II/40, grób nr 36, poziom VII, k *adultus*, żelazo, drewno.

Fragment noża o tyłcu prostym, z drewnianą oprawą okładzinową łączoną za pomocą trzech nitów, przekrój rękojeści owalny. Zachowane wymiary: 1,25 × 1,7 × 14,7 cm (tabl. 18b).

10. Nr inw. II/47, grób nr 40, poziom VIII, k *adultus*, żelazo, kość/poroże, skóra.

Noż w pochwie, z oprawą kościaną mocowaną na trzpieniu, zdobioną pasmami skośnych, dookólnych lini. Wymiary: 15,1 (dł.) × 1,5 (wys.) × 1,5 (szer.) cm (tabl. 18c).

11. Nr inw. II/62, grób nr 50, poziom XI, k *adultus*, na P stronie klatki piersiowej, żelazo, kość/poroże.

Dwa noże z oprawą kościaną/rogową w pochwie żelaznej z przymocowanym łańcuchem. Oprawa nasadzona na trzpień, zdobiona rytym ornamentem oczkowym wykonanym cyrklem oraz pasmem skośnej, rytej kratownicy. Wymiary: 16 (dł.) × 2,8 (szer. maks.) × 3,5 (wys. maks.) cm (tabl. 18d).

12. Nr inw. II/72, grób nr 55, poziom XIII, k *adultus/infans* I, żelazo, przy L boku, skóra, drewno

Komplet dwóch noży noszonych w jednej pochwie, obecnie mocno zniszczonych. Jeden z trzonkiem nasadzonym na trzpień, drugi z okładzinami łączonymi za pomocą nitów. Wymiary całości: 16,0 (dł.) × 2,8 (szer. maks) × 3,5 (wys. maks.) cm.

13. Nr inw. II/76, grób 66, poziom IV, k dorosła, żelazo, drewno.

Fragment noża o płaskim tyłcu, z owalną w przekroju okładziną mocowaną za pomocą trzech nitów. Wymiary zachowanego fragmentu: 11,7 (dł. zach.) × 1,4 (wys. maks.) × 1,7 (szer.) cm, dł. rękojeści ok. 7 cm.

14. Nr inw. II/77, Grob 66, poziom IV, k dorosła, żelazo, drewno.

Fragment owalnej w przekroju okładziny oprawy noża, mocowanej za pomocą trzech nitów. Wymiary: 9,4 (dł. zach.) × 1,5 (wys.) × 1,9 (szer.) cm.

15. Nr inw. II/82, grób nr 68, poziom IX, k *adultus*, na miednicy, żelazo, drewno.

Noż w pochwie z oprawą w postaci prostokątnych w przekroju okładzin mocowanych za pomocą nitów. Wymiary: 18,1 (dł.) × 2,0 (wys.) × 2,1 (szer.) × 0,3 (gr. maks.) cm (tabl. 18e).

16. Nr inw. II/84, grób nr 70, poziom X, k *maturus*, przy p boku, żelazo, drewno, brąz/mosiądz.

Mocno skordowany noż w pochwie. Okładzina, drewniana, mocowana za pomocą trzech nitów, zwieńczona przy końcu brązową aplikacją (?). Wymiary: 13,9 (dł.) × 1,3 (wys.) × 1,7 (szer.) cm.

17. Nr inw. II/87, grób nr 74, poziom V, dorosły osobnik, żelazo, drewno, skóra.

Fragment noża z oprawą okładzinową, mocowaną za pomocą trzech nitów, prawdopodobnie zdobionych, brązowych lub z brązowymi podkładkami. Wymiary zachowanego fragmentu: 13,5 (dł. zach.) × 1,7 (wys.) × 1,4 (szer. ostrza, 2,2 (szer. rękojeści), 0,1 – 0,5 (grub.) cm.

18. Nr inw. II/105, grób nr 93, poziom IV, k dorosła, żelazo, przy L kości udowej, żelazo, drewno, brąz/mosiądz.

Mocno skorodowany noż w pochwie. Oprawa najprawdopodobniej drewniana, nasadzona na trzpień, zwieńczona brązową aplikacją. Wymiary: 14 (dł.) × 1,2 (wys. maks.), 1,6 (szer. rękojeści), 1,5 (szer. ostrza) cm.

19. Nr inw. II/107, grób nr 94, poziom V, dorosły osobnik, między kośćmi udowymi; żelazo, skóra, drewno, brąz.

Zabytki zachowane w bardzo słabym stanie. Pochwa skórzana, zdobiona skośnymi i poprzecznymi liniami, zaopatrzona od spodu w brązowy trzewik w formie litery „V”, zwieńczony kulką. Jeden noż z okładziną w przekroju sześciokątną, mocowaną na trzy nity, zwieńczoną najprawdopodobniej żelazną kulką uformowaną z końca trzpienia. Drugi noż mniejszy, z owalnym trzonkiem nasadzonym na trzpień. Wymiary zachowanych fragmentów: 1 fragm.: 22,6 (dł.) × 2,3 (wys. zach) × 2,75 (szer.); 2 fragm.: 5,0 (dł.) × 2,3 (wys.) × 1,5 (szer.) cm.

20. Nr inw. II/119, grób nr 101, poziom IV, k *adultus*, na P talerzu miednicy, żelazo, kość.

Fragment oprawy noża z kościaną oprawą okładzinową mocowaną za pomocą trzech nitów, z wyodrębnioną „głowicą” w postaci rozszerzającego się półkuliście poszerzenia przy końcu rękojeści. Zachowane wymiary: 11,5 (dł.) × 1,3 (wys.) × 2,3 (szer.) cm.

21. Nr inw. II/122, grób nr 103, poziom VI, k *adultus*, żelazo.

Mocno skorodowane fragmenty noża (noży). Zły stan zachowania zabytku uniemożliwia dokładniejszy opis. Zachowane wymiary: ok. $2,5 \times 11,5$ cm.

22. Nr inw. II/123, grób nr 103, poziom VI, k *adultus*, żelazo.

Mocno skorodowany fragment głowni noża, najprawdopodobniej wraz z fragmentem łańcucha. Zły stan zachowania zabytku uniemożliwia dokładniejszy opis. Zachowane wymiary: $2,5 \times 9,8$ cm.

23. Nr inw. II/133, grób nr 103, poziom VI, k *adultus*, żelazo, drewno.

Nóż z drewnianą oprawą okładzinową, wzdłuż trzpienia okuty blachą, zwieńczoną guzkiem przy końcu rękojeści. Głownia o tylcu płaskim, łukowato zwężającym się w stronę prostego ostrza. Na jednej stronie głowni wybite dwa znaki. Powierzchnia przy rękojeści zdobiona skośnymi liniami. Wymiary: 21 (dł.) $\times$ $2,1$ (szer.), $0,05 - 0,35$ (grub. ostrza); dł. rękojeści – ok. $8,4$ cm, szer. maks. – ok. $2,2$ cm (tabl. 18f).

24. Nr inw. II/140, grób nr 105, poziom IX, k *adultus*, nad p talerzem miednicy, żelazo, kość/poroże, skóra.

Dwa noże umieszczone w jednej pochwie. Oprawa obu egzemplarzy okładzinowa wykonana z kości lub poroża, mocowana za pomocą trzech nitów. Jeden egzemplarz ma wyodrębnioną „głowicę” w postaci rozszerzającego się półkuliście poszerzenia przy końcu oprawy. Wymiary całej zachowanej bryły: $17,2$ (dł.) $\times$ $2,2$ (wys.) $\times$ $3,1$ (szer.) cm.

25. Nr inw. II/148, grób nr 112, poziom VIII, k *adultus*, po wewnętrznej stronie L kości udowej, żelazo.

Fragment noża z ułamanym ostrzem i zachowanym trzpieniem, na który pierwotnie nasadzono rękojeść. Wymiary zachowane zabytku: $13,9$ (dł. zach.) $\times$ $1,6$ (wys. maks.) $\times$ $1,9$ (szer.), $0,6 - 0,7$ (śr.) cm.

26. Nr inw. II/151, grób nr 113, poziom X, k *adultus*, po p stronie klatki piersiowej, żelazo.

Fragment żelaznego noża z zachowanym fragmentem ostrza oraz trzpieniem. Zły stan zachowanego zabytku uniemożliwia dokładniejszy opis. Wymiary: ok. $2,6 \times 12$ cm.

27. Nr inw. II/155, grób nr 114, poziom VII, k *adultus*, przy talerzu miednicy, żelazo, drewno.

Fragment noża zachowany wraz z częścią pochwy oraz oprawą drewnianą, nasadzoną na trzpień, w przekroju okrągłą. na głowicy ślad po okuciu z blachy i nicie (prawdopodobnie zaklepanym końcu trzpienia). Głownia mocno skorodowana. Wymiary: $15,4$ (dł. zachowana) $\times$ $1,7$ (szer. głowni) cm.

28. Nr inw. II/158, grób nr 114, poziom VII, k *adultus*, między kośćmi udowymi, żelazo, drewno.

Nóż mocno skorodowany, zachowany w kilku fragmentach. Oprawa nasadzana na trzpień, wykonana z drewna. Wymiary: $15,5$ (dł. zachowana), $1,7$ (szer. ostrza), $2,1$ (śr. maks. okładziny) cm.

29. Nr inw. II/161, grób nr 114, poziom VII, k *adultus*, przy P talerzu miednicy, żelazo, kość.

Kościanna oprawa noża (lub innego przedmiotu), pierwotnie nasadzana na trzpień. Włot wzmocniony okuciem z blachy. Koniec trzonka również okuty blaszką wyciętą w okrąg, trzymającą się za pomocą zaklepanego na płask trzpienia. Wymiary: $6,9$ (dł. zach.), $1,1 - 2,1$ (śr.) cm.

30. Nr inw. II/165, grób nr 115, poziom VIII, k *adultus*, żelazo, kość, drewno.

Nóż w skórzanej pochwie, z oprawą drewnianą, okładzinową. Poza pochwą widoczne dwa nity. Wymiary: $20,5$ (dł.), 2 (wys.), $2,4$ (szer. oprawy) cm (tabl. 19a).

31. Nr inw. II/173, grób nr 117, poziom IX, k *adultus*, żelazo, kość.

Oprawa noża (lub innego przedmiotu) nasadzona na żelazny trzpień. Włot wzmocniony brązową tuleją. Wymiary: $8,3$ (dł. zach.) $\times$ $1,7$ (wys. zach.) $\times$ $1,9$ (szer.) cm.

32. Nr inw. II/175, grób nr 119, poziom IX, k *adultus*, przy L kości udowej; żelazo, brąz, drewno.

Nóż zachowany we fragmentach, z oprawą drewnianą, nasadzoną na trzpień, okutą blachą brązową zdobioną w spiralny wzór, włot oprawy wzmocniony tuleją. Wymiary: $16,2$ (dł. zach.) $\times$ $1,1$ (wys.), $1,2$ (szer. ostrza), $0,8 - 1$ (szer. rękojeści) cm.

33. Nr inw. II/176, grób nr 119, poziom IX, k *adultus*, przy l kości udowej, żelazo, drewno.

Nóż z oprawą drewnianą oprawą okładzinową, mocowaną za pomocą trzech nitów. Tylec głowni płaski, prosty, ostrze zwężające się łukowato ku tylcowi. Wymiary: $20,5$ (dł., $13 -$ dł. głowni) $\times$ $2,2$ (szer. ostrza) $\times$ $2,7$ (szer. rękojeści) cm.

34. Nr inw. II/204, grób nr 151, poziom XI, k *adultus*, żelazo, skóra, sznurek/rzemień.

Fragment mocno skorodowanego noża, z zachowanym fragmentem pochwy ze skóry obwiązanej sznurkiem lub rzemieniem. Stan zachowania zabytku uniemożliwia dokładniejszy opis. Wymiary: $13,1$ (dł. zach.) $\times$ 2 (wys.) $\times$ $1,5$ (szer. głowni), $2,6$ (szer. pochwy) cm.

35. Nr inw. II/211, grób nr 152, poziom XII, k *senilis*, przy P talerzu miednicy; żelazo, kość, brąz.

Nóż zachowany we fragmentach. Oprawa kościana, okładzinowa, mocowana za pomocą 4 nitów ze śladami zdobień brązowych. Wymiary 18,2 (dł. zach.) $\times$ 1,5 (wys.) $\times$ 1,5 (szer. ostrza) / 1,9 (szer. okładziny), 0,1–0,5 (grub. głowni) [cm]

36. Nr inw. II/344, grób nr 740, poziom XIII, k *adultus*, żelazo, drewno, brąz.

Nóż z drewnianą oprawą okładzinową, soczewkową (rękojeść soczewkowata w przekroju), mocowaną za pomocą 4 nitów, dodatkowo zdobioną mniejszymi nitami nie przebijającymi trzpień oraz dwoma pierścieniowatymi okuciami. Głownia ułamana, tylec płaski. Wymiary: 14,7 (dł. zachowanego frag.), 7,8 (dł. oprawy) $\times$ 2,2 (szer.) $\times$ 1,5 (grub.) cm (tabl. 19b).

37. Nr inw. II/351, grób nr 741, poziom XIV, k *adultus*, żelazo.

Fragmenty dwóch skorodowanych głowni noży, w tym jedna z zachowanym fragmentem trzpienia przystosowanym do oprawy okładzinowej, druga nieokreślona. Tylec płaski, prosty, ostrza zwężające się łukowato ku tyłowi. Wymiary: 13,5 (dł. zach.; dł. obu głowni ok. 12,0) $\times$ 2,2 (wys.) $\times$ 3,4 (szer.) cm.

38. Nr inw. II/374, grób nr 848A, poziom II, k *adultus* (+ płód), przy miednicy; żelazo, drewno.

Nóż z oprawą drewnianą okładzinową w przekroju prostokątną rozszerzającą się ku końcowi, mocowaną za pomocą nitów (widoczny jeden), być może pierwotnie okutą blachą wzdłuż trzpienia.

Głownia o tylcu prostym, wraz z ostrzem zwężająca się ku osi głowni. Wymiary: 21,5 (dł.) $\times$ 2,1 (wys.) $\times$ 2,8 (szer. maks.), 12,7 (dł. ostrza) cm.

39. Nr inw. II/392, Gr. 946, poziom III, k *adultus*, przy p talerzu miednicy; żelazo, skóra, brąz/mosiądz.

Nóż zachowany we fragmentach. Oprawa odlana z brązu, zdobiona segmentami: u nasady skośnej kratownicy, w parti centralnej wklęsłych oraz wypukłych rombów; z kulistą głowicą zwieńczoną pojedynczym guzkiem. Głownia o tylcu prostym z ostrzem łukowato zwężającym się ku tyłowi. Wymiary: ostrze: 6,6 (dł.) $\times$ 1,8 (szer.) rękojeść: 5,8 (dł.) $\times$ 1,05 (śr. maks.), 0,4 (śr. otworu) cm (tab. 19c).

40. Nr inw. II/404, grób nr 948, poziom V, k *adultus*, przy p talerzu miednicy; żelazo, drewno.

Nóż z drewnianą oprawą okładzinową, w przekroju owalną, mocowaną za pomocą niewidocznych obecnie nitów. Głownia o tylcu prostym i ułamanym wierzchołku. Wymiary: 23,5 (dł. zach.), głownia ok. 12,5 cm, $\times$ 2,0 (szer.) cm.

41. Nr inw. II/407, grób nr 953, poziom IV, k *adultus*, przy p talerzu miednicy, żelazo.

Zniszczona i mocno skorodowana głownia noża. Wymiary: ok. 6,5 (dł. zach.) $\times$ 2,0 (szer. zach.) cm.

42. Nr inw. II/411, grób nr 954, poziom V, k *adultus*, żelazo, kość

Fragment noża z kościaną oprawą okładzinową, w przekroju prostokątną, mocowaną za pomocą nitów (obecnie widoczny tylko jeden) rozszerzającą się w kierunku głowicy. Głownia ułamana, o tylcu prostym. Do głowni przyrośnięty groszyk (greszel) austriacki. Wymiary: 14,4 (dł. zach., ok. 7,5 dł. oprawy) $\times$ 1,9 (szer. maks. głowni) $\times$ 1,4 (gr. maks. oprawy) cm.

43. Nr inw. II/414, grób nr 955, poziom VI, k *adultus*, żelazo, kość.

Fragment noża z kościaną oprawą okładzinową, w przekroju prostokątną, mocowaną za pomocą 3 nitów. Głownia ułamana, z tyłu płaska. Wymiary: 17,0 (dł. zach.; dł. oprawy 8,5) $\times$ 1,7 (szer.), 0,2–0,5 (grub. ostrza) cm.

44. Nr inw. II/419, grób nr 958, poziom VII, k *adultus*, przy p talerzu miednicy; żelazo, drewno, skóra.

Nóż w pochwie, z drewnianą oprawą okładzinową okutą blachą. Pochwa skórzana, wzmocniona blachą żelazną. Zły stan zachowania zabytku uniemożliwia bardziej szczegółowy opis. Wymiary: 19,8 (dł. zach.), 2,3 (szer.) cm.

45. Nr inw. II/424, grób nr 959, poziom VI, k *adultus*, pod p talerzem miednicy; żelazo, drewno.

Mocno zniszczony i skorodowany nóż we fragmentach. Głownia kompletnie zniszczona. Oprawa okładzinowa, mocowana za pomocą nitów (obecnie niewidoczne), w przekroju soczewkowata. Wymiary oprawy: 11,5 (dł.) $\times$ 4 (szer. maks.) cm.

46. Nr inw. II/426, grób nr 961, poziom VII, k *adultus*, na talerzu miednicy; żelazo

Mocno zniszczony i skorodowany fragment noża z trzpieniem. Stan zachowania zabytku uniemożliwia szczegółowy opis. Wymiary: dł. zachowana ok. 9,5 cm.

47. Nr inw. II/439, grób nr 1050, poziom I, k *adultus*, żelazo.

Fragment głowni noża. Wymiary: 8,5 (dł. zachowana) $\times$ 2,5 (szer. maks.) cm.

48. Nr inw. II/455, grób nr 1083, poziom VII, dorosła k, na p talerzu miednicy; żelazo, drewno.

Fragment noża z oprawą okładzinową mocowaną za pomocą 6 niewielkich nitów, głowica rękojeści skośnie ścięta w kierunku ostrza. Głownia zachowana fragmentarycznie. na głowni fragment drewna, być może pozostałość po okładzinie pochwy.

Wymiary: 13,0 (dł; 7,5 dł. oprawy) × 1,2 (szer.) × 0,7 (grub.) cm.

49. Nr inw. II/458, grób nr 1087, poziom VIII, k *adultus*, żelazo, skóra.

Fragment żelaznej oprawy noża w skórzanej pochwie, lub pierwotnie obciążonej skórą. Zły stan zachowania zabytku uniemożliwia bardziej szczegółowy opis. Wymiary: 7,8 (dł. zach.) × 1,8 (szer. zach.) cm.

50. Nr inw. II/460, grób nr 1088, poziom VIII, m *maturus*, na p talerzu miednicy; żelazo, kość.

Nóż (cały) zachowany we fragmentach. Oprawa kościana okładzinowa, mocowana za pomocą nitów (widoczny jeden), w przekroju zbliżona do prostokąta. Głownia o tylcu płaskim, prostym, ostrze łukowato zwężające się ku tyłcowi przy czubku. Przy rękojeści zachowany fragment skórzanej pochwy. Wymiary: 17,2 (dł. całk.; ok. 8, dł. oprawy) × 2,3 (szer.). Pochwa: 1,9 (wys.) × 2,7 (szer.) cm.

51. Nr inw. II/461, grób nr 1090, poziom IX, dorosły osobnik, przy I talerzu miednicy; żelazo.

Mocno skorodowana głownia noża, zachowana wraz z fragmentem trzpienia. Pierwotna oprawa była najprawdopodobniej nasadzona na trzpień. Wymiary: 7,5 (dł. zach.) × 1,6 (szer. maks.) cm.

52. Nr inw. II/478, grób nr 1140, poziom III, m *maturus*, przy I piszczelu; żelazo, drewno.

Zachowane nóż oraz pochwa? Nóż z drewnianą oprawą okładzinową mocowaną za pomocą 3 nitów, w przekroju zbliżona do prostokąta, rozszerzającą się ku „głowicy”. Głownia o tylcu płaskim prostym, ostrze wyodrębnione od trzpienia, zwężające się w kierunku tyłca. Wymiary noża: 21,3 (dł. całk.; dł. oprawy ok. 11,0) × 3,5 (szer. maks.; 2,2 szer. maks. głowni) cm (tabl. 19d).

53. Nr inw. II/486, pochówek wtórny XVI, żelazo, drewno, skóra.

Nóż zachowany wraz z fragmentem pochwy. Oprawa drewniana okładzinowa, nity obecnie niewidoczne, „głowica” zwieńczona okuciem z blachy brązowej zakończonym guzkiem. Głownia przykryta fragmentami pochwy, mocno skorodowana. Wymiary: 16,1 (dł. zach.) × 2,7 (szer. maks.), 1,7 (szer. ostrza), 1,65 × 1,75 (śr. okładziny) cm (tabl. 19e).

54. Nr inw. II/549, zabytek luźny, żelazo, drewno?

Mocno skorodowany fragment noża. Ze względu na zły stan zachowania zabytku, trudno ustalić poszczególne elementy i dokonać bardziej szczegółowego opisu. Wymiary: 18,1 (dł. maks.) × 1,7 (szer. maks.) cm.

55. Nr inw. II/552, zabytek luźny, żelazo.

Fragment zniszczonej głowni noża z zaznaczonym trzpieniem, na który najprawdopodobniej pierwotnie nasadzono oprawę. Głownia o tylcu nieregularnym łukowatym i ostrzu wraz z tyłcem zwężającym się ku osi. Wymiary: 13,5 cm (dł. zach.), 12,5 (dł. głowni) × 1,8 (szer. maks. głowni) cm.

56. Nr inw. II/596, zabytek luźny, żelazo.

Nóż bez oprawy, z trzpieniem przygotowanym do oprawy okładzinowej z trzema miejscami na nity. Głownia o tylcu prostym i ostrzu zwężającym się łukowato ku tyłcowi. Wymiary: 18 (dł. całk.) × 1,8 (szer. maks.) × 0,4 (grub. maks.) cm.

57. Nr inw. II/597, zabytek luźny, żelazo.

Głownia noża wraz z trzpieniem do osadzenia rękojeści. Głownia o tylcu prostym i ostrzu łukowato zwężającym się ku tyłcowi. Wymiary: 13,6 (dł. zach), 9,5 (dł. głowni) × 1,4 (szer. maks) cm (tabl. 19f).

58. Nr inw. II/57, grób nr 43, k *adultus*, między p kością ramieniową a żebrami; żelazo, drewno.

Wymiary: 17,1 (dł.) × 1,55 (wys.) × 2,45 (szer.) cm.

59. Nr inw. II/94, grób nr 83, Dorosły, żelazo.

Fragment bardzo mocno skorodowanego noża. Stan zachowania zabytku uniemożliwia szczegółowy opis.

60. Nr inw. II/183, grób nr 136, k *adultus*.

Fragment bardzo mocno skorodowanego noża. Stan zachowania zabytku uniemożliwia szczegółowy opis.

61. Nr inw. II/469, grób nr 1099, k *adultus*.

Fragment bardzo mocno skorodowanego noża. Stan zachowania zabytku uniemożliwia szczegółowy opis.

62. Nr inw. II/642, znalezisko luźne, kość/poroże.

Fragment okładziny oprawy najprawdopodobniej noża. Zachowany otwór na nit oraz zdobienie oczkowaniem. Wymiary: 4,7 (dł. zach.), 0,4–0,8 (śr.) cm.

IV. KULTURA MATERIALNA W ŚWIELTE ZNALEZISK Z GROBÓW NA CMENTARZU SALWATORA...

KLUCZE

Lp.	Nr inw.	Nr grobu	Poziom	Określenie antropologiczne	Liczba kluczy	Wymiary	Uwagi nr tabl. na s. 113–137
1	II/12	13	II	<i>k adultus</i>	1	7,6 (dł.) × 2,2 (wys.) × 3,4 (szer.) cm	
2	II/26	25	III	<i>k adultus</i>	1	12,7(dł.) × 2,4 (wys.) × 3,8 (szer.), 1,4–1,5 (śr.) cm	
3	II/28	29	I	k dorosła	3	klucz nr 1: 13,5 (dł.) × 5,5 (szer.), 1,5–1,7 (śr.) klucz nr 2: 11,7 (dł.) × 4,3 (szer.), 0,9 (śr.), klucz nr 3: 12,5 × 4,9 (szer.), 1,3 (śr.) cm	pęk mocno skorodowanych kluczy w tym 1 z kolankiem (?)
4	II/31	32	VI	<i>k adultus</i>	1	11,5 (dł.) × 1,4 (wys.) × 3,6 (szer.), 0,9–1,2 (śr.) cm	
5	II/32	32	VI	<i>k adultus</i>	1	12,0 (dł.) × 1,8 (wys.) × 4,3 (szer.), 1,1–1,3 (śr.) cm	
6	II/46	40	VIII	<i>k adultus</i>	2	klucz nr 1: 11,2 (dł.) × 3,7 (szer.), 1 (śr.) cm, klucz nr 2: 7,8 (dł.) × 3,1 (szer.), 0,7 (śr.) cm, łańcuszek: 42,8 (dł. zach.)	łańcuch, cały klucz i ucho; tabl. 20a
7	II/49	41	IX	<i>k maturus</i>	1	fragment ucha	
8	II/56	43	X	<i>k adultus</i>	3	klucz nr 1: 13 (dł.) × 4,4 (wys.) × 5,1 (szer.) cm, klucz nr 2: 9,3 (dł.) × 4,4 (wys.) × 3,3 (szer. zach.) cm, klucz nr 3: 14,3 (dł.) × 4,4 (wys.) × 5 (szer.) cm, klucz nr 4: 7,8 (dł. zach.) × 4,4 (wys.) × 2,1 (szer. zach.) cm	
9	II/61	50	XI	<i>k adultus</i>		klucz nr 1: 11,6 (dł.) × 3,5 (szer. zach.) × 0,9–1,1(śr.) cm, klucz nr 2: 11,0 (dł.) × 2,4 (szer.), 1,1 (śr.) cm	klucze połączone były łańcuszkiem, zachował się też fragment przedmiotu ze skóry (sakiewki?)
10	II/70	55	XIII	<i>k adultus, infans I</i>	1	12,4 (dł.) × 2 (wys.) × 5,0 (szer.) cm	
11	II/71	55	XIII	<i>k adultus, infans I</i>	2	klucz nr 1: 14,2 (dł.) × 2,5 cm (wys.) × 4,2 (szer.), 1,3 (śr.) cm, klucz nr 2: 11,7 (dł. zach.) × 2,5 (wys.) × 3,3 (szer. zach.), 1,3 (śr.) cm	cały i z fragmentem ucha
12	II/75	66	IV	k dorosła	4	klucz nr 1: 13 (dł.) × 4,7 (szer.), 1,4 (śr.), klucz nr 2: 10,7 (dł.) × 4,4 (szer.), 1,1 (śr.), klucz nr 3: 10,4 (dł. zach.) × 1,4 (śr.), klucz nr 4: 3,3 (dług. zach.) × 1,2 (śr. zach.) cm	pęk 4. kluczy w tym 1 z kolankiem
13	II/80	68	IX	<i>k adultus</i>	1	11,6 (dł. zach.) × 1,2 (wys.) × 3,7 (szer. zach.) cm	fragment klucza
14	II/81	68	IX	<i>k adultus</i>	1	14 (dł.) × 2,3 (wys.) × 5,3 (szer.) cm	klucz we fragmentach
15	II/86	74	V	dorosły	2	8,3 (dł.) × 1,6 (wys.) × 3,3 (szer.), 0,8–0,9 (śr.) cm	cały bez pióra i uchwyt
16	II/92	83	I	dorosły	?	zły stan zachowania	
17	II/99	87	III	<i>k adultus</i>	2	klucz nr 1: 10,3 (dł.) × 4,2 (szer.), 1,2–1,3 (śr.), klucz nr 2: 12,2 (dł.) × 4,7 (szer.) cm	fragmenty 2. kluczy, bardzo zły stan zachowania
18	II/102	92	III	dorosła k/ <i>infans I</i>	1	11,8 (dł.) × 2–2,8 (wys.) × 3,5–5,1 (szer.), łańcuszek: 7,3 (dł. zach.) cm	

JAKUB SAWICKI

Lp.	Nr inw.	Nr grobu	Poziom	Określenie antropologiczne	Liczba kluczy	Wymiary	Uwagi nr tabl. na s. 113–137
19	II/103	93	IV	k dorosła	1	10,1 (dł.) $\times$ 2,2 (wys.) $\times$ 3,8 (szer.) cm	tabl. 20b
20	II/104	93	IV	k dorosła	2	7,4 (dł.) $\times$ 4,6 (wys.) $\times$ 2,9 (szer.), 0,7–0,8 (śr.) cm	klucz cały i fragment
21	II/106	94	V	dorosły	4	klucz nr 1: 11,4 (dł.) $\times$ 3,5 (szer.), 0,8 (śr.), klucz nr 2: 13,3 (dł. zach.) $\times$ 3,5 (szer. zach.), 1,1–1,2 (śr.), klucz nr 3: 6,1 (dł. zach.) $\times$ 2,0 (szer.), klucz nr 4: 11,5 (dł.) $\times$ 4 (szer.), 0,8–0,9 (śr.) cm	2 całe klucze w tym z piórem, z ażurem oraz z piórem z delikatnym blankowaniem na dłuższej krawędzi; klucz bez ucha
22	II/111	99	V	k dorosła	1	13,9 (dł.) $\times$ 2,4 (wys.) $\times$ 5,1 (szer.) cm	
23	II/112	99	V	k dorosła	1	14,1 (dł.) $\times$ 2,1 (wys.) $\times$ 4,3 (szer.) cm	ucho zdobione wolutami; tabl. 20d
24	II/114	100	VIII	k <i>adultus</i>	2	klucz nr 1: 12,3 (dł.) $\times$ 2,5 (wys.) $\times$ 4,7 (szer.), klucz nr 2: 12 (dł.) $\times$ 2,5 (wys.) $\times$ 3,9 (szer.) cm	
25	II/116	101	IV	k <i>adultus</i>	1	zły stan zachowania	klucz we fragmentach, pióro z blankowaniem na najdłuższej krawędzi
26	II/118	101	IV	k <i>adultus</i>	3	klucz nr 1: 7,6 (dł.) $\times$ 3,0 (wys.) $\times$ 3,1 (szer.), klucz nr 2: 8,1 (dł.) $\times$ 3,0 (wys.) $\times$ 3,3 (szer.), klucz nr 3: 3,6 (dł.) $\times$ 3,0 (wys.) $\times$ 3,5 (szer.), 0,9–1,1 (śr.) cm	2 małe klucze (całe) z niewyraźnymi piórami; fragment ucha
27	II/127	103	VI	k <i>adultus</i>	1	12 (dł. zach.) $\times$ 1,8 (wys.) $\times$ 4,3 (szer. zach.) cm	fragment, ażurowe pióro klucza; tabl. 20c
28	II/128	103	VI	k <i>adultus</i>	1	12,9 (dł.) $\times$ 2,1 (wys.) $\times$ 4,6 (szer. zach.) cm	klucz we fragmentach, ucho z dziurą na laskę, pióro ze schodkowym blankowaniem
29	II/129	103	VI	k <i>adultus</i>	1	9,8 (dł. zach.) $\times$ 1,9 (wys.) $\times$ 5,2 (szer. zach.), 0,9–1,4 (śr.) cm	fragment
30	II/130	103	VI	k <i>adultus</i>	2	klucz nr 1: 14,2 (dł.) $\times$ 2,0 (wys.) $\times$ 4 (szer.), 0,9–1,2 (śr.), klucz nr 2: 7,3 (dł.) $\times$ 2,3 (wys.) $\times$ 2,7 (szer. zach.), 0,7–0,8 (śr.) cm	klucz nr 2 we fragmentach
31	II/131	103	VI	k <i>adultus</i>	5	klucz nr 1: 13,9 (dł.) $\times$ 4,2 (wys.) $\times$ 5,1 (szer.), 1,3–1,4 (śr.), klucz nr 2: 9,4 (dł.) $\times$ 4,2 (wys.) $\times$ 3,8 (szer.), 1,2 (śr.), klucz nr 3: 12,6 (dł.) $\times$ 4,2 (wys.) $\times$ 3,7 (szer.), 1,0–1,3 (śr.), klucz nr 4: 13,4 (dł.) $\times$ 4,2 (wys.) $\times$ 4,6 (szer.), 1,0–1,3 (śr.), klucz nr 5: 8,1 (dł.) $\times$ 3 (wys.) $\times$ 2,7 (szer.), 0,9 (śr.) cm	pęk 5. kluczy w tym jeden z kolankiem
32	II/138	105	IX	k <i>adultus</i>	1	7 (dł.) $\times$ 1,3 (wys.) $\times$ 2,9 (szer.), 0,8–1,0 (śr.) cm	tabl. 20f
33	II/139	105	IX	k <i>adultus</i>	1	2 (dł.) $\times$ 2,2 (wys.) $\times$ 4,1 (szer. zach.), 1,1–1,4 (śr.) cm	fragmenty

IV. KULTURA MATERIALNA W ŚWIELTE ZNALEZISK Z GROBÓW NA CMENTARZU SALWATORA...

Lp.	Nr inw.	Nr grobu	Poziom	Określenie antropologiczne	Liczba kluczy	Wymiary	Uwagi nr tabl. na s. 113–137
34	II/146	111	VI	k dorosła	2	klucz nr 1: 13,4 (dł.) × 4,8 (szer.), 1,3–1,4 (śr.) cm klucz nr 2: 13,9 (dł.) × 3,6 (szer. zach.), 1,3–1,4 (śr.) cm	
35	II/147	112	VIII	k <i>adultus</i>	3	klucz nr 1: 11,8 (dł.) × 4,3 (szer.), 0,9–1,2 (śr.), klucz nr 2: 10,1 (dł.) × 4,4 (szer.), 1,0–1,3 (śr.), klucz nr 3: 11,3 (dł.) × 4,5 (szer.), 1,2–1,4 (śr.) cm	cały; oraz 2 fragmenty, całość na łańcuchu do kluczy
36	II/153	113	X	k <i>adultus</i>	1	14,4 (dł.) × 2,8 (wys.) × 5,2 (szer.), 1,2–1,5 (śr.) cm	po prawej stronie czaszki
37	II/154	113	X	k <i>adultus</i>	4	klucz nr 1: 9,3 (dł. zach.) × 3,1 (szer.), 1 (śr.), klucz nr 2: 8,7 (dł.) × 4 (szer.), 1,1–1,2 (śr.), klucz nr 3: 7,3 (dł.) × 3,2 (szer.), 1,0–1,1 (śr.), klucz nr 4: 3,8 (dł. zach.) × 1,6 (szer. zach.), 0,8–1 (śr.) cm	pęk kluczy: cały, 3 fragmenty; po p stronie czaszki
38	II/157	114	VII	k <i>adultus</i>	2	klucz nr 1: 10,5 (dł.) × 3,7 (szer.), 1,0–1,4 (śr.), klucz nr 2: 11,5 (dł. zach.) × 3,2 (szer.), 1,15–1,4 (śr.) cm	fragmenty 2. kluczy
39	II/163	115	VIII	k <i>adultus</i>	1	9,3 (dł. zach.) × 1,4 (wys.) × 3,6 (szer. zach.), 1–1,1 (śr.) cm	fragment klucza
40	II/164	115	VIII	k <i>adultus</i>	1	9,0 (dł. zach.) × 2,1 (wys.) × 4,0 (szer. zach.), 1,1–1,2 (śr.) cm	fragment
41	II/167	116	VIII	k <i>adultus</i>	2	zły stan zachowania zabytku	
42	II/169	117	IX	k <i>adultus</i>	1	4,2 (dł. zach.) × 1,3 (wys.) × 2,7 (szer. zach.), 1,0 (śr.) cm	fragment, okolice p łokcia
43	II/170	117	IX	k <i>adultus</i>	2	klucz nr 1: 10,6 (dł. zach.) × 1,8 (wys.) × 4,1 (szer. zach.) klucz nr 2: 8,2 (dł. zach.) × 1,5 (wys.) × 3,2 (szer.) cm	fragmenty 2 kluczy: z kolankiem i z blankowaniem na piórze
44	II/171	117	IX	k <i>adultus</i>	2	klucz nr 1: 12,5 (dł. zach.) × 2,5 (wys.) × 4,8 (szer.), 1,1–1,4 (śr.), klucz nr 2: 4,6 (dł. zach.) × 2,5 (wys.) × 2,3 (szer. zach.), 0,9 (śr.) cm	
45	II/174	119	IX	k <i>adultus</i>	2	klucz nr 1: 5,5 (dł. zach.) × 1,8 (wys.) × 2,7 (szer.), 0,75 (śr.) cm, klucz nr 2: 5,4 (dł. zach.) × 1,8 (wys.) × 2,65 (szer.), 0,75 (śr.) cm	
46	II/178	121	XII	k <i>adultus</i>	2	klucz nr 1: 11,7 (dł.) × 2,1 (wys.) × 3,8 (szer.), 0,9–1,1 (śr.) cm, klucz nr 2: 11,2 (dł. zach.) × 2,4 (wys.) × 4,4 (szer.), 0,9–1,1 (śr.) cm	fragmenty
47	II/189	140	XI	k <i>adultus</i>	2	11,8 (dł.) × 2,5 (wys.) × 4,1 (szer.) cm	
48	II/190	140	XI	k <i>adultus</i>	1	12,3 (dł. zach.) × 2,2 (wys.) × 4,1 (szer. zach.), 1,2–1,4 (śr.) cm	klucz we fragmentach
49	II/191	143	I	k <i>senilis</i>	2	6,7 (dł. zach.) × 1,9 (wys.) × 3,7 (szer.) cm	małe klucze, fragmenty
50	II/196	144	I	k <i>adultus</i>	4	klucz nr 1: 10 (dł.) × 3,8 (szer.), 0,8 (śr.) cm, klucz nr 2: 8,6 (dł.) × 3,3 (szer.), 0,7 (śr.) cm, klucz nr 3: 7,1 (dł.) × 2,7 (szer.), 0,5 (śr.) cm, klucz nr 4: 9,8 (dł.) × 3,7 (szer.), 1,1 (śr.) cm	fragmenty 4 kluczy
51	II/210	152	XII	k <i>senilis</i>	2	klucz nr 1: 13 (dł.) × 4,8 (szer.), 1–1,4 (śr.), klucz nr 2: 11,8 (dł.) × 4,4 (szer.), 1,2–1,4 (śr.) cm	1 cały – ok. 12,7 cm, 1 ze zniszczonym uchem – ok. 12,1 cm,
52	II/221	157	II	<i>infans I</i>	2	8,2 (dł. zach.) × 1,5 (wys.) × 3,7 (szer.) cm	fragmenty 2 (?) kluczy
53	II/341	740	XIII	k <i>adultus</i>	2	zły stan zachowania zabytku	fragmenty

JAKUB SAWICKI

Lp.	Nr inw.	Nr grobu	Poziom	Określenie antropologiczne	Liczba kluczy	Wymiary	Uwagi nr tabl. na s. 113–137
54	II/342	740	XIII	<i>k adultus</i>	1	10,7 (dł. zach.) × 2,1 (wys.) × 3,1 (szer.), 1,1–1,4 (śr.) cm	fragment klucza, kolanko przy uchu
55	II/343	740	XIII	<i>k adultus</i>	2	klucz nr 1: 12,8 (dł.) × 4,1 (szer.), 1,4 (śr.), klucz nr 2: 13,9 (dł.) × 3,7 (szer.), 1,3–1,4 (śr.) cm	
56	II/347	741	XIV	<i>k adultus</i>	1	6,0 (dł. zach.) × 1,6 (szer. zach.), 0,7 (śr.) cm	fragment klucza z kolankiem przy uchu, 3 blanki na piórze
57	II/348	741	XIV	<i>k adultus</i>	1	11,6 (dł.) × 2,2 (wys.) × 4,5 (szer.), 0,9–1,4 (śr.) cm	tabl. 20g
58	II/349	741	XIV	<i>k adultus</i>	1	12,1 (dł. zach.) × 4,8 (szer. zach.), 1,1–1,3 (śr.) cm	
59	II/350	741	XIV	<i>k adultus</i>	2	klucz nr 1: 12,6 (dł. zach.) × 5,0 (szer. zach.), 1,2–1,3 (śr.), klucz nr 2: 8,9 (dł. zach.) × 4,0 (szer. zach.), 1–1,2 (śr.) cm	fragmenty 2 kluczy
60	II/375	848A	II	<i>k adultus</i>	1	zły stan zachowania	zniszczony
61	II/391	946	III	<i>k adultus</i>	3	zły stan zachowania	pęk 3. kluczy we fragmentach, mocno skorodowane
62	II/396	948	V	<i>k adultus</i>	1	zły stan zachowania	fragment klucza, po prawej stronie czaszki, tabl. 20e
63	II/401	948	V	<i>k adultus</i>	1	11,3 (dł. zach.) × 2,0 (wys.) × 2,9 (szer. zach.), 1,2–1,3 (śr.) cm	fragmenty; tabl. 20h
64	II/402	948	V	<i>k adultus</i>	1	11,8 (dł. zach.) × 2,2 (wys.) × 4,6 (szer. zach.), 1,2–1,4 (śr.) cm	tabl. 20i
65	II/408	953	IV	<i>k adultus</i>	3	klucz nr 1: 10,8 (dł.) × 3,8 (szer.), 1–1,3 (śr.), klucz nr 2: 11,3 (dł.) × 4,2 (szer.), 1,1 (śr.), 3 klucz: 10,8 (dł.) × 3,7 (szer.), 1,0–1,1 (śr.) cm	trzy całe klucze; tabl. 20j
66	II/410	954	V	<i>k adultus</i>	1	12,8 (dł.) × 1,9 (wys.), 5,6 (szer. uchwytu), 3,0 (szer. przy piórze) cm	
67	II/413	955	VI	<i>k adultus</i>	2	klucz nr 1: 11,7 (dł.) × 4,2 (szer.), 1,1–1,3 (śr.), klucz nr 2: 5,1 (dł. zach.) × 2,7 (szer.), 0,8–1,0 (śr.) cm	
68	II/418	958	VII	<i>k adultus</i>	3	klucz nr 1: 11,2 (dł.) × 4,1 (szer.), 1,0–1,2 (śr.), klucz nr 2: 12,7 (dł.) × 4,7 (szer.), 1,2–1,3 (śr.), 3 klucz: 12,2 (dł.) × 3,9 (szer.), 1,0–1,3 (śr.) cm	3 całe klucze w pęku
69	II/422	959	VI	<i>k adultus</i>	1	14,2 (dł.) × 5,0 (szer.), 1,2 (śr.) cm	klucz we fragmentach
70	II/425	961	VII	<i>k adultus</i>	1	zły stan zachowania	
71	II/427	961	VII	<i>k adultus</i>	1	13,1 (dł.) × 5,0 (szer.), 1–1,2 (śr.) cm	
72	II/428	961	VII	<i>k adultus</i>	2	klucz nr 1: 11,8 (dł.) × 4,2 (szer.), 1,2–1,5 (śr.), klucz nr 2: 10,6 (dł.) × 3,3 (szer.), 0,8–0,9 (śr.) cm	klucze we fragmentach; na jednym blankowanie na piórze
73	II/445	1078	VI	<i>k adultus</i>	2	klucz nr 1: 12,6 (dł.) × 4,2 (szer.), klucz nr 2: 12,7 (dł.) × 4,5 (szer.) cm	tabl. 20k
74	II/446	1078	VI	<i>k adultus</i>	1	10,2 (dł.) × 4,0 (szer.), 1,1–1,4 (śr.) cm	fragment bez pióra, przy p łokciu
75	II/447	1078	VI	<i>k adultus</i>	1	7,5 (dł. zach.) × 2,9 (szer.) cm	

Lp.	Nr inw.	Nr grobu	Poziom	Określenie antropologiczne	Liczba kluczy	Wymiary	Uwagi nr tabl. na s. 113–137
76	II/454	1083	VII	dorośla k	1	10,5 (dł.) × 2,7 (szer.), 1,2 (śr.) cm	fragment bez ucha
77	II/465	1094	VIII	k <i>maturus</i>	1	11,8 (dł. zach.) × 3,6 (szer.), 1–1,3 (śr.) cm	fragment bez ucha
78	II/466	1094	VIII	k <i>maturus</i>	1	10,3 (dł.) × 4, 4 (szer.), 1,0–1,3 (śr.) cm	klucz piórowy, fragmenty trzech kluczy oraz fragment łańcuszka
79	II/482	XIV			2	klucz nr 1: 12,4 (dł.) × 4,6 (szer.), 1,1–1,3 (śr.), klucz nr 2: 13,4 (dł.) × 4,8 (szer.), 1,4 (śr.) cm	klucz nr 1 – uchwyt owalny, laska okrągła w przekroju i pusta w środku klucz nr 2: – uchwyt owalny laska okrągła w przekroju i prawdopodobnie pełna w środku
80	II/489	XXIII			1	13,3 (dł.) × 5,3 (szer.), 1,3–1,5 (śr.) cm	
81	II/534	luz			1	4,0 (dł. zach.) × 2,4 (szer.), 0,1 (grub. laski), 0,4 (grub. uchwytu) cm	mały, płaski kluczyk, prawdopodobnie do sekretarzyka; uchwyt owalny; laska płaska, prostokątna w przekroju

FAJKI

1. Nr inw. II/198, grób nr 148, k *maturus*, tzw. pianka.

Fragment beczułkowatej główki fajki, z ornamentem w postaci skośnej kratownicy. Zaznaczony krótki szeroki stożkowaty nosek. Prawdopodobnie wyprodukowana w Holandii. Wymiary: 4,4 (dł. zach.) × 3,3 (wys. główki), 0,15–0,4 (grub. ścianki), 2 (śr. maks.), 1,6 (śr. otworu) cm (tabl. 21a).

Chronologia: 2. poł. XVII wieku.

2. Nr inw. II/365, grób nr 805, K *adultus*, tzw. pianka.

Fragment cybucha fajki glinianej z inskrypcją dookólną „Schlesis”. Przedmiot najprawdopodobniej z wytwórni w Zborowskim. Wymiary: 4,0 (dł. zach.) × 0,7 (śr.), 0,2 (śr. otworu) cm (tabl. 21b).

Chronologia: 2. poł. XVIII wieku.

3. Nr inw. II/524, znalezisko luźne, tzw. pianka.

Fragment lejkowej główki fajki, z ornamentem w postaci dookólnego punktowania wykonanego radełkiem przy brzegu. Zaznaczony nosek z wyciśniętym z boku herbem miasta Gouda oraz sygnaturą na czole w postaci lwa holenderskiego. Fajka pochodzi

najprawdopodobniej z manufaktury Fransa Versjila. Wymiary: główka: 5,5 (dł. zach.) × 2,4 (śr. maks.) × 4,5 (wys. główki) × 0,15–0,4 (grub. ścianki) nosek: 0,7 (śr.) × 0,7 (wys.) 0,65 × 0,75 (śr. cybucha), 0,15 (śr. otworu) cm (tabl. 21c).

Chronologia: 1739–1766?

4. Nr inw. II/562, znalezisko luźne, tzw. pianka.

Fragment cybucha fajki glinianej z inskrypcją dookólną „LIGER”. Przedmiot najprawdopodobniej z wytwórni w Goudzie, być może z manufaktury Melchiora Hilligera. Wymiary: 4,25 (dł. zach.) × 0,15–0,3 (grub. ścianki) × 0,6 (śr.), 0,15 (śr. otworu) cm (tabl. 21d).

Chronologia: 1730–1765?

5. Nr inw. II/563, znalezisko luźne, tzw. pianka.

Fragment główki fajki, z ornamentem w postaci dookólnego punktowania wykonanego radełkiem przy brzegu. Zaznaczony nosek z wyciśniętym z boku herbem miasta Gouda oraz sygnaturą na czole w postaci wiatraka. Fajka pochodzi najprawdopodobniej z manufaktury Jana Danensa. Wymiary: 5,6 (dł. zach.) × 0,15–0,4 (grub. ścianki) × 4,7 (wys. główki) × 0,6 (śr.), 0,15 (śr. otworu) cm (tabl. 21e).

6. Nr inw. II/564, znalezisko luźne, tzw. pianka.

Fragment główki fajki, z ornamentem w postaci dookólnego punktowania przy brzegu wykonanego radełkiem. Zaznaczony nosek z wyciśniętym z boku herbem miasta Gouda oraz sygnaturą na czole w postaci siedzącego lisa. Fajka pochodzi najprawdopodobniej z manufaktury Jacoba i Jana de Vos. Wymiary: 5,6 (dł. zach.) × 0,15–0,4 (grub. ścianki) × 4,7 (wys. główki) × 0,6 (śr.), 0,15 (śr. otworu) cm (tabl. 21f).

GRZEBIENIE

1. Nr inw. II/179, grób nr 121, poziom XII, k *adultus*, kość/poroże.

Mocno zniszczony fragment grzebienia dwustronnego. Zły stan zachowania nie pozwala na określenie szczegółów. Wymiary: 2,3 (dł. zach.) × 3,5 (szer. zach.) × 0,3 (grub.) cm (tabl. 22f).

2. Nr inw. II/338, grób nr 723, poziom XIV, k *senilis*, kość/poroże.

Fragment grzebienia jednostronnego z ułamanymi zębami, wykonany z pojedynczej płytki, część ramki zniszczona. Wymiary: 10,7 (dł. zach.) × 8 (wys.), 0,15–0,4 (grub.) cm (tabl. 22g).

3. Nr inw. II/623, znalezisko luźne, kość/poroże.

Fragment grzebienia dwustronnego, najprawdopodobniej jednowarstwowego (bez okładzin). Wymiary: 1,7 (dł.) × 7,2 (wys.) × 0,4 (grub. maks.) cm (tabl. 22h).

ANEKS 5. POZOSTAŁE WYPOSAŻENIE

MUSZLE

1. Nr inw. II/215, grób nr 155, m *adultus*, muszla.

Fragment muszli małża. Wymiary fragmentu: ok. 2,5 × 3,0 cm. (tabl. 22i).

Uwagi: określenie gatunku wymaga specjalistycznej analizy.

2. Nr inw. III/561. Znalezisko luźne, muszla.

Cała muszla małża, najprawdopodobniej rzeczno-go. Wymiary: ok. 4,0 × 4,5 cm (tabl. 22j).

Uwagi: określenie gatunku wymaga specjalistycznej analizy.

OSEŁKI

1. Nr inw. II/256, grób nr 246, poziom I, *juvenis*, kamień.

Ułamana osełka kamienna, o kształcie wrzecionowatym, w przekroju zbliżona do kwadratu, zwężająca się ku zachowanemu końcowi. Widoczne ślady użytkowania. Wymiary: 6,75 (wys. zach.) × 2,15 (szer. maks.) × 1,9 (grub. maks.) cm.

2. Nr inw. II/273, grób nr 309, poziom XI, m (?) *senilis*, kamień (piaskowiec).

Osełka w kształcie prostopadłościanu, ułamana z obu stron, w przekroju zbliżona do kwadratu. Wymiary: 4,3 (dł. zach.) × 1,7–2 (szer.) × 1,3–1,65 (grub.) cm.

KOSTKI DO GRY

1. Nr inw. II/180, grób nr 122, poziom II, k *adultus*, noworodek/*infans* I, na talerzu miednicy, kość/poroże.

Sześcienna kostka do gry. Suma oczek z naprzeciwległych ścianek wynosi 7. Wymiary: 0,95–1 (dł.) × 0,95–1,0 (wys.) × 0,95–1 (szer.) (tabl. 22a).

2. Nr inw. II/257, grób nr 248, poziom I, dorosły m, kość/poroże.

Sześcienna kostka do gry. Suma oczek z naprzeciwległych ścianek wynosi 7. Wymiary: 0,7 (dł.) × 0,7 (wys.) cm (tabl. 22b).

3. Nr inw. II/537, znalezisko luźne, kość/poroże.

Sześcienna kostka do gry. Suma oczek z naprzeciwległych ścianek wynosi 7. Wymiary: 0,85–0,9 (dł.) × 0,75 (wys.) × 0,8–0,85 (szer.) cm (tabl. 22c).

4. Nr inw. II/649, znalezisko luźne, kość/poroże.

Sześcienna kostka do gry. Suma oczek z naprzeciwległych ścianek wynosi 7. Wymiary: 0,75–0,8 (dł.) × 0,75–0,8 (wys.) × 0,75–0,8 (szer.) cm (tabl. 22d).

5. Nr inw. II/650, znalezisko luźne, kość/poroże.

Sześcienna kostka do gry. Suma oczek z naprzeciwległych ścianek wynosi 7. Wymiary: 0,75–0,8 (dł.) × 0,75–0,8 (wys.) × 0,75–0,8 (szer.) cm (tabl. 22e).

MILITARIA

1. Nr inw. II/243, grób nr 223–224, poziom III/IV, m *maturus*/k *adultus*, żelazo.

Grot bełtu o wyraźnie zaznaczonym żeberku i przekroju czworokątnym. Tuleja ułamana, węższa niż maksymalna szer. grotu. Wymiary: 8,5 (dł.) × 1,4 (wys.) × 1,8 (szer.), 0,1 (grub.), 1,25–1,4 (śr.) cm (tabl. 23b).

2. Nr inw. II/575, znalezisko luźne, żelazo.

IV. KULTURA MATERIALNA W ŚWIELTE ZNALEZISK Z GROBÓW NA CMENTARZU SALWATORA...

Grot beltu z wyraźnie zaznaczonym żeberkiem o przekroju czworokątnym, tuleja okrągła, obecnie zniszczona. Wymiary: 10,2 (dł.) × 1,15 (wys.) × 1,6 (szer. zach.), 1,3-1,4 (śr. tulei) (tabl. 23c).

3. Nr inw. II/588, znalezisko luźne, żelazo.

Gwiazdziste kółko ostrogi. Wymiary: ok. 4,5 (śr.) cm.

4. Nr inw. II/603, znalezisko luźne, żelazo.

Ostroga o bodźcu pierwotnie zaopatrzonym w gwiazdkę, obecnie zachowały się jedynie uchwyty; zaczepy blaszkowate – jeden zaopatrzony w otwór, w drugim zachował się fragment drobnego pręta (ogniwka) ze stopu brązu; profil kabłąka D kształtny. Wymiary: 12,6 (dł.) × 5,2 (szer.) cm (tabl. 23a).

KULKI

Lp.	Nr inw.	Nr grobu	Poziom	Określenie antropologiczne	Surowiec	Wymiary	Uwagi
1	II/125	103	VI	k <i>adultus</i>	glina	1,6 (śr.)	
2	II/242	222	I	k <i>maturus</i>	kamień	1,45-1,5 (śr.)	zasypisko grobu
3	II/290	357	I	noworodek/ <i>infans I</i>	szkło	1,2-1,25 (śr.)	w obrębie klatki piersiowej
4	II/320A	621	VII	m <i>adultus</i>	glina	?	
5	II/327	661	XI	m <i>maturus</i>	glina	1,25 (śr.) cm	szkliwiona
6	II/328	661	XI	m <i>maturus</i>	glina	1,3 (śr.) cm	szkliwiona
7	II/336	719	XIII	k <i>adultus</i>	glina	1,65 (śr.) cm	
8	II/340	735	IV	m <i>maturus</i>	glina	1,4 (śr.) cm	
9	II/532				glina	1,6 (śr.) cm	
10	II/565				glina	1,6-1,75 (śr.) cm	szkliwiona
11	II/566				glina	1,9 (śr.) cm	
12	II/567				glina	1,6 (śr.) cm	szkliwiona
13	II/568				glina	1,4-1,6 (śr.) cm	

RÓŻNE

1. Nr inw. II/207, grób nr 151, k *adultus*, żelazo.

Fragment mocno zniszczonej żelaznej tulei o nieznannej funkcji (być może stanowiła fragment oprawy). Wymiary: 9,1 (dł.) × 3,9 (szer.) × 1,8-2,4 (śr.) cm.

2. Nr inw. II/484, pochówek wtórny XIV, brąz.

Fragment ramienia wagi o przekroju owalnym. Zachowany jeden koniec, zaopatrzony w otwór. Wymiary: 6,7 (dł.), 0,5 × 0,65 (śr.), 0,2–0,3 (śr. otworu) cm (tabl. 23f).

3. Nr inw. II/488, pochówek wtórny XX, kość.

Płytką kościaną z wyciętym (?) otworem, powierzchnia zdobiona oczkowaniem oraz punktowaniem. Wymiary: 6,5 (dł.) × 1,0 (wys.) × 0,35 (grub.) cm (tabl. 24b).

4. Nr inw. II/576, zabytek luźny, żelazo.

Dłuto o przekroju kwadratowym zwężającym się ku jednemu z końców. Wymiary: 11,1 (dł.) × 1,35 × 1,35 (szer. boków) cm (tabl. 23e).

5. Nr inw. II/577, zabytek luźny, żelazo.

Drumla o ramie i jęczyzku wykonanym z kawałka blachy? Wymiary: 5,6 (dł.) × 0,9 (szer.) × 1,0–3,0 cm (tabl. 23g).

6. Nr inw. II/589, znalezisko luźne, żelazo.

Krzesiwo kabłąkowe wykonane z żelaznego pręta o przekroju prostokątnym o końcach łukowato zagiętych do wewnątrz. Wymiary: 8,6 (dł.) × 4 (wys.) × 1,3 (szer.) cm (tabl. 24d).

7. Nr inw. II/600, znalezisko luźne, brąz.

Fragment zapięcia okucia księgi w postaci podłużnej blaszki rozszerzającej się przy końcach z miejscem na nity, z drugiej strony ułamane. Powierzchnia zdobiona centralnie umieszczonym pasmem wypełnionym skośną szachownicą. Wymiary: 8,0 (dł. zach.) × 1,65 (wys.) × 0,5-2,05 (szer.) × 0,05 (grub.) × 1,05 (śr.), 0,55x0,6 (śr. otworu) cm (tabl. 24a).

8. Nr inw. II/607, znalezisko luźne, brąz/mosiądz.

Znak farbiarski (?) z oznaczeniami w postaci liter R i G oraz S. Wymiary ok. 1,8 × 1,8 cm (tabl. 24e).

9. Nr inw. II/609, znalezisko luźne, żelazo.

Ostrze sierpu wraz z zachowanym trzpieniem o przekroju prostokątnym Wymiary: 28,3 (dł.) × 19,5 (szer.) × 0,4 (grub.) cm (tabl. 23d).

10. Nr inw. II/642, znalezisko luźne, kość.

Przedmiot kościany w postaci owalnego w przekroju pręta podzielonego na kuliste segmenty, z któ-

rych niektóre zdobione są skośną kratownicą i dodatkowymi nacięciami. Wymiary: 4,7 (dł. zach.), 0,4–0,8 (śr.) cm.

11. Nr inw. II/651, znalezisko luźne, kość.

Przedmiot kościany przypominający kształtem szpatułkę. Być może półprodukt okładziny. Wymiary: 13,2 (dł. zach.) × 1,0–1,7 (szer.) × 0,5–0,65 (grub.) cm (tabl. 24c).

ANEKS 6. KORONY ZMARŁYCH

WIANKI I KORONY

Lp.	Nr inw.	Nr grobu	Poziom	Określenie antropologiczne	Opis/iłość paciorków	Wymiary i uwagi	Miejsce znalezienia; tabl. na s. 113–137
1	II/27	29	I	k dorosła	szkło w drucianej oprawie		pod stopami
2	II/45	40	VIII	k <i>adultus</i>	tkanina z elementami metalowymi		
3	II/65	51	XII	k <i>adultus</i>	fragment konstrukcji wianka	fragment przedmiotu wykonanego z drewna o oplecionego skórą oraz brązowymi drutami. Wymiary ok. 9 × 6 cm	
4	II/152	113	X	k <i>adultus</i>	ozdoba drewniano-metalowa		na kościach dłoni
5	II/201	149	III	k <i>adultus</i>	25 paciorków i miedziane druty	0,05–1,5 (dł.) × 0,25 (szer.), 1,0–1,1 (śr.), 0,1–0,2 (śr. otworu), 0,05 (grub. drutu) cm, i 30 miedzianych drucików	
6	II/266	280	III	Juvenis	1 paciorek	1,6 (wys), 0,95 (śr. maks), 0,2–0,25 (śr. otworu) cm	nogi
7	II/276	317/ 318	III	nie stwierdzono	Ozdoba szklano-metalowa, 5 paciorków i kółko z drutu	0,1 (grub. drutu), 0,8 (śr. paciorków); ponadto kółko z brązowego drutu 0,75 × 0,95 (obręcz brązowa) cm	zasypisko grobu
8	II/282	349	IV	k <i>adultus</i>	1 paciorek		przy p kości piszczelowej
9	II/283	349	IV	k <i>adultus</i>	ozdoba drewniano metalowa	53,9 (dł.) × 0,1–1,2 (wys.) × 0,6–2 (szer.) cm, drewno, druty splecione z niemi	przy l kości piszczelowej
10	II/284	349	IV	k <i>adultus</i>	54 całe paciorki i 59 fragmentów	0,5–0,6 (śr.), 0,1–0,2 (śr. otworu) cm	przy l kości piszczelowej
11	II/288	354	I	<i>infans</i> I	4 całe paciorki i 12 fragmentów	0,7–1,0 (śr.), 0,1–0,2 (śr. otworu) cm	kości l i p piszczelowe
12	II/294	373	I	<i>juvenis</i>	77 paciorków i ozdoba z drewna z opłotem drucianym	6 paciorków o śr. 1 cm: 3 szt. o śr. 0,95 cm, 57 szt. o śr. 0,5 cm, 11 szt. o śr. 0,45 cm, ozdoba z elementami drewna i opłotu drucianego	
13	II/295	375	I	noworodek/ <i>infans</i> I	ozdoba metalowa szklana		na tułowiu
14	II/297	383	III	<i>infans</i> I	83 paciorki i fragment drewnianej obręczy z opłotem drucianym	Paciorki kuliste: 17 szt. o śr. 0,45 cm, 51 szt. o śr. 0,5 cm, 5 szt. o śr. 0,55 cm, 5 szt. o śr. 0,8 cm, 1 szt. o śr. 1,1 cm; paciorki o kształcie gruszkowatym: 7 szt. Fragment paska drewnianego owiniętego splecionymi drucikami miedzianymi	kości kończyn dolnych
15	II/298	388	II	<i>infans</i> I	ozdoba metalowa-szklana, 48 paciorków i drut	10 gruszkowate: 1,1–1,5 (wys.) × 0,7 (szer.), 4 kuliste: 0,7–0,9 (śr.) 34 beczułkowate: 0,5–0,7 (wys.) × 0,4 (szer.) cm, dodatkowo drut miedziany	

IV. KULTURA MATERIALNA W ŚWIELTE ZNALEZISK Z GROBÓW NA CMENTARZU SALWATORA...

Lp.	Nr inw.	Nr grobu	Poziom	Określenie antropologiczne	Opis/iłość paciorków	Wymiary i uwagi	Miejsce znalezienia; tabl. na s. 113–137
16	II/300	393	I	m <i>adultus</i>	83 paciorki	4 gruszkowate (przeźroczyste): 1,0 (wys.) × 0,7–0,8 (szer.); 40 kulistych (przeźroczyste i zielone): 0,8–1,0 (śr.), 39 beczułkowate (perłowe): 0,4–0,8 (wys.) × 0,3–0,5 (szer.) cm	kości kończyn dolnych; tabl. 25a
17	II/300A	393	I	m <i>adultus</i>	ozdoba drewniano-metalowo-szklana		poniżej miednicy między kośćmi udowymi
18	II/303	407	IV	<i>infans I</i>	7 paciorków	gruszkowate: 0,8–1,25 (wys.) × 0,6–0,8 (szer.) cm	kości piszczelowe
19	II/306	416	VI	<i>infans I</i>	11 paciorków	1 gruszkowaty: 1,85 × 1,1; 10. kulistych: 1,15–1,25 (śr.) cm	kości nóg; tabl. 25e
20	II/308	420	I	<i>infans I</i>	16 paciorków, 2 cekiny i konstrukcja z drutów opleciona sznurkami	Paciorki beczułkowate (zielone, zielono–złote, przeźroczyste): 0,5–0,8 (wys.) × 0,4–0,6 (szer.), 0,1–0,3 (śr. otworu), sznurki, druciki: 0,5–3 (dł.) cm	
21	II/313	507	V	nieokreślone	ozdoba drewniano-metalowo-sznurkowa		na prawej części korpusu
22		517	II	<i>infans I</i>	ozdoby na nogach	zły stan zachowania	na nogach
23	II/314	548	IV	k <i>adultus</i>	ozdoba metalowo-szklana, 62 paciorki, 4 cekiny i drut	50 paciorków (38 owalnych barwy białej i niebieskiej; 9 beczułkowatych perłowych i przeźroczystych, 3 płasko-wypukłe barwy białej), 4 cekiny, skrętki z drutu	
24	II/316	560	I	<i>infans I</i>	21 paciorków i drobne fragmenty drutu	21 paciorków kulistych: 16 szt. o śr. 0,9–0,95, 3 szt. o śr. 0,55, 2 szt. o śr. 0,45cm, drobne kawałki drutu, 0,2 (śr. otworu) cm	kości nóg
25	II/317	593	I	noworodek/ <i>infans I</i>	37 paciorków i fragmenty drutu	37 paciorków: kuliste (3 – śr. 0,9, 22 – śr. 1,0, 7 – śr. 1,1 cm; gruszkowate: 2 – wys. 1,2, 1 – o wys. 1,3, 1 – wys. 1,4, 1 – wys. 1,5 cm; 0,1–0,2 (śr. otworu); fragmenty drutu miedzianego	tabl. 25b
26	II/321	627	X	dorosły	ozdoba druciano-sznurkowa		
27	II/352	749	III	k dorosła	15 paciorków i nici splecione z drutami	15 paciorków kulistych (przeźroczystych i barwy zielonej), 0,8 (śr.); fragmenty nici splecionych z drucikami	p staw kolanowy
28	II/353	751	I	<i>infans II</i>	ozdoba drewniano-metalowo-szklana, 5 paciorków i drewno owinięte drutem	5 paciorków kulistych (przeźroczystych, barwy zielonej i żółtej) 0,45–0,9 (śr.) cm; fragmenty drewna lub kory owinięte splecionymi drucikami	na czaszce
29	II/354	752	III	<i>infans I</i>	25 paciorków	23 kuliste przeźroczyste: 0,9–1,1 (śr.) cm; 2. gruszkowate przeźroczyste: 1,7 (wys.) × 0,85–1,0 (szer.) cm	p kość udowa
30	II/355	757	VII	<i>infans I</i>	ozdoba drewniano-metalowo-szklana, 87 paciorków	14 kulistych: 0,9 (śr.); 74 beczułkowate: 0,5–0,8 (wys.) × 0,4–0,5 (szer.), 0,1–0,2 (śr. otworu) cm; przeźroczyste i perłowe, fragmenty drewna i kory obwinięte drucikiem	

JAKUB SAWICKI

Lp.	Nr inw.	Nr grobu	Poziom	Określenie antropologiczne	Opis/iłość paciorków	Wymiary i uwagi	Miejsce znalezienia; tabl. na s. 113–137
31	II/357	761	IX	m <i>adultus</i>	ozdoba metalowo szklana, 7 paciorków i nici splecione z drutem	7 paciorków beczułkowatych (perłowych): 0,4 (śr.), 0,1–0,2 cm (śr. otworu), 0,5–0,65 (dł.) cm, niewielkie fragmenty drutów i nici	na kościach piszczeli
32	II/373	847	IV	<i>infans</i> I	ozdoba drewniano-metalowo-sznurkowa		
33	II/380	874	II	<i>infans</i> I	ozdoba, 249 paciorków, cekiny, druty żelazne i miedziane	249 paciorków kulistych (248 szt. śr. – 0,1; 1 szt. śr. – 0,3 cm; przezroczyste, barwy białej, zielonej i rdzawej), ponadto cekiny, fragmenty drucików żelaznych i miedzianych	
34	II/431	980	I	noworodek	9 paciorków i drut	7 kulistych – 1,15–1,2 (śr.), 2 szt. gruszkowate – 1,35–1,4 (wys.) × 0,8 (szer.) cm; przezroczyste; fragmenty drucików miedzianych	tabl. 25f
35	II/452	1081	II	mężczyzna <i>adultus/maturus</i>	fragment konstrukcji wianka	przedmiot z kawałków drewna opleciony drutami oraz siatką wykonaną ze skóry (?), Wymiary ok. 6,8 × 5,5 cm	zasyp tuż przy czaszce;
36		1112	I	Noworodek	czepek	czepek	na czaszce
37	II/472A	1126	III	<i>infans</i> II	ozdoba drewniano-metalowo-sznurkowa		na czaszce
38	II/473	1131	I	<i>infans</i> I	ozdoba drewniano-metalowo-szklana		na wieku trumny
39	II/480	1153	III	k <i>senilis</i>	ozdoba druciano-szklana		kości luźne, za stopami
40	II/501	XXX			ozdoba szklano-metalowe	2 paciorki kuliste, przezroczysty i zielony: 0,3–0,5 (dł.) × 0,25 (szer.) × <0,1 (grub.), 0,8 (śr.), 0,2 (śr.) cm, drobne druciane, ściśle zwinięte „skrętki”	
41	II/514	LI			ozdoba drewniano-metalowa	27,9 (dł.) × 0,9–1,5 (wys.) × 1,5–2,1 (szer.) cm, fragmenty kory i drewna owinięte drucikami miedzianymi	
42	II/515	LI			7 paciorków	6 kulistych, przezroczystych: 4 szt. śr. – 0,5, 1 szt. – śr. 0,8; 1 szt. – śr. 1,05; 1 szt. – beczułkowaty, perłowy: 0,5 (dł.) × 0,4 (szer.) cm	
43	II/519	LXVI			ozdoba drewniano-metalowa		
44	II/535	luz			ozdoba drewniano-metalowo-szklana	płaski, wąski pasek drewna, na który nawinięto drobne splecione druty miedziane; na końcach drutów nawleczone 2 paciorki szklane kuliste	

PACIORKI

Lp.	Nr inw.	Nr grobu	Poziom	Określenie antropologiczne	Łączna liczba	Wymiary i uwagi; ryciny
1	II/255	246	I	<i>juvenis</i>	1	1,0 (śr.), 0,2 (śr. otworu) cm
2	II/257A	248	I	m dorosły	1	zły stan zachowania
3	II/259	263	I	m <i>adultus/maturus</i>	1	1,1 (śr.), 0,1–0,2 (śr. otworu) cm
4	II/265	277	III	k <i>adultus</i>	1	0,5 (śr.), 0,15 (śr. otworu) cm
5	II/267	287	I	k <i>maturus</i>	1	0,75 (śr.), 0,1 (śr. otworu)
6	II/269	296	I	k <i>adultus/maturus</i>	30	18 całych i 12 fragmentów; 0,6–0,9 (śr.), 0,1–0,2 (śr. otworu) cm

IV. KULTURA MATERIALNA W ŚWIELTE ZNALEZISK Z GROBÓW NA CMENTARZU SALWATORA...

Lp.	Nr inw.	Nr grobu	Poziom	Określenie antropologiczne	Łączna liczba	Wymiary i uwagi; ryciny
7	II/271	303	II	k(?) <i>maturus</i>	28	19 całych i 9 fragmentów; 0,5–1,0 (śr.) cm
8	II/272	306	II	k <i>adultus/maturus</i>		1,0 (śr.), 0,2 (śr. otworu) cm
9	II/280	330	I	k <i>senilis/infans I/</i> noworodek	1	?
10	II/281	335	II	m <i>maturus</i>	1	0,85–0,9 (śr.) cm
11	II/291	364	II	k <i>adultus</i>	1	cekin/podkładka
12	II/299	390	III	<i>infans I</i>	16	5 gruszkowatych (2 przeźroczyste, 2 zielone i 1 brązowy): 1,1–1,4 (wys.) × 0,7–0,9 (szer.); 10 kulistych (7 przeźroczystych i 3 zielone): 0,75–0,9 (śr.); 1 beczułkowaty (perłowy): 0,4 (wys.) × 0,55 (szer.) cm
13	II/304	412	V	m <i>juvenis</i>	1	kulisty: 0,95 (śr.), 0,2 (śr. otworu) cm
14	II/305	412	V	m <i>juvenis</i>	1	beczułkowaty: 0,6 (dł.) × 0,4 (szer.), 0,4 (śr.), 0,2 (śr. otworu) cm
15	II/310	432	I	<i>infans I</i>	1	0,8 (śr.), 0,2 (śr. otworu) cm
16	II/313 A-D	509	V	<i>infans I</i>	4	?
17	II/318	597	III	<i>infans II</i>	68	kuliste (żółte): 0,2–0,35 (wys.), 0,3–0,4 (śr.) cm, tabl . 25d
18	II/363	796	III	<i>infans I</i>	1	beczułkowaty barwy granatowej: 0,3 (śr.), 0,5 (dł.), 0,15 (śr. otworu) cm
19	II/364	796	III	<i>infans I</i>	1	owalny barwy granatowej 0,45 (śr.maks.), 0,7 (dł.), 0,15 (śr. otworu) cm
20	II/377	849	V	<i>infans II</i>	3	3 paciorki fasetowane barwy czarnej, pełne w środku: 1,1–1,15 (wys.) × 1,2–1,3 (szer.), tab. 25g
21	II/383	892	III	<i>infans I</i>	16	16 paciorków kulistych, przeźroczystych: 0,85–1,0 (śr.) cm
22	II/437	1049	I	<i>infans I</i>	1	kulisty, barwy granatowej: 0,35 (śr. maks.) × 0,2 (wys.), 0,15 (śr. otworu) cm
23	II/438	1049	I	<i>infans I</i>	1	kulisty, barwy czarnej: 0,4 (śr. maks.) × 0,25 (wys.), 0,2 (śr. otworu) cm
24	II/480 A-D	1175	V	noworodek	4	zły stan zachowania
25	II/496	XXV			17	17 paciorków beczułkowatych, przeźroczystych, pustych w środku: 0,5–0,8 (dł.), 0,4–0,45 (śr.), 0,2–0,25 (śr. otworu) cm
26	II/496	XXV			11	11 paciorków kulistych, przźroczystych, pustych w środku: 1,1 (śr.) cm
27	II/506	XLI AB			1	paciorek kulisty, przeźroczysty, pusty w środku: 0,45 (śr.), 0,2 (śr. otworu) cm
28	II/507	XLI AB			1	paciorek kulisty, przeźroczysty, pusty w środku: 0,45 (śr.), 0,1 – 0,2 (śr. otworu) cm
29	II/654	luz			1	beczułkowaty (niebieskj, pełny): 0,3 (dł.) × 0,2 (śr. maks.), 0,1 (śr. otworu) cm
30	II/655	luz			1	kulisty (zielony, pusty): 0,9 (śr.), 0,15 (śr. otworów) cm
31	II/656	luz			1	kulisty (przeźroczysty, pusty): 1,0 (śr.), 0,15–0,2 (śr. otworów) cm
32	II/657	luz			1	kulisty (przeźroczysty, pusty): 1,2 (śr.), 0,2 (śr. otworów) cm
33	II/658	luz			1	gruszkowaty (przeźroczysty, pusty): 1,2 (śr.) × 1,3 (wys.), 0,85 (śr. maks.) × 0,15 (śr. otworów) cm
34	II/659	luz			1	beczułkowaty (przeźroczysty, pusty): 0,55 (dł.) × 0,45 (śr. maks.), 0,2 × 0,3 (śr. otworów) cm
35	II/660	luz			1	beczułkowaty (przeźroczysty, pusty): 0,55 (dł.) × 0,4 (śr. maks.), 0,25 (śr. otworów) cm
36	II/661	luz			1	beczułkowaty (przeźroczysty, pusty): 0,6 (dł.) × 0,45 (śr.), 0,25 × 0,3 (śr. otworów) cm

Lp.	Nr inw.	Nr grobu	Poziom	Określenie antropologiczne	Łączna liczba	Wymiary i uwagi; ryciny
37	II/662	luz			1	beczułkowaty (przeźroczysty, pusty): 0,45 (dł.) × 0,3 (śr.), 0,2 (śr. otworów) cm
38	II/663	luz			26	kuliste (pomarańczowe/czerwone, pełne) być może z koralu lub bursztynu: 0,7–1,2 (wys.) × 1,05–1,3 (śr.), 0,2–0,3 (śr. otworów) cm; tabl. 25c

Skróty użyte w aneksach:

p – prawa

l – lewa

k – kobieta

m – mężczyzna

dł. – długość

szer. – szerokość

śr. – średnica

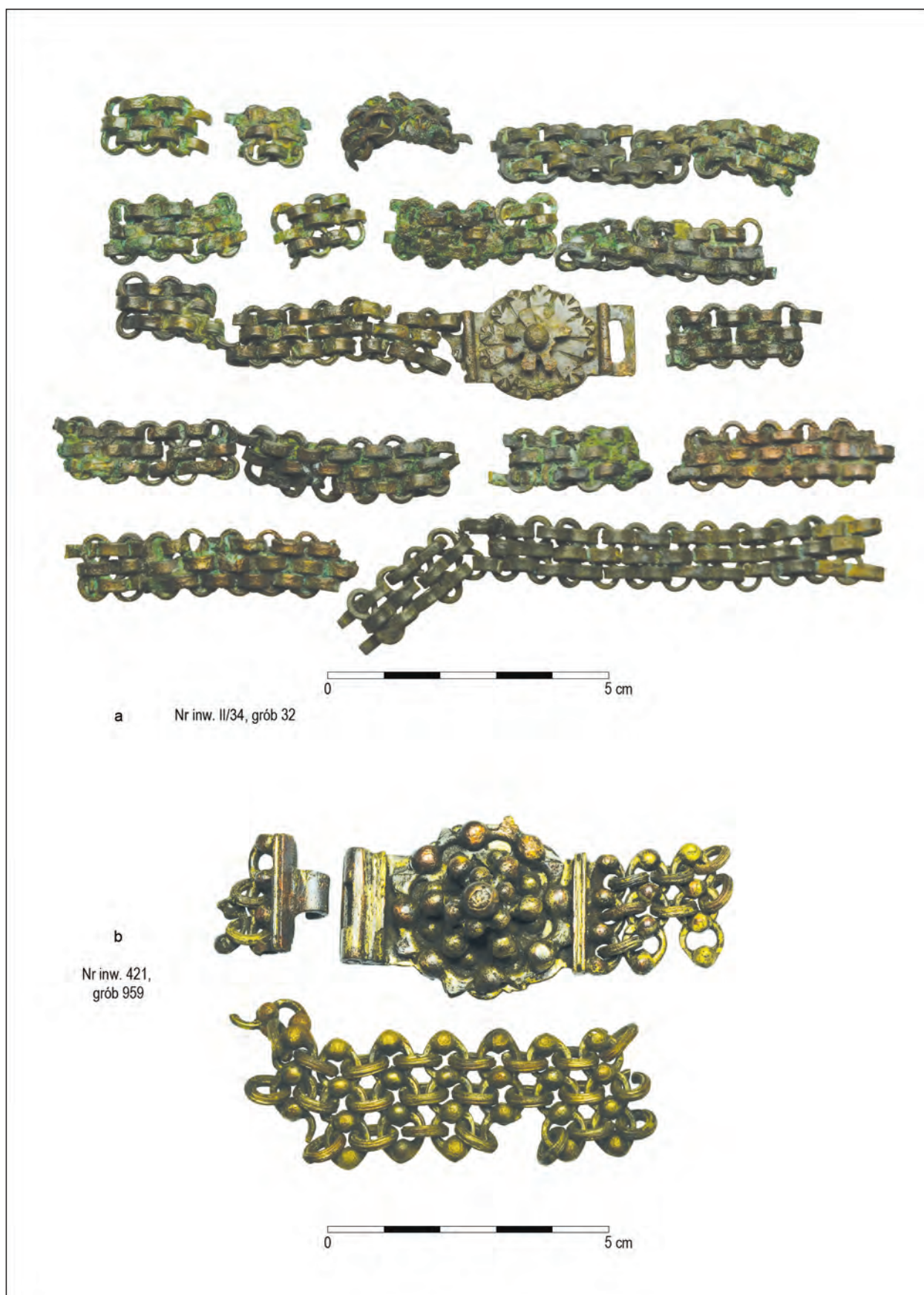
zach. – zachowana/y

wys. – wysokość

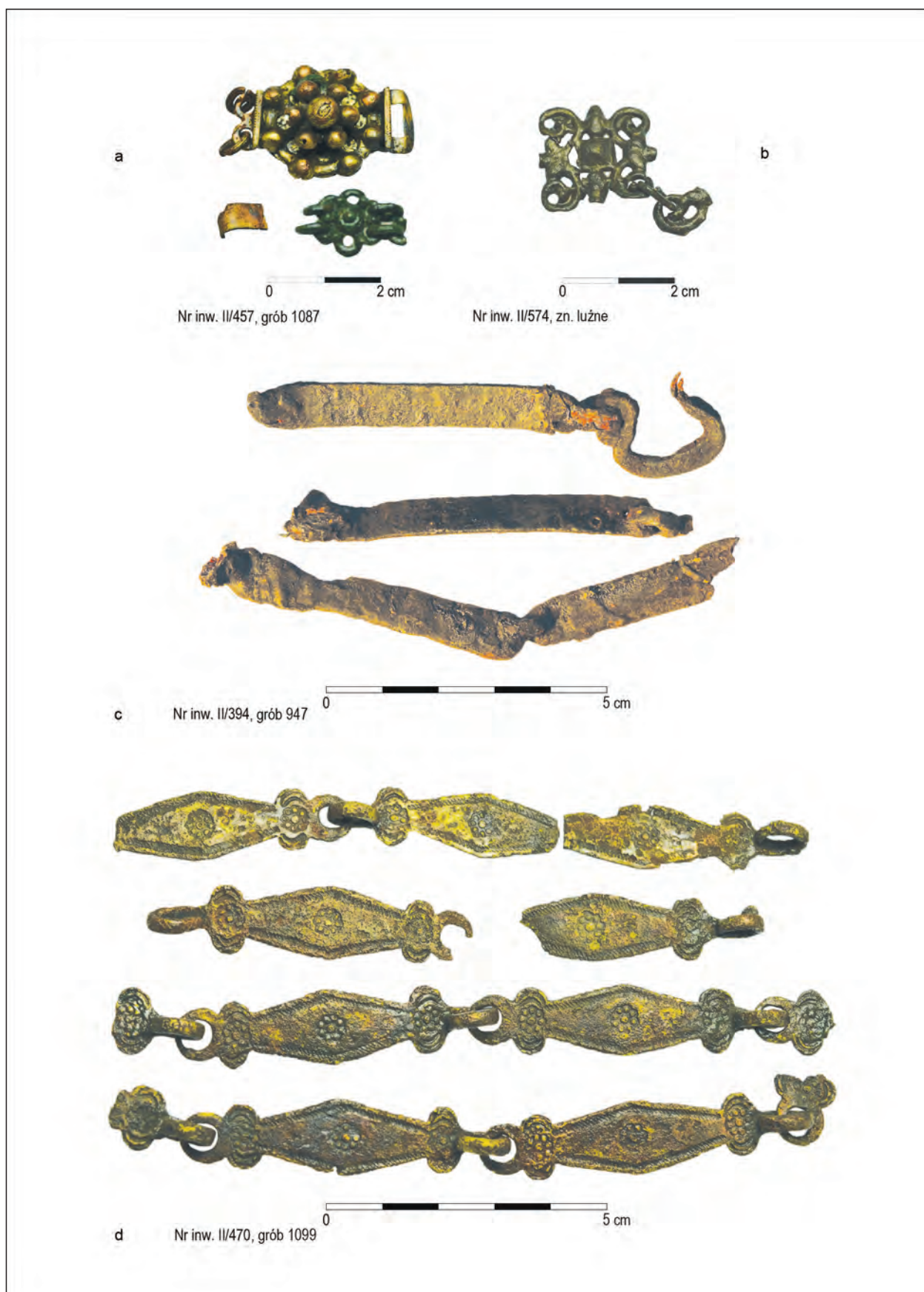
min. – minimalna

maks. – maksymalna

luz – poza jamą grobową

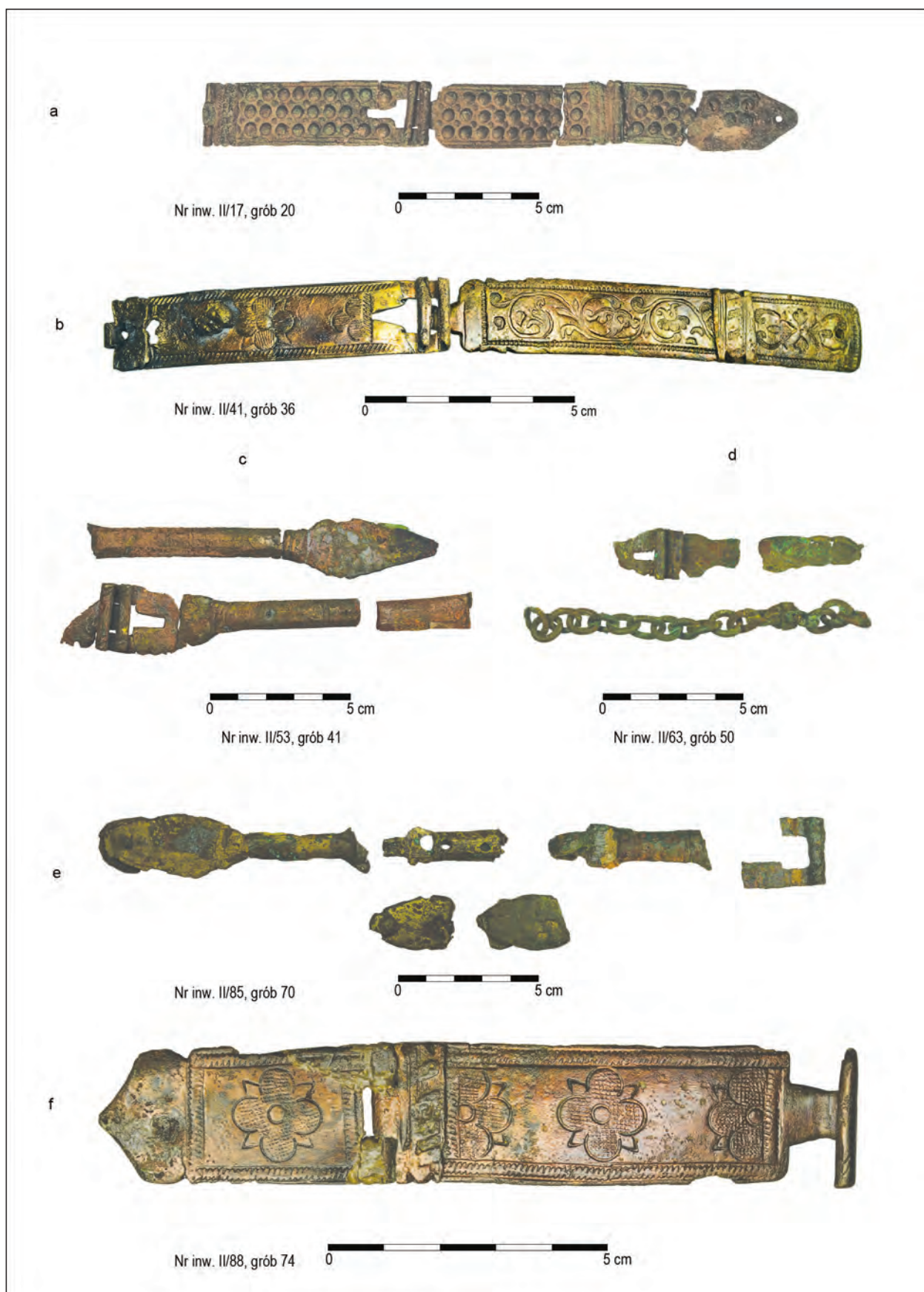
Tabl. 1. Wrocław, cmentarz Salwatora. Pasy ogniwkowe z klamrami. Fot. J. Wojcieszak
 Table 1. Wrocław, cemetery of Our Saviour. Ring belts with buckles. Photo by J. Wojcieszak

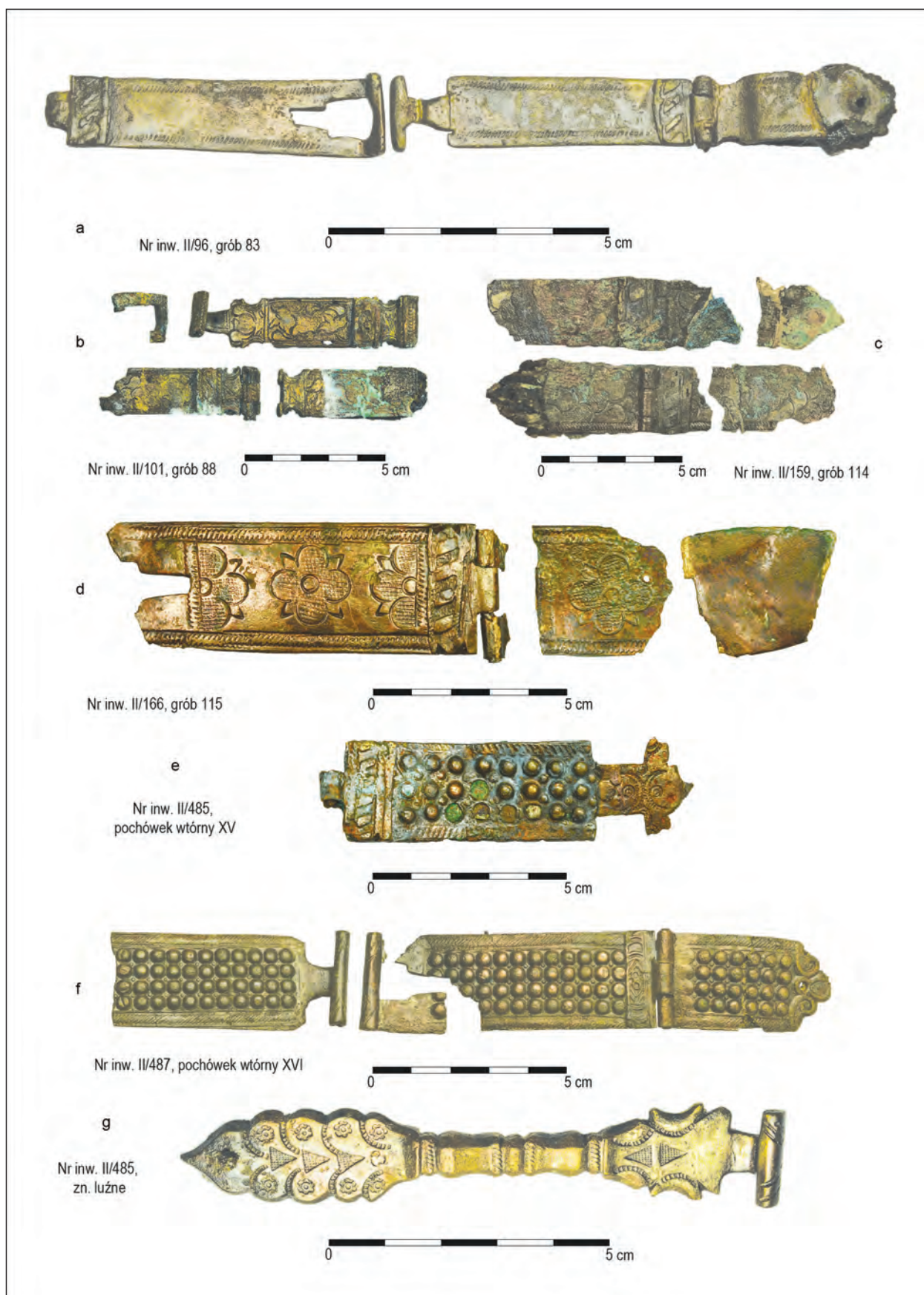
Tabl. 2. Wrocław, cmentarz Salwatora. Fragmenty pasów ogniwkowych oraz pasy ogniwkowe sztabkowe. Fot. J. Wojcieszak
Table 2. Wrocław, cemetery of Our Saviour. Ring belt fragments and tab ring belts. Photo by J. Wojcieszak

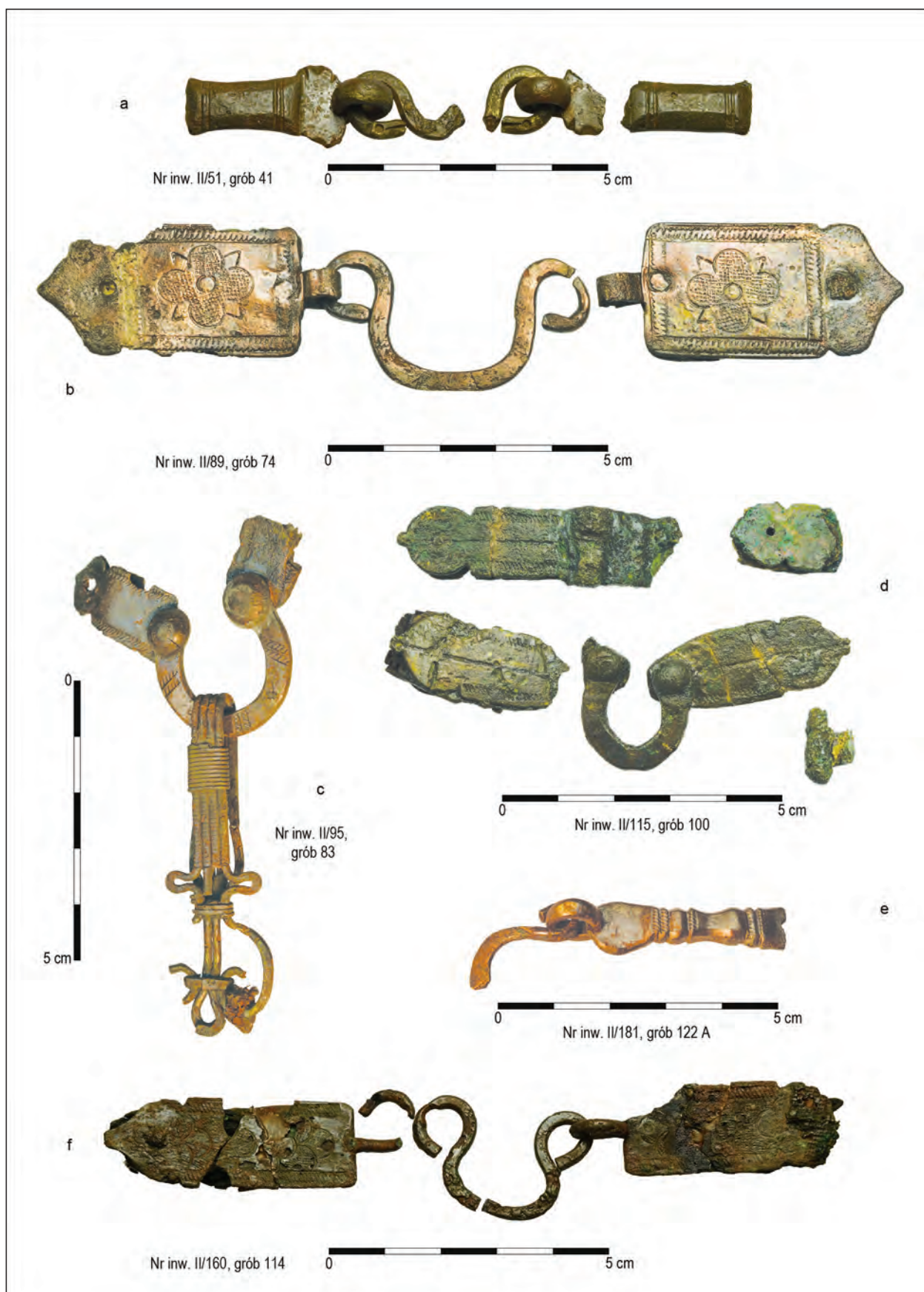
Tabl. 3. Wrocław, cmentarz Salwatora. Pasy ogniwkowe sztabkowe. Fot. J. Wojcieszak
Table 3. Wrocław, cemetery of Our Saviour. Tab ring belts. Photo by J. Wojcieszak

Tabl. 4. Wrocław, cmentarz Salwatora. Zapięcia szczelinowe. Fot. J. Wojcieszak
Table 4. Wrocław, cemetery of Our Saviour. Slot buckles. Photo by J. Wojcieszak

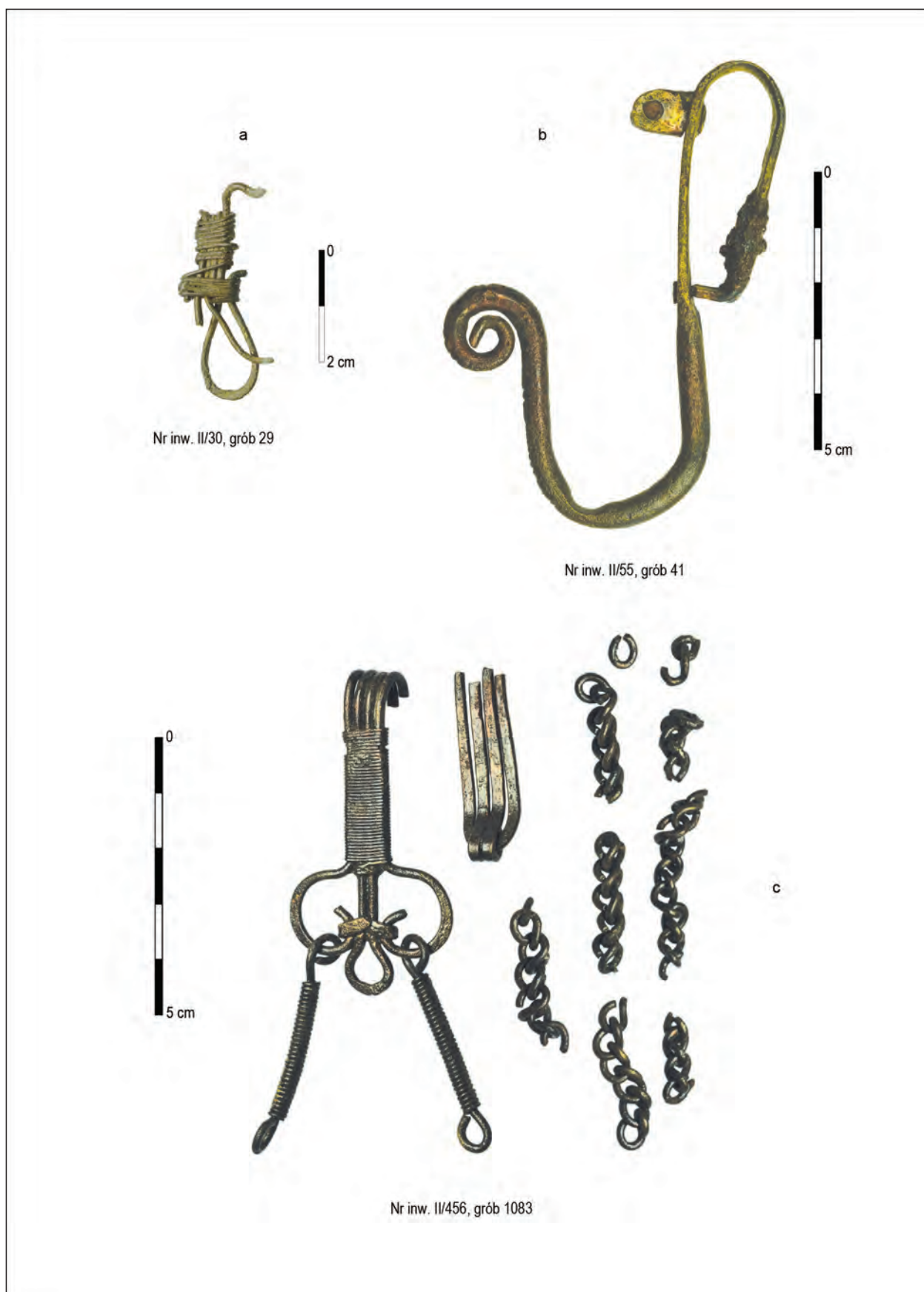
Tabl. 5. Wrocław, cmentarz Salwatora. Zapięcia szczelinowe. Fot. J. Wojcieszak
Table 5. Wrocław, cemetery of Our Saviour. Slot buckles. Photo by J. Wojcieszak

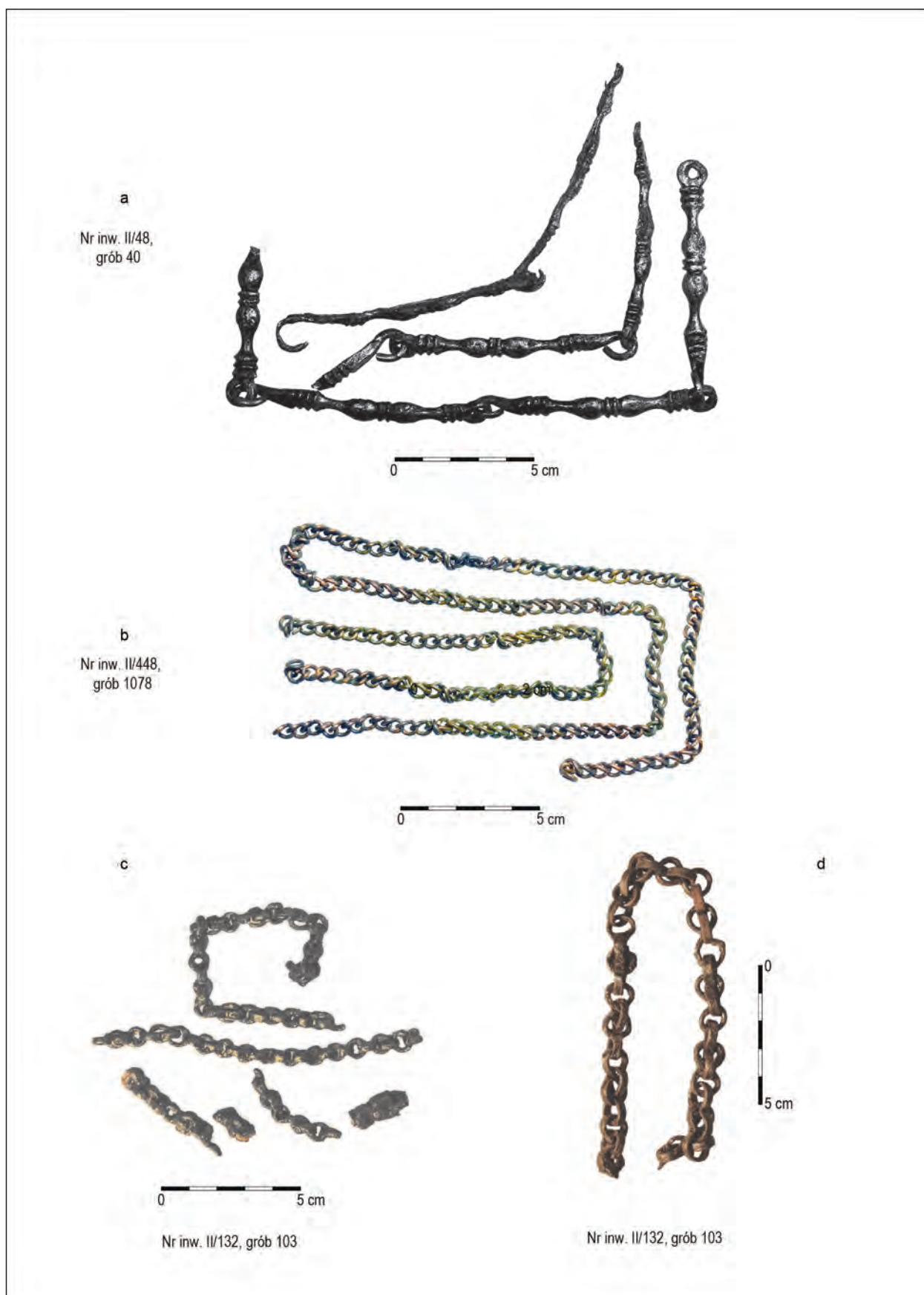
Tabl. 6. Wrocław, cmentarz Salwatora. Zapięcia szczelinowe i okucia kabłąkowe. Fot. J. Wojcieszak
Table 6. Wrocław, cemetery of Our Saviour. Slot buckles and bow-shaped fittings. Photo by J. Wojcieszak

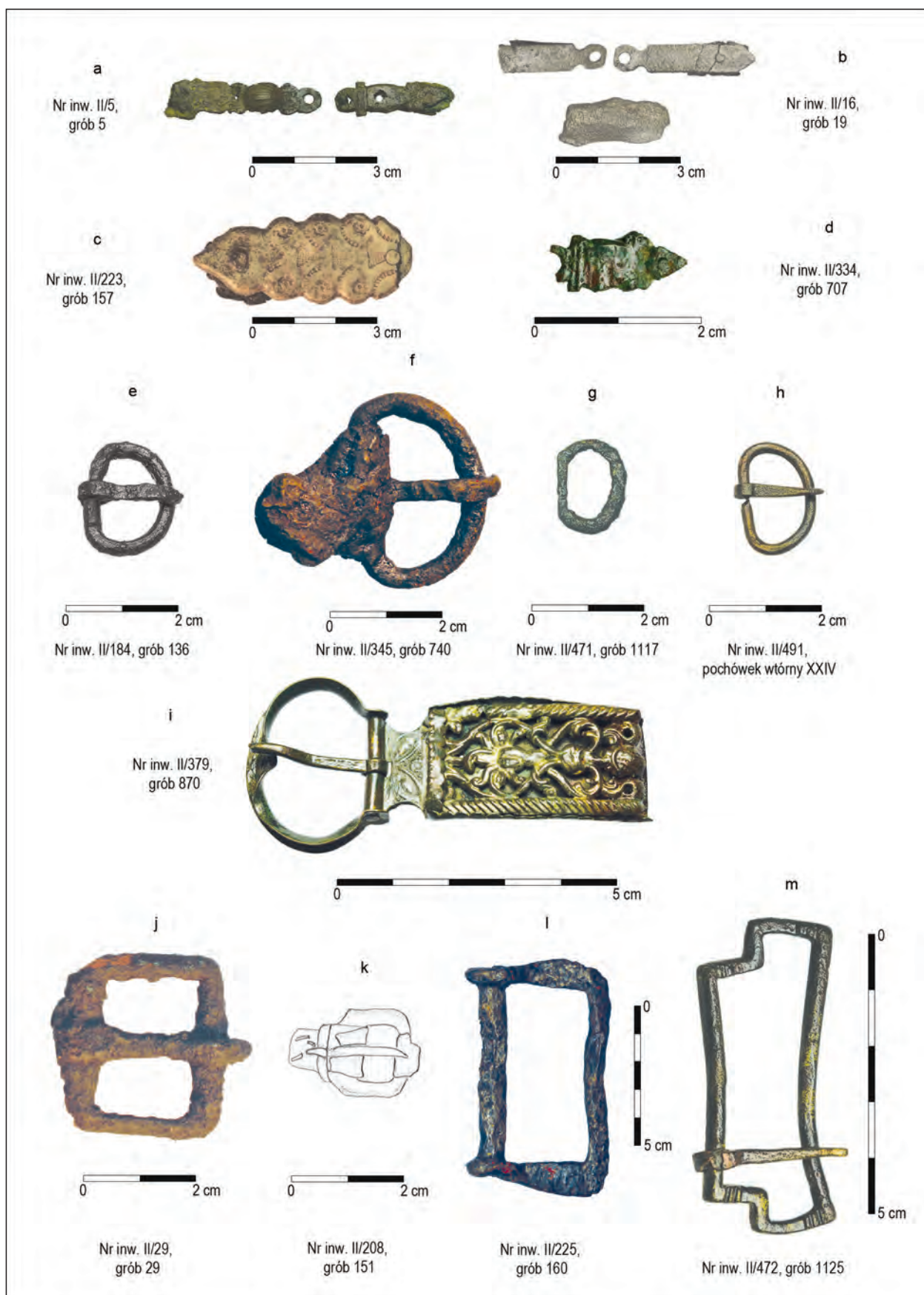
Tabl. 7. Wrocław, cmentarz Salwatora. Okucia kabłąkowe. Fot. J. Wojcieszak
Table 7. Wrocław, cemetery of Our Saviour. Bow-shaped fittings. Photo by J. Wojcieszak

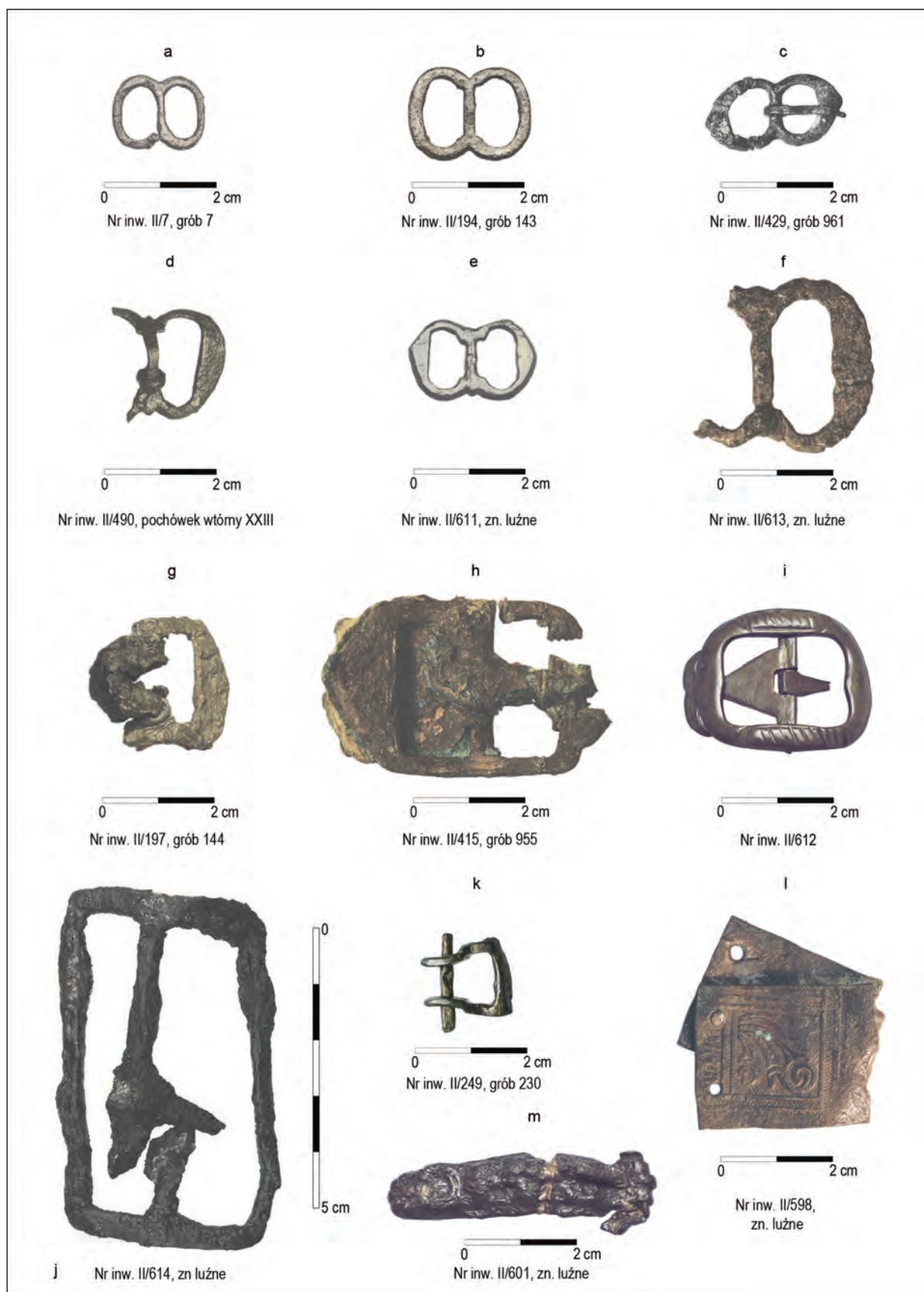
Tabl. 8. Wrocław, cmentarz Salwatora. *Châtelaines* (podwieszacze). Fot. J. Wojcieszak
 Table 8. Wrocław, cemetery of Our Saviour. *Châtelaines* (belt hooks). Photo by J. Wojcieszak

Tabl. 9. Wrocław, cmentarz Salwatora. Łańcuszki. Fot. J. Wojcieszak
Table 9. Wrocław, cemetery of Our Saviour. Chains. Photo by J. Wojcieszak

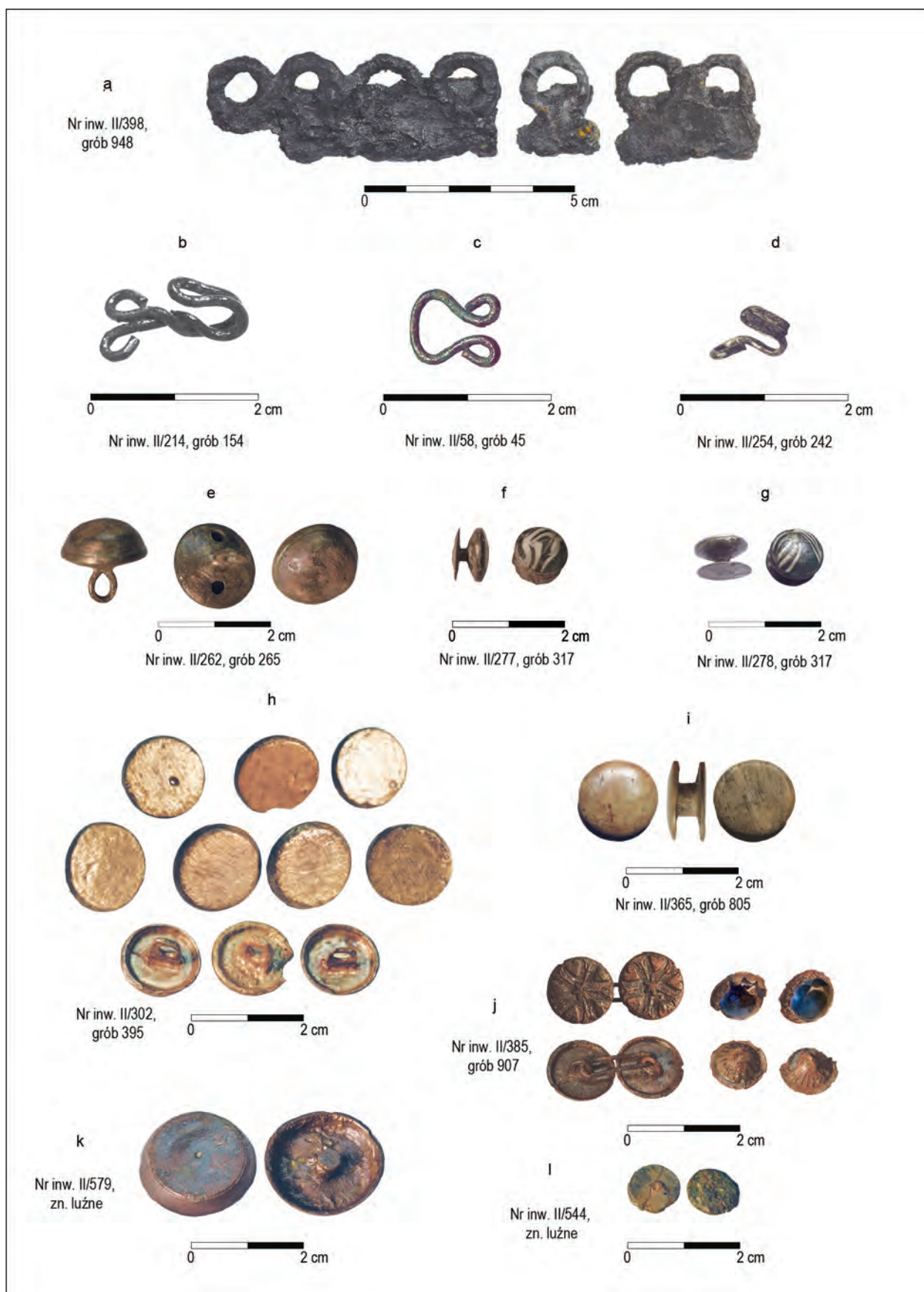

Tabl. 10. Wrocław, cmentarz Salvatora. Nieokreślone elementy pasa oraz sprzączki owalne i prostokątne. Fot. J. Wojcieszak
Table 10. Wrocław, cemetery of Our Saviour. Unspecified belt elements as well as oval and rectangular buckles.
Photo by J. Wojcieszak

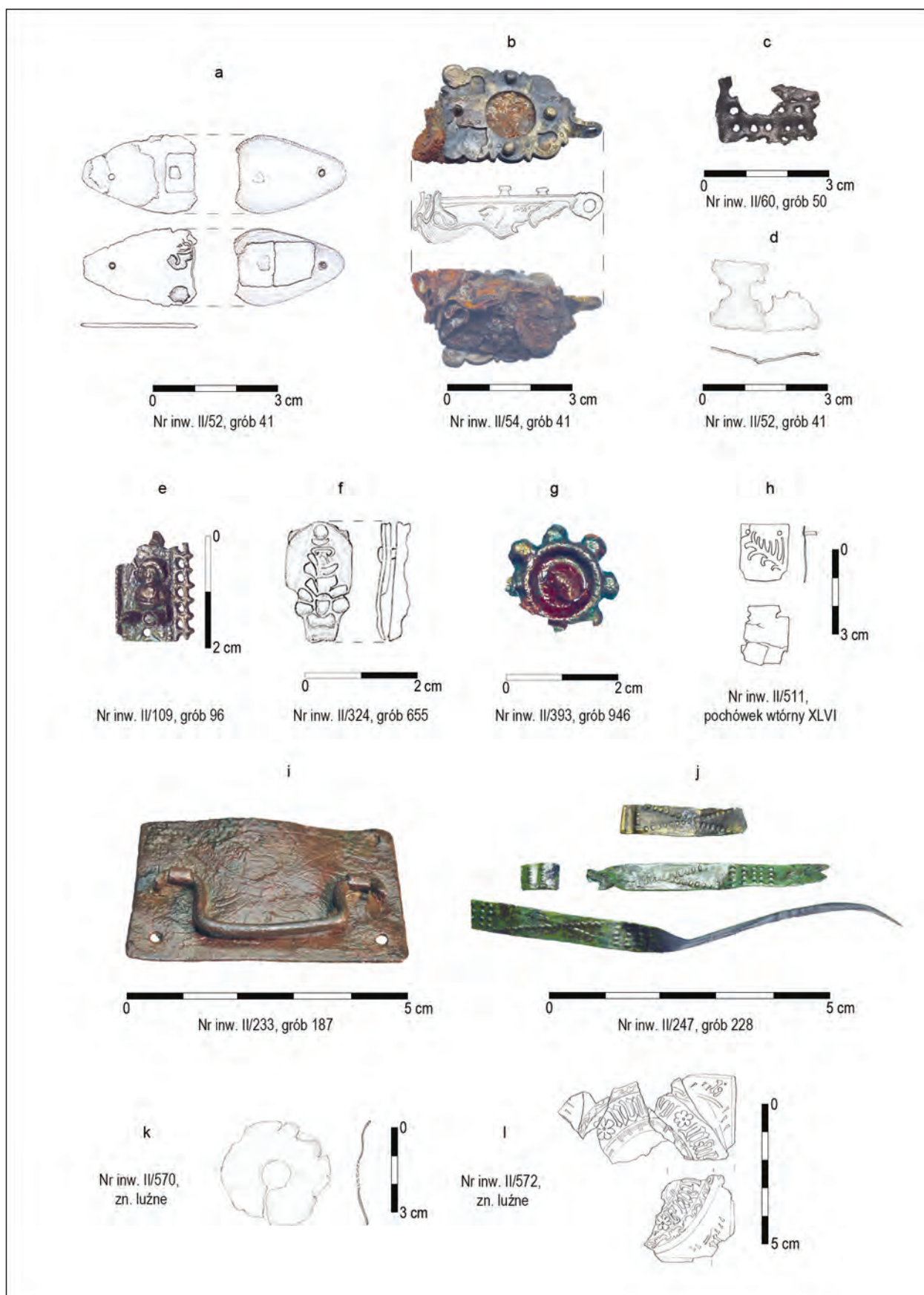
Tabl. 11. Wrocław, cmentarz Salwatora. Sprzączki ósemkowate, podwójne prostokątne oraz fragmenty sprzączek.
Fot. J. Wojcieszak

Table 11. Wrocław, cemetery of Our Saviour. Octal and double rectangular buckles as well as buckle fragments.
Photo by J. Wojcieszak

Tabl. 12. Wrocław, cmentarz Salwatora. Haftki i guziki. Fot. J. Wojcieszak

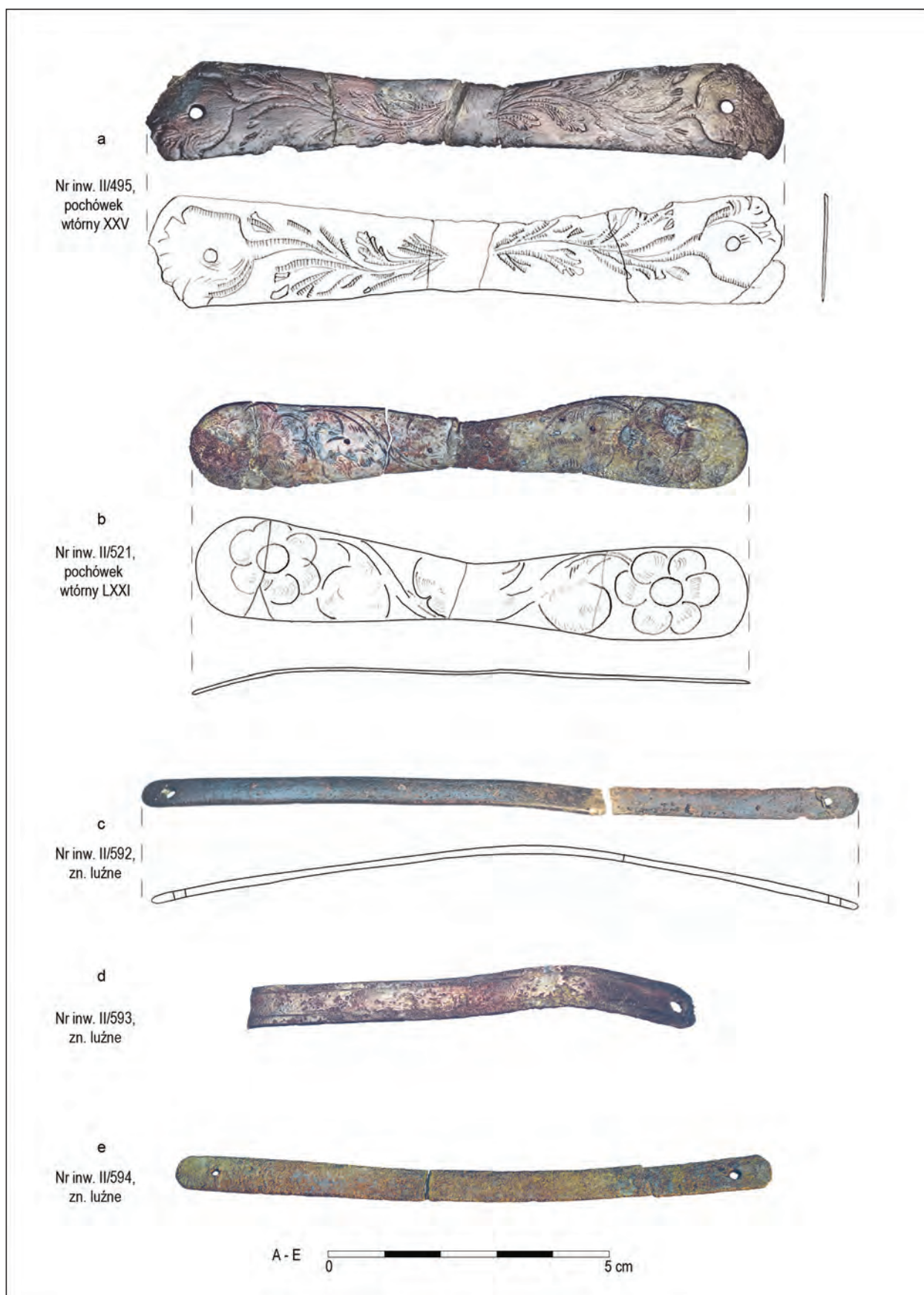
Table 12. Wrocław, cemetery of Our Saviour. Hook and eye clasps and buttons. Photo by J. Wojcieszak

Tabl. 13. Wrocław, cmentarz Salwatora. Aplikacje. Fot. J. Wojcieszak, rys. W. Witkowska
Table 13. Wrocław, cemetery of Our Saviour. Adornments. Photo by J. Wojcieszak, drawing by W. Witkowska

Tabl. 14. Wrocław, cmentarz Salwatora. Pierścionki i szpilki. Fot. J. Wojcieszak, rys. W. Witkowska
Table 14. Wrocław, cemetery of Our Saviour. Rings and pins. Photo by J. Wojcieszak, drawing by W. Witkowska

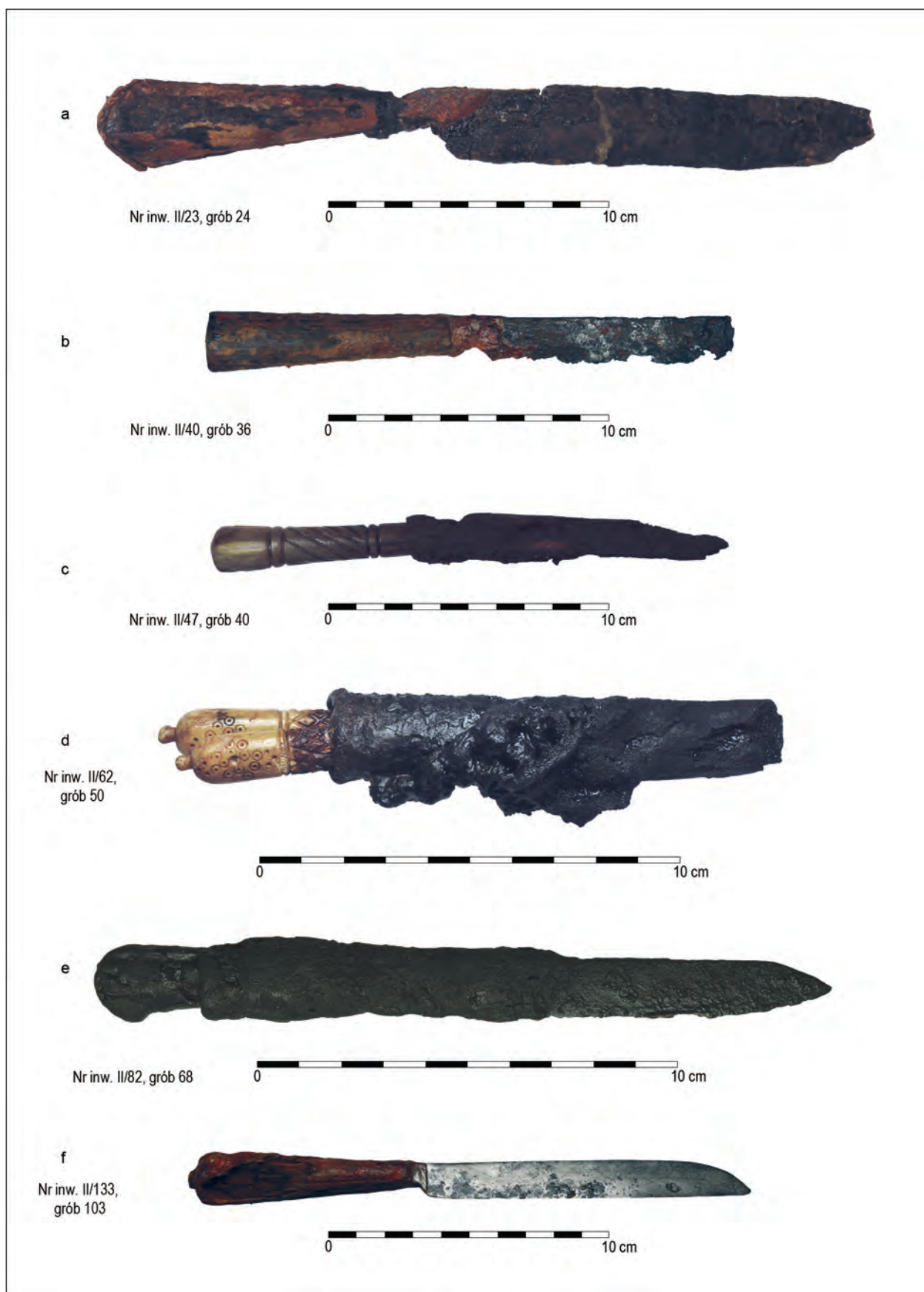
Tabl. 15. Wrocław, cmentarz Salwatora. Ozdoby włosów. Fot. J. Wojcieszak, rys. W. Witkowska
Table 15. Wrocław, cemetery of Our Saviour. Hair ornaments. Photo by J. Wojcieszak, drawing by W. Witkowska

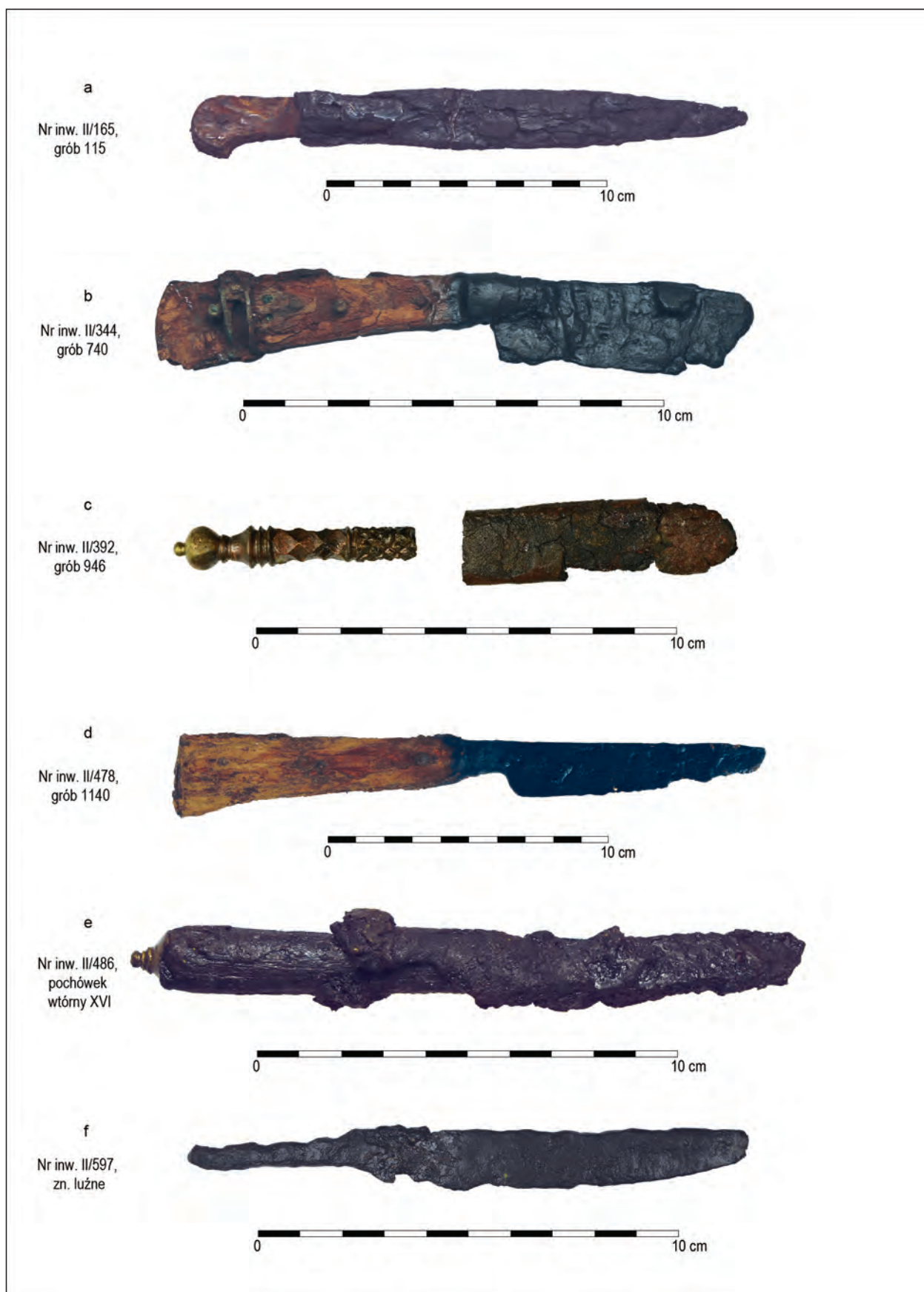
Tabl. 16. Wrocław, cmentarz Salwatora. Naporstki i okulary. Fot. J. Wojcieszak
Table 16. Wrocław, cemetery of Our Saviour. Thimbles and spectacles. Photo by J. Wojcieszak

Tabl. 17. Wrocław, cmentarz Salwatora. Nożyce. Fot. J. Wojcieszak
Table 17. Wrocław, cemetery of Our Saviour. Scissors. Photo by J. Wojcieszak

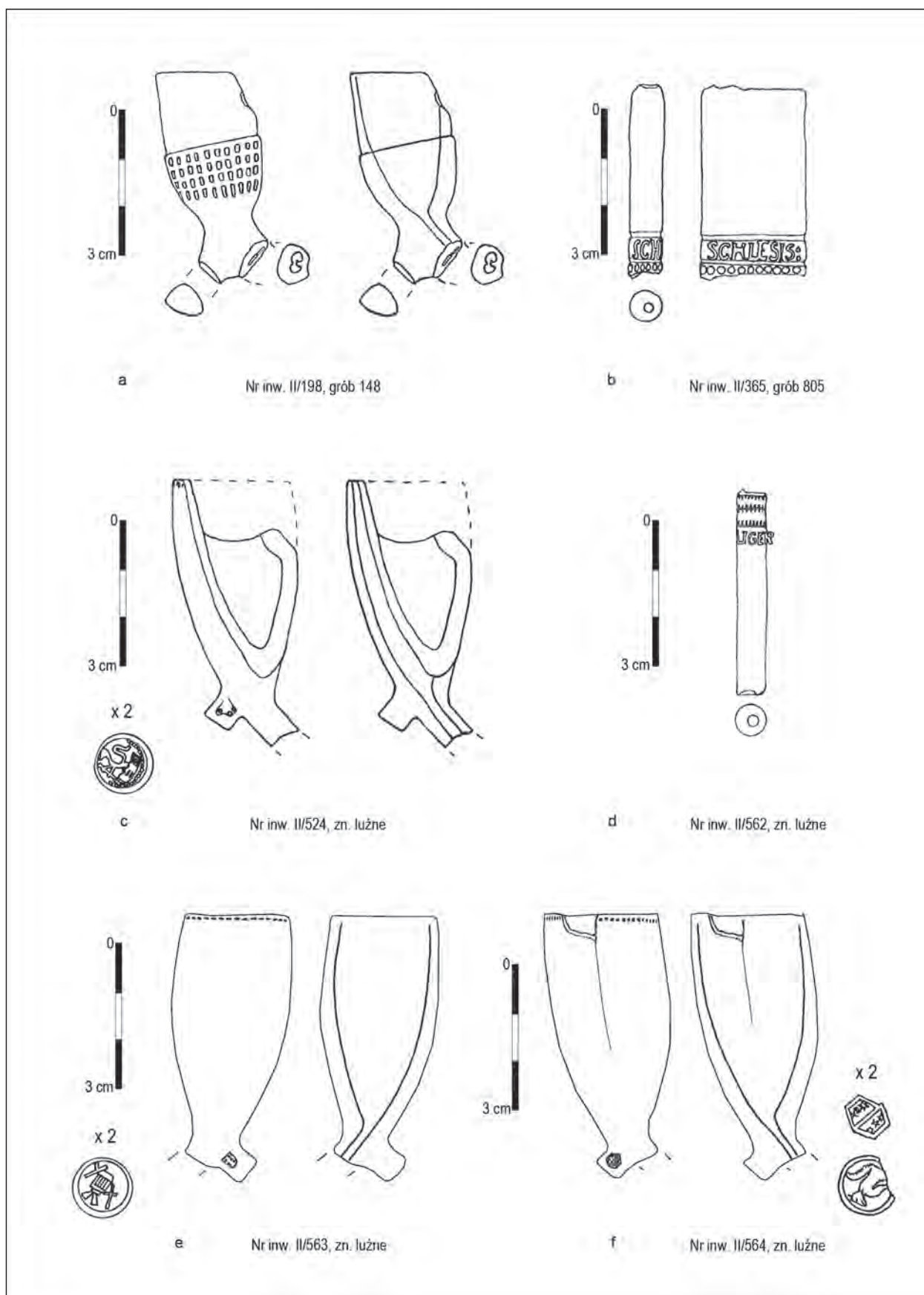
Tabl. 18. Wrocław, cmentarz Salvatora. Noże. Fot. J. Wojcieszak
Table 18. Wrocław, cemetery of Our Saviour. Knives. Photo by J. Wojcieszak

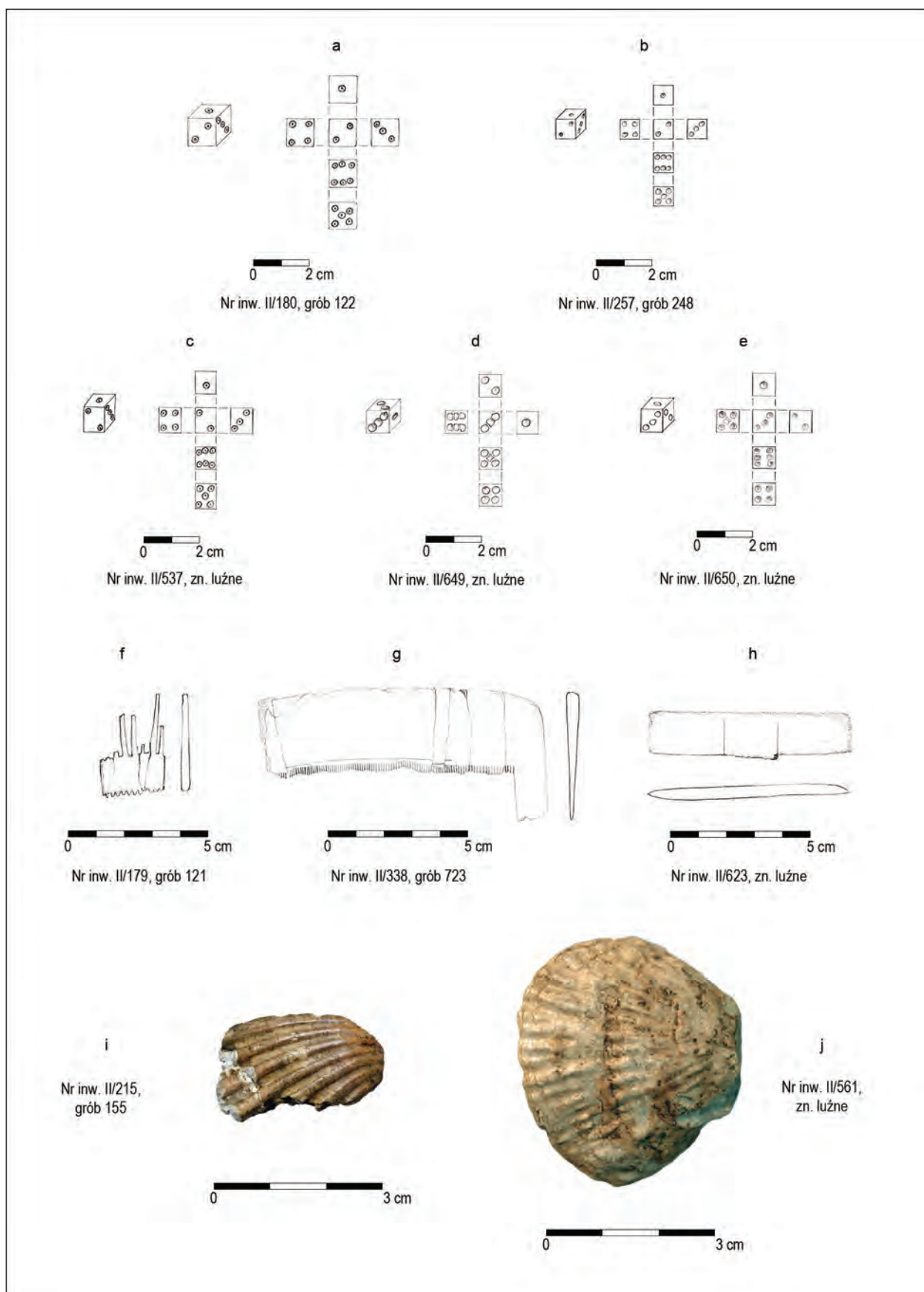
Tabl. 19. Wrocław, cmentarz Salwatora. Noże. Fot. J. Wojcieszak
Table 19. Wrocław, cemetery of Our Saviour. Knives. Photo by J. Wojcieszak

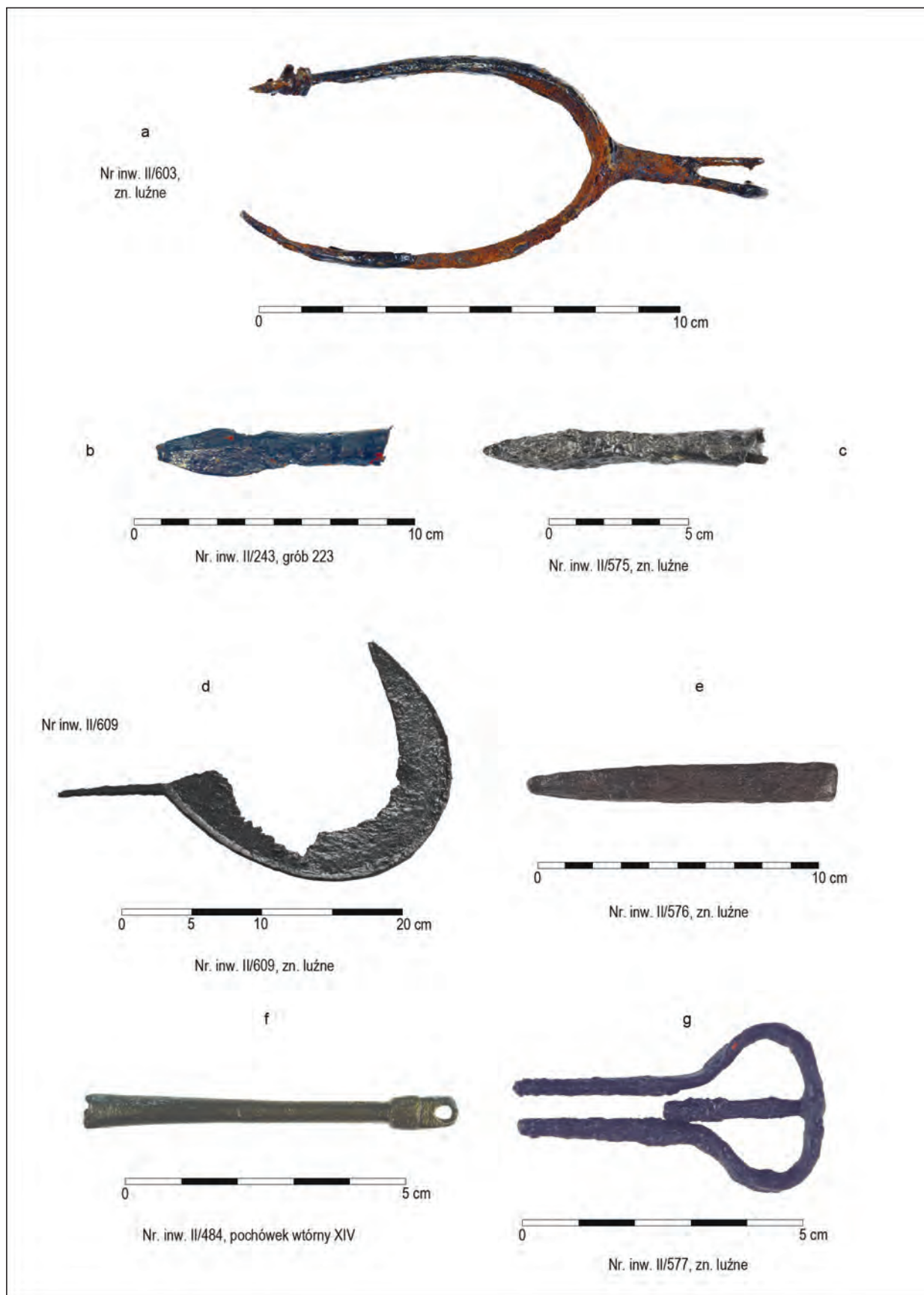
Tabl. 20. Wrocław, cmentarz Salwatora. Klucze. Fot. J. Wojcieszak
Table 20. Wrocław, cemetery of Our Saviour. Keys. Photo by J. Wojcieszak

Tabl. 21. Wrocław, cmentarz Salwatora. Fajki. Rys. W. Witkowska
Table 21. Wrocław, cemetery of Our Saviour. Pipes. Drawing by W. Witkowska

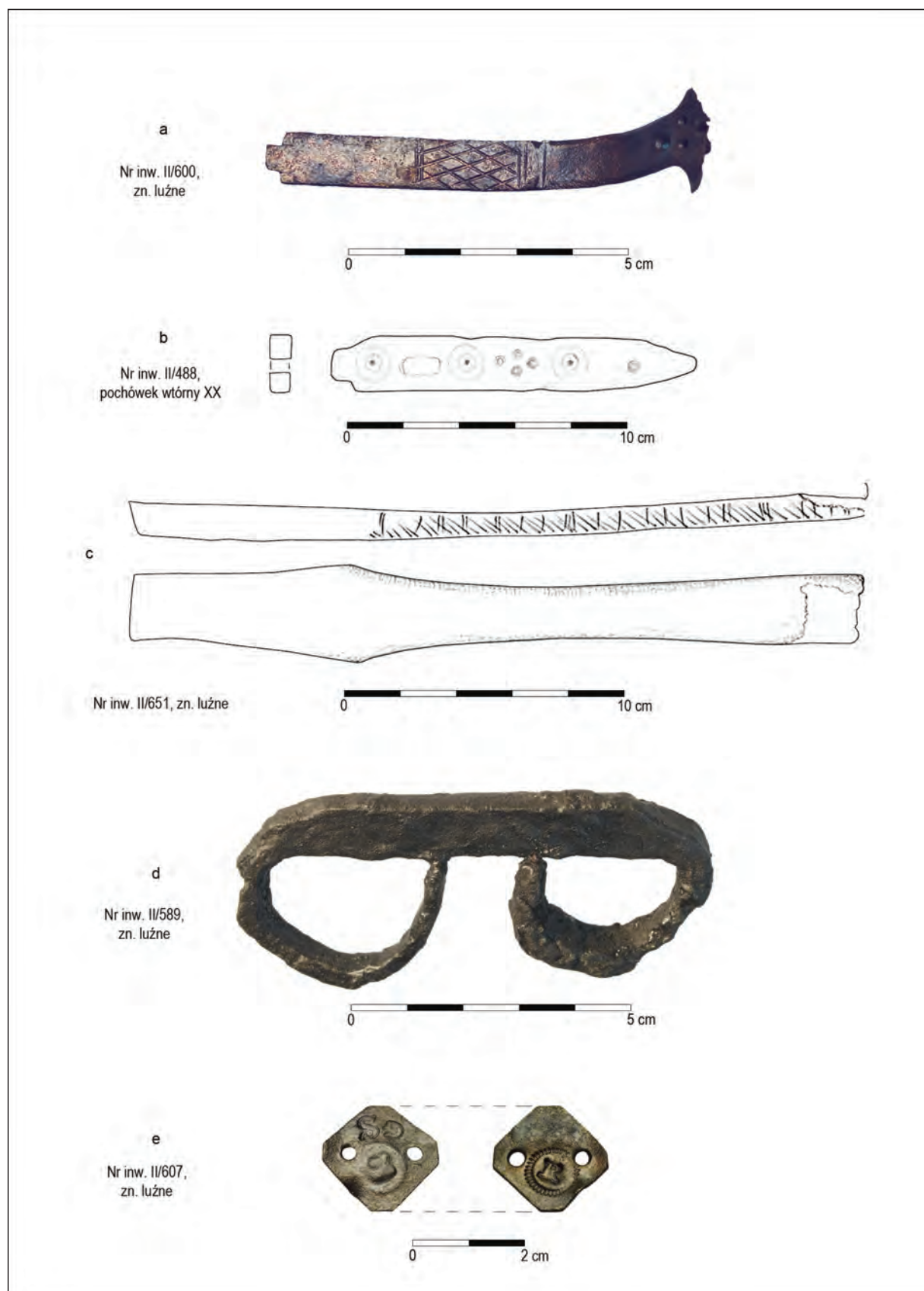

Tabl. 22. Wrocław, cmentarz Salwatora. Kostki do gier, grzebień i muszle. Fot. J. Wojcieszak, rys. W. Witkowska
 Table 22. Wrocław, cemetery of Our Saviour. Dice, combs and shells. Photo by J. Wojcieszak, drawing by W. Witkowska

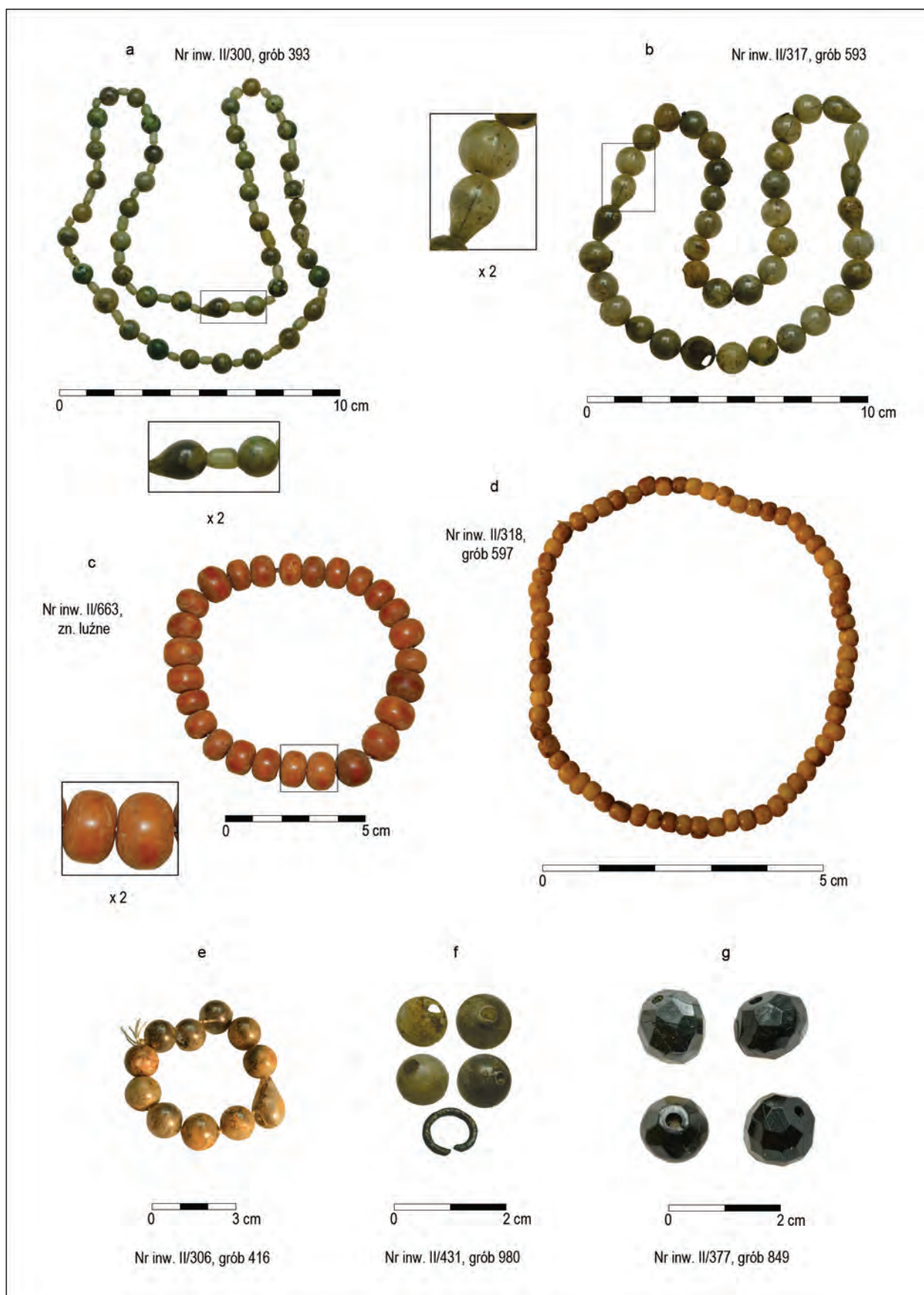
Tabl. 23. Wrocław, cmentarz Salwatora. Różne wyposażenie: a – ostroga; b, c – groty beltów; d – sierp; e – dłuto; f – fragment ramienia wagi; g – drumla. Fot. J. Wojcieszak

Table 23. Wrocław, cemetery of Our Saviour. Various equipment pieces: a – spur; b, c – bolt arrowheads; d – sickle; e – chisel; f – scales beam fragment; g – Jew's harp. Photo by J. Wojcieszak

Tabl. 24. Wrocław, cmentarz Salwatora. Różne wyposażenie: a – okucie zapięcia książki; b – przedmiot z kości; c – przedmiot z kości; d – krzesiwo; e – znak farbiarski. Fot; J. Wojcieszak, rys. W. Witkowska

Table 24. Wrocław, cemetery of Our Saviour. Various equipment pieces: a – Book fastening fitting; b – bone item; c – bone item; d – fire striker; e – paint mark. Fot; J. Wojcieszak, drawing by W. Witkowska

Tabl. 25. Wrocław, cmentarz Salwatora. Paciorki. Fot. J. Wojcieszak
Table 25. Wrocław, cemetery of Our Saviour. Beads. Photo by J. Wojcieszak